

مطبوعات انجمن تاریخ

جامعہ اسلامیہ علی گڑھ

ایں نامہ کہ تقدیم دارودر حیل

مستدام خزان الفتح مشرق

کتاب

خزان الفتح

حضرت امیر خسرو علوی

تصحیح مولوی سید معین الحق صاحب معلم تاریخ جامعہ اسلامیہ علی گڑھ

علی گڑھ پرنٹنگ و ڈسٹری بیوٹرز علی گڑھ ۱۹۲۷ء

کتاب

خزان نفوس

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE1988

بسم الله الرحمن الرحيم

خزائن المستخرج

(۱)

این نامه که تقدیم شده دارد در حجب
شد نام خزائن الفتوح از غیب

در فاتحه کتاب بن نسبت فتح

الْحَمْدُ لِلْفَتْاحِ الَّذِي فَتَحَ خَزَائِنَ الْفَتْوحِ عَلَى دِينِ مُحَمَّدٍ وَأَعَزَّ
جَمِيعَ الْأُمَمِ بِصِرِّ مُؤَيَّدٍ، أَعَزَّ شَأْنَهُ وَأَعْلَى سُلْطَانِهِ - وَالصَّلَاةُ
عَلَى بَنِي السَّيْفِ الَّذِي شَقَّ بِإِسَارَةٍ قَلْبَ الْقَمَرِ وَالْعَدَّةُ
وَوَضَّحَ مِنْ بُرْهَانِهِ الْقَاطِعِ، وَلَقَدْ نَصَرَ كَرَّمَ اللَّهُ بِبَدْرِهِ وَالْيَمَّةَ
وَالسَّلَامَ عَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْكِرَامِ الْمُنِيرِينَ لِلنَّيَامِ بِاللِّسَانِ وَ
الْجَمَامِ - شَر

لا زال ودھم یلازم قلبنا

کالفتم لا زرق قلب سلطان الدّٰنی

بعد فاتحہ حمد خدائے مع الاخلاص و نعت رسول جبارہ فرمائے بہت

فتح باب خرنیہائے معانی جبرائے جناب شاہ نشاید بدیت

مہج شاہ است اینکہ گریہ پیش باشد صواب

ماہ راجل کردہ برائے لوح آفتاب

اینک اس نسبت علویاست

وَهُوَ سَلْطَانُ سَادَتِينَ أَفَاقٍ، أُنُورِ مِنَ النُّورَيْنِ فِي الْأَشْرَاقِ، نُظْلُ

الرَّحْمَنِ عَلَى رُؤُسِ الْأَنَامِ حَامِي الْبَرِيَاءِ عَنْ حَادِثِ الْأَيَّامِ، فَلَا لَمَعًا

بِالدُّجَى وَالْمُتَكَلِّينِ، شَمْسُ الْأَعَالَى عَلَاءُ الدُّنْيَا وَالْدِّينِ، تَالِثُ الْقَمَرَيْنِ

فِي الْعُلَى، نُورِ الدَّارَيْنِ فِي الدُّجَى، مَدَارُ دُورِ الْقَمَرِ حَبَابُ حُدَّامِهِ

وَمَنَارُ نُورِ الطُّفْرِ قِرَابُ صَمِّ صَامِهِ، أَصْبَحَ ضِيَاءُ طَلَعَةٍ فِي عَيْنِ السَّمَاءِ

وَأَصْحَى سَلَامُ جَبْهَتِهِ فِي عَيْنِ الْعِلَاءِ، الْمَنْصُورُ بِالنَّصْرِ الْفَلَكَ عَلَى أَدْوَارِ

الزَّمَانِ، الْمَوْصُوفُ بِالْوَصْفِ الْعُلَى، أَعْنَى مُحَمَّدٍ شَاہِ السُّلْطَانِ شَعْرُ

اللَّهِ مَدَّ ظِلَالَهُ، فَوْقَ الْوَرْدِ مَا ظَلَّ عَيْنٌ فَوْقَ أَرْضٍ بِالنَّدَى

نسبت و نشان دین نامہ بہر نشتر اندریں نامہ

نسبت زکات است و تصنیف

رقم سنج مدایح شاهنشاهی علایی، بنده خسر و که قلش هر چند پابند کند و تمامی
 عرصه سیاهی و سپیدی را دست بدست و انگشت بانگشت به پیماید، از اول پاینده
 این شاه در نتواند گذشت، عرصه میدارد بر آنجمله، که چوں در لوح پاک ازل اصابع
 صانع نگاشته بود، که کلک ثناء خدا یگانی بر لون ناخن بنده، چوں شهاب پہلوی ہلال و
 نیز در قوس سر بیج السیر باشد، الف الطاف الہی کہ مفتاح لطائف نانتناہی است، ابواب
 وَفُتِحَتْ لَیْلِهِ خَزَائِنُ السَّمَوَاتِ وَآلَا رُضِیَ بر بنده برکشاد، و جواہر سے،
 کہ بختی و ابوتام را عطا نہ فرمودہ بود، در ذیل صحیفہ انشاء من ریخت. اگر چه بہر درے
 از آہنما بود، کہ شتری قیمت آں نداند بیع ہذا از در آں نغمو کہ نشر آں جناب فلکتاب
 را شاید، اما چوں ستارے ازین بیش بہا تر در چار باز اطمینت لغزری تمام داشت،
 ناچار ہماں را در سلک نظم کشیدم، بدان اعتماد کہ ہمیت

جناب شاہ دریائے کرم شد

بدریا ہر چہ افتد رو بہ گردو

بہ نسبت نظم و نثر این جا

چوں یقین کردم کہ مضمونات حروف کثر بنده بہر ساق خدمتے مویش تحت کیلمانے

کہ ابد الابد فرمان وہ جمہور انس و جان باد، شرف قبول سے یابد، و ہر نظم کہ بندہ
پیش سے برد، اگرچہ ہمہ دروے جز بحر خشک چیز دیگر نمی باشد، از عین عواطف
آں را آئینہ تمام مجال فی آئینہ چنانک سفائن نقائس بندہ بہمداد ایں موج الطاف در خشکی
وتری رواں سے گردو، واستغراق بدیں نعم بندہ را بر جہر جبارت عبور وادہ،
تا ازاں گوئد کہ در بحر نظم فراواں غوص نموده بودم و اینارہائے آلی گرد
آوردہ، انخواستہم کہ برائے سُدہ والاثرے نیز بیارائیم، بہیت
ماناکہ در ان نظم کند شاہ
چوں مہر لبوے سنگ قابل

نسبت است از عروس مشاطہ

اگرچہ مشاطہ کلمہ ہموارہ بر تافتن اشعار موثکاف بودہ است، و ابکار نشر را
در پردہ اوراق کم جلوہ نمود، بایں ہمہ چوں ایں عروس روئے نیاز بشاہ
برائیں درویشہ را یی العیب صامال عین العدا

اینک این نسبت ایست رواں ہمو آب

اگرچہ چشمہ عطر بندہ را بہ بقا و خضر مژدہ دہندہ، متعطشان عین معنی را جز بہ نسبت
شاء سکندر ثانی سیراب ندانم۔ اما چون ریشہ کرم کہ زلال زندگانی بایہ
میش از ایں ندارد، کہ در نہایت کاروستے از و بشوید و مسیل سخن نیز ہماں قدر

که تالب گور زبانی بد ایں ترکند، چوں صاسل منیع عمر از زمان منی تا زماں
منیت ازیں مقدار نمی تواند گزشت، محل آں ندیدم که در قعر محیط باد صافی
که لا غولها، فرد روم پس ازاں چند اں ماء الحیوة ماسر کف بر دست
کردم،

نسبت آئینه بین پیر ز خیال

آنچه آئینه اے سکندر ثانی است، اگر به تمام روشن کرده شود، نمودار آں
در آئینه رنگاری ستموات نه گنج فکیف در آئینه طبع رنگار خورده بنده؟ اما بعضی
از آنچه معائنہ گشته است باندازه تخیل غولیش چنانچه روئے دهد نمودار کنیم، اما اگر عیب
بیناں را در مطبوعات بنده شکست است، رفع گردد - امید می دارم که چو لیں
مرأت صفا بر وجه روئے نما و نظر سکندر ثانی گذرد، آنچه ازاں ذات صافی صفا
در روئے منطبق گشته باشد بالمواجهه موجهه مقابلہ فرماید - اگر آئینه دستت و راست و
نیالش صادق، بر زانوئے ندما خاش قاعده رکوب بخشد؛ و اگر از به هنری
صیقل کثر طبع چیز از تصویر آتش برکس افتاده بود، اشاره راند که بعد اسکان
راست کرده شود - اما ازیں آئینه روئے نگرداند که خیال ذو و حصن کان لحر یکین -
گرد و با بیت،

لیکن دامن که کج نباشد هرگز

آئینه که در دور سکندر سازند

نسبت زکلام حق و آیات نگر

دریں کتاب، کہ بخطاب خزائن الفتوح تذهیب یافته است، از فتح دیوگیر
 که سهام کیش محمدی را الفحائے انا فتحنا خوانند تا ضبط از گل که کمانهای لشکر
 منصور را فوئها و سورۃ نصر اللہ نبشتند، بهفتاح العلوم قلم از صد معانی یکے
 در بیان آرم، و از قوارع این صحیفه شمشیر که آثار و انزلنا الحديد
 در حرف او واضح، و حلیه فیہ منافع للناس در جواهر اولایح، روشن
 شود که از آن سورۃ مدید چند سواد بنود از صفحہ روی زمین حک شده است
 و شرح و هم که ہم از آیتہ نورچہ مقدار ظلمات کفر از راه دین محو گشته، بیت،
 تا ازین نور و دغاں اصاب دین روشن کنند
 فضل رعن و تبارک در حق این شاه عصر

اینک کرده اینجا است نسبت خلفا

اثر سے از مائت هماننداری این خلیفہ، محمد نام، ابوبکر صدق، عمر عدل، نیز
 باز گویم کہ عثمان و از آیات رحمت رحمانی را در جلد شصت و چگونہ جمع آورده است
 و علی کردار ابواب علم را در مدینۃ الاسلام دہلی بکلیہ احسان برچہ خط باز گشاده -
 و این مبصر جامع را از کف و جلد فیض بچہ آب روشنی بغداد داده، و آیات عبادی

کہ از افتادن واقعات گراں خورد شکستہ بود، بعلا مات خلافت خویش بر قاعدہ
عدل از سر برپائے کدو، وعرصہ ممالک آفاق را از ارشاد رائے رشید بر چہ
طریق مامون گردانیدہ! در جہور امور چہ نوع المستند نصیر اللہ و المستعصم بعونہ بودہ! ^{شعر}

حیا ربی فی الخلافۃ سالحا
من دجلۃ مادام تجری جعفر

نسبت امر و نہی سلطانی

عجب دولت مندے، کہ فضل رحمانی را در مرادات او علی الخصوص عنایت
بحکایت، کہ فی المثل آتش، کہ کشتہ و مردہ آبت و بجز د انفصال مے میرد، اگر
از دواج ایشان در خاطر گذراند، ہر دور از دیوان قضا عقد ساز واری بند
و سعی میل سپہر و تنفیذ او امر او بنایتے، کہ خاک کہ از باد پرانندہ حال است،
و باد کہ از خاک غبار آلودہ، اگر ایں دولت مند را اشارتے بوفت بینہما اتفاق افتد،
موثران بالا گزیدہ باد را در حال آب گردانند و با خاک در آمیزند! ^{شعر}

لیس المحال اذا اراد الضمیر
لو کانت الاصلاد طرا الحسیمع

(۲)

این فتح خزائن الفتوح است

هر گوهر از و چراغ روح است

میں نسبت بہار سے خوشتر از بہار

چون نسیم عوارف ربوبیت از مہب ارادت بر نو بہار جوانی این جهانیان
مالک دار الخلافۃ، کہ از مدگل دوشش یکے شکفت است، شعر،

نضر اللہ اعضان نصرۃ ابداً

در وزین آمد ہم در نور و زریکی چندیں شکوفہ فتح از شاخ کمان و خارسان او
در میان دو بہار، او بہار لکھنوتی تا بہار مالوہ، بشکفت - و نہال رفتش در
زمین کڑوہ از لب آب گنگ چنان سایہ گستر گشت، کہ بہ مرتبہ ظل الہیش رسانید -
و ہر جا کہ در تنگہا مواسات فارے و بانے بود، یا در کراہنا و آب خود رستہ آبی
ہمہ را پایمال لشکر کرد

بعد از ان در آخر ربیع و ربیع آخر، کہ ریحان بی سر و پا شد و سالمی آمد

کہ ہدیہ با صلصل سر کی کردہ بود و دل فاختہ ہم ربوہ ایشاں شدہ، و روز
انہ پنج نیز نامی گشتہ بہ نظم

بود تاریخ بظاهر نود و هشتصد و پنجاه

شنبه و توزده از ماه ربیع الآخر

سوی باغستان دیوگیر، که از آن سوی آمد بهار است، برسان باد تند
که بر شاخسار زند تا فتن آورد، و از برگ و منالش خالی فرموده - و رائے را لم یو
را که در آن ریاض شجره بود پس عالی اصل و پیچ گاه صرصر حادث بر وی آسبید
نیاروده، اول بعاصف قمرش متاصل گردانید، و بار دیگرش از سر نهال کرد تا
دخت آزادگشت - و از آنجا پیلان چون ابر نیسانی را گوهر بار کرده و اجوهای زر
میش از آنکه تمن زرد بر روی زمین روید بر پشت بختیاں باد سیر و نجیبان بادیه سیر
حمل فرمود - و در شهر خدائے که سبز ه که مگوشته اش می روید بابتانها کرده و مانگپور
پیوست، شمار ماه بروزے هر چه خرم تر رسیده بود، و نهایت فرح و بدایت کام
در وی جمع گشته، و در تاریخ سال بار بهار بر نیخته، و دو حصه آخر صیف رفته و اول خرداد
در آمده، و پیست،

یعنی که ببت بود از ماه کریم و هشت

تاریخ سال ششصد و پنجاه و نود شده

آنکس بلیل سیه سر قلم برگ گلبرگ ورق بر آمد، که بنوای صریر سریش کند، آدین
سر و بلند بالش تخت از نور و جلوس تا امسال، که سر ذوق و طرب یکجا کرده اند، و
تاریخ نام نهاده، مصرع - یعنی شده سال هفصد و نه -

که در سایه ابرها چرخان باد پاره هر جانب، که عطف فرمود، شمه از شمال نصرت
بالصبا منتشر گردانید. رباعی

وقد فتحت لصولته قلاع

كما زهار الشقائق بالرياح

اینک این نسبت تاریخ و کتب

بعد از این تاریخ خیراتی، که ازین تا همدار عالی ماثربطقات زمین ظاهر شود،
امید از حضرت ملک بخشی، که آثار تابوران دین دار را بر صحایف روزگار دم
خلود بخشد،

چنانست که تحریر آں بر منطی در قلم آید که عزیز السیر سلاطین آفاق گیر گردو،
و سخن بنیادی بلند گفته شود، که آوازه نسبت بنحری را فرود پوشد و غلغل کوس مجوسی
را مغلوب گرداند، اگر چه هر مقام حکایتی ازین مغازی در تدبیر جهانبانی و کشورتانی
رأس آراء شاهان گیتی دار و خسران ظفر شعار است، نظم

کیفیت جلوس جهانبان ملک گیر

کاسوده گشت از کف پایش سر سرید

این نسبت قصه کلیم است

چون مشیت ازلی بر آنجمله بود، که این محمد موسی قوت نیل شمشیر از سر جنگ فراعنه
 کفر بگذارد، و گنهای قارونی رایان از زیر زمین بر کشد، و جانب کشندگان کامرو
 فرماید، و در دل هندوان گوساله پرست آوازه بقره را نوازد، و شعیب
 کمان نشان رعایا عالم شود، تقدیر الهی الفاخان مرحوم را که نزدیک او بنظر آمد
 بود موسی را، بدور ساند و مژده، سَنَدُ عَصَدِكَ بِأَجْنِكَ وَتَجْعَلُ لَكَ سُلْطَانًا مِثْلَنَا
 در گوش دلش دید، تا بمشورت رای فرخنده او در روز عطار دو ماه میمون صلیم
 که از روزه نصف اول رفته بود و نصف اخیر بر جا مانده، و در شمار آن سال
 موسی بر سر خضر رسیده و از وی جدا گشت، چنانچه سر بارون نداشت، نیم
 یعنی که چهار شب و یک شب شانه زده
 از ماه و سال ششصد و پنجم و نو و تمام
 درین تاریخ شاه موسی قدم بر سر بطور تخت رفعت تجلی نمود، و قنطار بر قنطار
 اجموده زار، که از صَفْرَاءُ قَائِمَ كَوْمَا كَسْرُ النَّاطِرِينَ،
 حکایت میگفت، بهر کینه میداد و هر بار کف بسوط را پر از در شین میکرد و
 درخشش ید بیضی می نمود. و از افتادن جواهر الواح زمردین سبزه زار مانگپور
 را زیور تر صیغ میداد و چون جانب مخالف غلبه بود هر چه قوی تر، هر دو برادر و افق

دست نیاز بالا میگردند، که رَبَّنَا إِنَّا أَتَيْنَاكَ بِغُرَبٍ عَلَيْنَا مِنْ غَمٍّ نِزَالٍ
 نداء تقویت درمی رسیده، که لَا تَخَافْنَا إِنِّي مَعَكُمْ، تا بیفتات خویش در حوالی
 حضرت آمد. فرمان ده این طرف با و فرغت در سر کرده از کرانه آب نیلگون چمن
 ارادت کرد، باز الهام الی دلش داد، که لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى پس بر
 ثقیان رُحْ غَوِش که فیها مَا رَبُّ أَحْزَرِے بارِ اَتَوْكُوْهُ عَلَیْهَا انداخته،
 در سوا و مصر جامع نزول فرموده. هم در آن سال کلیم سرے داشت، که از آن
 سر بهمان رابے امان کرده بود و بینداخته؛ و بشمار ماه ذی الحجه بروزی رسیده،
 که پاسے موسی بر سر طور آمد و سر جبل نیز جدا شد و بهمانجا افتاد. روز خود بے گفتن
 روشن است. **ختم**

یعنی دوشنبه وزمه حج دوروز بیت

تایخ سال ششصد و پنجاه و نود و هشتاد

درین تاریخ این الوا لامرند، اطیعوا امری از مشرق تا غرب

در داد -

(۱۳)

عرضه کنم ارنبود بر بنده زباں گیری

شعر

رجان جهان داری بر رسم جهان گیری

پس از انصاف و عدل اندر جهان راعی البعادی شد
که گرگ از کشتن بزرگ یوسف گشت در عهدش

شعر

نسبت اینجا است از مراتب ملک

هر سری را که با فخر شریف عقل مشرف گردانیده اند پیش از آنکه رؤت
صائب را امام سازد، بیدیه فکر برین پایه ترقی نماید که مرتبه جهان داری
از درجه جهان گیری برتر است، ازاں وجه که اطلاق اسم جهان داری بر
حضرت صمدیت محل وجوب دارد و خطاب جهان گیری از روی حقیقت
جز در حق ملوک مجازی جواز نمی پذیرد. و علما گفته اند که گرفتن جهان بر آدمی
آنکه بگیرد و نتواند داشت، آن گرفت بروی گرفت بود، و واجب است که جهانی
بروی گرفت کند، تا او ازاں گرفت جهان گیرد. و این نیز بر جهانیان چون روز
روشن است که جهان گرفتن و داشتن مفت تیغ آفتاب است، ازاں روی که
شرق و غرب عالم از شمع شهبانیش می آرد و می دارد. و جهان گیری مجدد
بلعان برنی ماند که عالی عالمی را اثر می گیرد، اما در حال باز میگذارد. چون

جهانگیر محمد، آید الله یدک یاخذ التواریح و ضبط الاقاصی دریں هر دو آخذ
اصلی ملک تملک مقدرت بمشابتی دارد که زبان قلم از تحریر آں بریده است
و تیغ زبان از تشریح آں قاصد، بنده ناچار از راه التزامی که نموده است، دریں
هر دو جاده کلک تیزی پای را بمقدار وسعت مجال خویش طایق جولانی مسلوک
گردانید. و بکلم مقدمه که بالا متنبه کرده شده است، در ترتیب این کتاب مراتب
جهانداری را بر مدارج جهانگیری مقدم داشتند، اما عماد هر کلمه در محل خویش قیام
پذیرد و توایم مملکت تکلم باز گونه نیفتد، ^{نقطه}

موزه بهر پایا، کلاه از بهر سر افسر بود

موزه بر سر نه نمدا نکس کش خرد و سر بود

بیان رسم جهانداری که شد پیدا

بعند شاه که گشت اندر آں خردشیدا

نسبت اینجا است ز انجم و اختر

اختر سعادت جمهور بر پایا آں روز برآمده بود، که بر ضمیر منیر این آفتاب آفاق روشن
کردند که وَاِذْ وَلَّيْكُمْ جَبَلًا لَّكُمْ عَلَیْهِمْ سُلْطٰنًا مِّمَّنْ ذٰلِكَ رَکْبٌ نَّظَر
بلندی داریم، که کار شفقت و مهربانی صبح رفت و در پرورش ذرات ذرات آسم
بدیجی است که آفتاب را در حق ماه و انجم افلاک، و ماه را در باب انوار و نجوم خا

بیشتر نگرود؛ اول آنکه از شرق تا غرب و جنوب تا شمال ممالک چندین بار
خارج رعایا به بخشد، و دیگر زرهای که رایان هند از دور مهر آج و بکر با جیت نجم نجم
گرد آورده بودند، بزم تیغ چون آفتاب که آب را جذب کند میگرد، و بیت المال
را بشابه مال مال میگرداند که نه در قلم عطار و گنجد و نه در ترازوی زهره بخشد. و به میزان
سنبله زر می بخشد تا هر که صفاست حوت و در غرق تنگ زر رویم میشود.

بسبب گیه به میزان فلک را روز جودش

هر آن میزان که بر روزین بینی گراں باشد

حدیث بخشش گنجینه زر

بوزن پیل بل چیزی گراں تر

نسبت زرد و ترازوی زر

پیش ازین که محمود ز کیش یک پیل بار زرد و او آن بخشش گراں در جهان شد. این
جهان بخش زرهای بخشش را بموازنه بر کشید که از آن گراں تر نباشد پیلان گراں تر
را فرمود تا کشتی وزن کردند و هم سنگ آن زر بسائل دادند.

شمه که بخشش گنجش بوزن پیل بود

که ام شاه توان گفت هم ترازوی او

بیان بخشش اسپان چوں باد
کہ صد آخبر بخشش فزوں داد

نسبت اسپ میں رواں چوں باد

اگر بیان بخشش اسپ کنم، طویلہ اوصاف را کمند ربط کوتاہ گردو۔ بادشاہان
جواد باشند، و این وافر جوہر روز چندین جواد را بہ محتاجی بے بخشہ بیشتر آں
باشد کہ کم از پنجاہ و صد نہ بخشہ۔ اگر کیے دہد از انہا باشد کہ دوش نتواند بود۔ پایگاہ
جملگی رایان را بزخم تیغ سپری میگردد اند و بعضی ازال بسپہ تازیانہ چابک پیچاں را
میدہد کہ ہنگام سواری تازیانہ چابکی بی پای خیز رانی آہورسانند۔ بعضی تیزی یانی
و ہندی پایگان اعا در و امیدارو تا بموافقت تیغ زیر رکابی سپر کش ایشان
میگردو؛ بعضی بمفردان رکاب بدل می فرمایند تا شتابندہ کہ در عمد دیگر سافش
از پیادہ دویدن دول می شد، و در نوبت پایش جز بارکاب دو الک بازی نمی کن
و بعضی پای کوب و بستہ زن گلہ بر گلہ بمطربان میدہد تا امیرانی کہ پیش ازین
اسپان دست زن بے اصول داشتند بغایتی کہ معدنک رباب خفتہ از ایشان
تک بیروی، و در وقت ہمہ بر رہ نورانی و نک می نمند کہ در طریق بابا و سخن گہ
زبس کہ اسپ ہی بار دایں سحاب کن شک
گل پیادہ ہم الر بعد ایں سوار بر آید

بیت

ذکر فراخ داشتن مایه رزق ہر کے
تا نبود بعد او تنگی عیش بر کے
نسبت ز ریاست نگر و محترفہ

باز برای وسعت معاش عامہ خلق محترفہ گراں فروش را از بار خراج بیک گدائید
و رئیس راست کار بر سر ایشان گماشت کہ با بازاریان زبان آور بزبان درہ عدل
سخن گوید و بی زبانان زبان دہد متخصمان و انا بقوت تمام در کار سنگ خوش نمودند
و ہر سہ و لے کہ بنگ قلب سودا می کرد بہ زخم درہ بی سنگش کردند و تشدید و صلابتی
بجائی آوردند کہ ہلکی سنگا آہنی گشت و رقم عدل بر آں نگاشت تا ہر کہ کم دہی
کرد ہاں آہن زنجیر گلوئی او گشت و اگر در زنجیر تیز گردن کشی نمود زنجیر شمشیر شد
و آنچه حدیست بود بر سر ایشان رسانید چوں محترفہ آں حدت معائنہ کردند از
میزان آہن گذشتند بلکہ آنرا حصار آہنمین جان خویش پنداشتند و آں نقش را
حز نفس تصور نمودند گوئی کہ آں نقش علی العموم نہ بر آہن بلکہ بر دہائی آہنیں ایشان

مرظم

نشان عدل شہنشاہ بر چنان دہما
چو نقش موم بر آید چو نقش آہن ماند
شرح عدل کا ندیں ایام شد
کاژ دہائے پیش مورے رام شد

نسبت ز رسوم عدل و انصاف نگر

و اگر از رقم نصفت این درگاه سلسله جنبانیده شود آهوسے دوشاخہ قلم زنجیر برگردن
شیران یعنی نند زہی عادل کہ از مہابت عدل او پیلان ست در راہ مور لپ
کنان پائے بر زمین نہادہ ، و پلنگان شیر گیر پیش محراب تیغ او از صہوجی خون
چووانات تو بہ کردہ محتسب انصاف او چنگ و نائے شیران شکستہ ، و دور ظالمان
سگ روئے بر انداختہ ، و کاسہ سر خوانان خوک خوار گونہ را گردانیدہ ، و خون
جباران بزگیر ع ریختہ چوں خون بر روئے خاک +

ذکر اصلاح امور خاص و عام

منع شاہد کردن و منع مدام

نسبت اینجاست از صلاح و فساد

باز از آنجا کہ آب دادن عین شریعت خاصہ آں ذات مطہر است ، شراب را
کہ ام النجاست است ، و بنت الکروم ، و ہمیشہ نیشکر ، با جملگی شواہد آں کار از مجلس
فساد سپردہ صلاح باز آوردہ ، چنانکہ خمر نہک سر شستہ و سو گند خوردہ کہ بعد ازین
در خمرہ سرکہ باشد و حق نمک نگاہ دارد و فساد خود را بصلاح باز آورد۔ و شاہدان
کہ زلف در بنا گوش نشانندہ ، برائے فساد زنجیر سے بریدند و پائی کشادہ میگشتند ،

برہمہ بے جہاںہ پائے بند گشت، واد پرستہ موی پیشانی برشتہ چوں موئے
پیشانی روئے آوردہ۔ وآنکہ در ایام فساد ریشہ دامنیشاں از نان زنا
آہار بدنامی داشت، کار پرہیزگاری ایشاں بجائے کشیدہ کہ در پردہ سترہ ہنگام
تافتن ریشہ دامنہ بند است تمام دست بردست مے مالند۔ فی الجملہ ہر چہ ماوہ
فسق و فجور بود، چنان منقطع گشت کہ شعر

اِذَا بَاتَ فَحَلَ بَيْتَ الزَّيْنَا
فَقَدْ حَاصَ بِالْبَيْضِ حَلَقَمُه

حدیث امن وامانی کہ شد نبوت شاہ
کہ برنجید کہے گو ہر فتادہ زراہ

نسبت اینجا ز امان و امن است

باز از آنجا کہ رعایت اس ذوالالانست در حق کافہ رعایا از دہانہ آب سند
تالپ دریائے محیط، زبان تیغ چنان کا مگار گردانید کہ کسی نام دزد و طرار
ورہ زن بگوش نشنود۔ شب روانے کہ آتش در دیہائے میزند، چراغ
برکہ دہ پاس رہ دشن گزشتند، و در ہر حدے کہ رندہ لارشتہ تابانی غائب شدے
یا سر رشتہ آل بیرون می آوردند، و یا تاوان می دادند حقہ زنان و کیسہ ان

وگره کشایان، که در سواف ایام عمل خویش را دست و پائے می نهادند، از زخم
 شمشیر سیاست دست و پائے گم کردند، و آنکه ازین سیاست سالم ماند بپشت،
 بر آں گونه بیکار شد دست و پایش
 که بے دست و پا زاد، گوئی ز مادر

ذکر خوں رختین سحرگرانِ خوار
 که گلو رخت برون خوں که ز لب کرد بکار

نسبت سحر آدمی خواران

سحره خون آشام یعنی، که گفتار آن آدمی خوار، که در گوشت و پوست اولاد
 و اطفال مردمان دندان بے خرد تیزی کردند، و سیل خوں فرو دی بردند و
 گوارشان می آمد. و از ناگواری آب هم ایشان را فرو و در خاکشان تا
 حلق فرو دی بردند، و مردم را برابر کاسه سرایشان سنگ انداز می کردند، و
 سزاها و خون که بخورده بودند از سرایشان فرو می آید. **نمط هم**
 همی شدند خراب اندراں دم سکر است
 بے خورنده آں چه خن خراب شود

ذکرِ خوںِ سختینِ اہلِ اباحت بہ سزا
کہ سزا بر عملِ آلِ طائفہ را داد جزا

نسبت ز اباحت و سیاست

باز از آنجا کہ کمال دین داری این معینِ شریعتِ حاکمی اصحابِ اباحت
را احضار فرمود، و متفحصانِ صادق را برایشان گماشت تا ہر یک را
پیش جہتند، و بزعمِ تفتیش کردند۔ از کیفیتِ آلِ آلودہ گان بے حیا چنان
روشن گشت، کہ مادر از پسر شیر فرود آورده بود، و غالِ روئے خواہر زادہ را
سیہ گردانیدہ، و پدر دختر را عروس کردہ، و میان خواہر و برادر نیزہ چرتی آو
بر ہمہ از سین سیاست اژدہ راند، بحدی کہ مردان را اگر در خود دیتی از سر ہیبت
ثبت می گشت؛ و زنان اگر در تن شیر می داشتند، کہ ازاں تن شیر باخون بہم
بردن می آمد۔ و اژدہ با چنہاں آہنی دے و خندہ بسیار بر سر ایشان خون میگریست
آنکہ دوگان بضر پنهانی یکے شدہ بودند، اشکارا بر خم اژدہ یگان دوگان می شدند
و انفس کہ گشتہ بود باغیے صیل

بیت

از نفس خویش نیز جدائی افتاد

ذکر از زانی ز رخ غلہ

کہ بیک دانگ گراں شد پلہ

نسبت فصلها و غلہ و ترخ

باز از بس که آن غیث رحمت را در غضب آسایش عام و طراوت
و نصارت احوال خواص و عوام، رعایت هر چه تمام ترست، نیز خوب که منفعت
عام شهرے و دوستانی است، در آیم از اس داشت، که از کف ابر مثل
قطره غمی چکید. و هر بار که غم را آب در میان نمانده، و مردمان را غم روئے داد،
ببرکت تو سقته که از انبار خاص و ریح کافیه برای ازانی داشت. ابرها را نیز از
امساک خویش حیا گرفت، و بمرئی آن کف دریا بار و باریدن آمد. بارها بر آسین
مری برق بر سحاب تر و امن با و از بلند خنده ها کرده است، و بر زمین افتاده. زیرا که
برق را روشن است که ابر گاه بار و گاه نه بار د. و چون بار د، باران او
آب باشد نه زرد. او را با باد شاه دریا بخش ما چه نسبت، که همواره بار د و باران او زرد
باشد نه آب. شعر،

كَيْفَ يُحَاذِيكَ بِالْمَدَى عَيْنٌ
جُودُكَ عَيْنٌ وَجُودُهُ مَاءٌ

داستان اساس واد العدل
کذبی خلق باز شد در فضل

نسبت بند کشاد است بین

باز دار العدل کشاده تر از پیشانی راست کاران بنا فرموده، و بگلی حلاج با محتاج
خلایق بدان بر بست، و هر قماش و رنجه که کشاد کار مردم بدان بر بسته است، فرمان
داد که از اطراف به بندند و جز آنجا نه کشایند چنانکه آن کشاد را برستی نباشد.

هر کس کان کشاده بر بندد
بند بندش به تیغ به کشایند

ذکر خست مرآت عدل و قماش

مایه کار منعم و او باش

نسبت جامه و لباس نگر

مثل جنس بلوسات، از کپاس تا حریر که بر بنگی عورتان پوشیده ماند؛ و از همار
تا گل باقلی، که در البستان و زمستان بکار آید؛ و از شعر تا کلیم، که میان هر دو موئے به موئے
فرمایا بسیار است؛ و از جز تا خز، که نقش هر دو بایکدیگر بازیخواند؛ و از دیوگیری تا
هما دیوگیری، ع که هم دامن جانست و هم دامن تن.

صِدَاجَانِ بِهِ فِي سَكِّ بَلْ يَهْقِيهِ قَلْبُ الْخَوْرِ

ذکر هر میوه و حوائج خواص
که سخن شرح کردنش نتوان

نسبت میوه نچته و شیرین

واز جنس تفکمه هر میوه گزیده، که بر طبق زمین برآید، که اگر در فسیلح آن پردازم سخن
منشعب گردد. و از اصل باز نام، و دیگر حوائج لابدی مردمان در غرور و کام خواص علم
همه را در دارالعدل مذکوره از عدل خاص متیگا گردانید تا هر کس در شور و شینون هر چه
بهنرو بایسته تر بالصف می سازد، مصرع، انصاف میدهی به بهی جو و شاه را.

(۴)
ذکر بنیاد خیمہ کیس بانی
کر دیہہ رضا کے ربانی

از عمارت برآمد این نسبت

باز آنجا کہ در عمارت دین و دنیا میان او و خدا سے رازیت، در اقامت نیت
بنیاد سے نہاد، کہ سپہر دروے شید اگر دو۔ و آغاز این بنیت بنیت خالص از مسجد
جامع حضرت کرد۔ و فرمان داد کہ سہ مقصورہ قدیم را چہارم بعد آمد و چنان مرتفع گردانند
کہ سپہر چہارم دوم بہت سمجوش خوانند۔ بفرمان اعلیٰ در روز از گردوں سنگ ہمسہ
آوردند، و از زمین رنگ بر ماہی بر وند، و بر لوح سنگ آیات قرآن چنان نقش کردند
کہ بر ہوم نقش نتوان لبست۔ و بدرجہ بالا رسانیدند کہ پنداری کلام اللہ بر آسمان
خواہد رفت۔ باز جانب دیگر بنوے فرو دآوردند، کہ نمودارش با نزول قرآن باز خواند،
تا از ارتفاع این کتابہ میان زمین و آسمان نقارے پیدا آمد، کہ ہرگز فرو نہ شنید
چوں این عمارت شرف بالا و فرش فرو د، از فرو د تا بالا، تمام گشت، مساجد دیگر
در شہر با تحکامے بنا فرمود، کہ چوں در زلزلہ قیامت نہ بام ہزار چشمہ فلک پیفتند، گشتہ
ابروے سچ محرابے خم نکرد، و مساجد کہن کہ دیوار ہاش را کح و مساجد گشتہ بود، و متقف
را وقت قعدہ اخیرہ شدہ، ستونہاش را چنان در قیام آوردند، کہ قواعد الصلوٰۃ عماد الدین

دروے از سر اقامت یافت، وارکان اربعہ برسان انبیہ خمسہ مسلمانان محمد و
 مویگشت؛ و درون و بروں آنرا گنج نورانی تنویرے دادند کہ از نور ہائے
 پسیدہ آں، ع، گونہ گنبد کبود گشت،

ذکر فراخ کردن جامع بہشت دار

پس از پی منارہ بنا کردن استوار

نسبت اینجا از مسجد است و منارہ

چوں توفیق ربانی بنیان مختل مساجد را تجدیدے بہ محل بجائے آور دتا مانند کعبہ
 محترم از خرابی امین گشتند، علوتش بر آں داشت، کہ منارہ بلند جامع را
 کہ بچنانہ دہراست، دو گانہ گردانند؛ و گنبد سپہ را بدار عمارت عالی شرف ازانی
 داد، کہ ازاں بالا تر نتواند بود۔ نخست فرماں داد کہ صحن مسجد را ساحتی ہر چہ فراخ
 دخل کنند، تا جماعت اسلام را کہ از فرحت توفیق در جہاں نعم گنجد، عرصہ جہاں
 در جہاں پدید آید۔ و دور منارہ بہت تقویت عمارت تصیف اول گیرند، تا کلاش
 بدار نسبت سرفرازی کند، و کلاہ منارہ قدیم قبہ کمر جدید نماید۔ بیک اشارت والا
 جملگی گرد ہزار تیارہ کہ دوکان گاہ فلک در زیر داشتند، بکار آمدند۔ و مشتری
 بخردین سنگ و آہن بازار گرم کرد۔ و ہمہ بر اندن ثور مشغول نمود۔ (ارے،

جائے کہ عمارت بیت اللہ ہو، کو اکب کیستند کہ سنگ بر سر نہ کشند و اگر ایشان
از مقام خود فرو نیایند، **نظم**

بدو خود منارہ تا آں جا

بد بد سنگ بر سر ایشان

طالبان سنگ از بے سنگی در اطراف شتافتند۔ بعضے چنگ در دامن کوہ زدند و
از بس کہ در تحصیل سنگ عشق تمام داشتند، عاشق وارد امن کوہ را چاک چاک
کردند۔ و بعضے در قلع بنیاد ہائے کفر از پولاد تیر تر بودند۔ آہن ہائے تیز کردہ روئے
جہاد صہنم خانہ لورایان آوردند، و باز دہائے را آہنیں را در شکستن سنگ نیروئے
ہرچہ قوی تر دادند۔ ہر جا کہ تہخانہ در تعبیرت کمر تعظیم بستہ بود، از بان متین بیجست محکم
اساس کفر را از دل ادب بر میکنند تا در حال آں تہخانہ سجدہ شکر بجائے می آورد۔ و تہنہ
سنگ ہائے کہ از معطل ملکوت رقم شقاوت قدیم داشت، چوں قلم تقدیر رفته بود، کہ
آں تہنہ تختہ ہدیہ اتمایعہ مساجد اللہ تحریر یابند، خوف معول را بدرونہ صلب
در پذیرفتند، و در کنار زمین می غلطیدند۔ پولاد کنند بعکس خامیت منقائے شش شدہ،
سنگہا را سوئے خویش میکشید، و بارکشاں آہنیں اندام نیز برودہ سنگ شدہ سنگ
می ربودند از بیکہ ہا و صد فرنگ تلافی سنگ مسجد پشت سنگین بارکشاں گراں بار سنگ بود۔
بر دون سنگ میکشیدند، کہ گردون نکشد۔ و پس کوہان ستور کوہی میل میکردند، کہ کوہ
تخل نکند، **شعر**

كَلَّا الْمُهْمِنِينَ كُلِّ حَالَةٍ
كَانَ الْحَمَلُ فِي الرِّعَامِ مَقْفُورٍ

سنگ تراشان هند که در صنعت خارا، فرهاد را بے سنگ گردانند، تیشه برداشته
روئے خارا را بطلان می آید پس بیکند. اگر و هم بروی بگذرد، بلغاود. و سماران
دلی که نعمان مندر را در ترتیب عمارت سنگ پندارد، پهن را دست افزا از عمل
خود ساخته، سنگ را با سنگ بهنجاری می پیوستند، که اندیشه هیچ راز و دراز
در زبانه نمانی و نگذرد. تا در دیوار مسجد از تیم خاک بتوضی ابر پیوست. و اسال
تا پنج در عمارت نبشته شد، مصرع،

سال غنی هفصد است و یازده

عمارت آں مقام کریم بدین حد رسیده بود که بالا رفت بنا و عمر سوفی از دنیا و
مناره استوار ترمی باید. تا بنیاد مناره که از زمین بالا آمده است بر آسمان
بالا رود. و آب و گل بنده را نیز اگر درین منظر است چند گاه بتگی باشد،
باشد که کتاب این مناره لا بشر ف تمام مطالعه کند و دعا و بانی خیر بخواند تا منظر

و اگر نظاره من تا نهایتش نرسد
بساکا که رسد و نگه کنند و روند،

کیفیت عمارت حصین شهر کا مد پدید سید سکندر دگر چه

نسبت از عمارت حصار است

حصار دلی که نائب کعبه معظم است، عمرها بر عمارت او بر آمده بود، و از دور مدام نه
 شیشه خراب تر از آن شده، که خوابات در نوبت همایون بر طلقستان
 خراب و در محل و غیر محل فروتنی می نمود؛ و نمی توانست که بانگ خود باشد گه
 پیش خان شارع روئے بر زمین می آورد، و گاه سوئے خندق سفله سلامها
 عوج میکرد؛ و کنگره های او، که بریزند آن عمل بر زمین اقتدا و از
 تواضع ناپسندیده، کله بر زمین می زدند - چون نوبت اساس مملکت ضلالت گانی
 علانی شد، ع، که تانیا و عالم بادبانی،

هست این جانین نسبت از عمارت

فرمان داد که از خزانه معموره، هم سنگ خاک و فشت زر برکشند، و در وجه عمارت
 نهادند تا سماران و انا دست بکار بردند، و دست بدست حصار دیگر قائم
 مقام آن اقامت کردند، که ساعد بر شش با صانع کنگره با کف خضیب ثریا پنجه
 کرد؛ و بازوئے با قوتش بر تیغ زیر دست را زیر بغل فرو مالید؛ و بالا بلندش آسمان
 فیروزه را که فیروزی خویش ساخت شش باشد که عمارت نورا خوں دهند - چند
 هزار منقل بر زایشش را بر سرش قربان کردند - چون این عمارت که عامرش را خرده
 بسیار باد، تمام گشت، موسس کائنات حفظ خود را بجا است آن نصب

فرمود خطم،

کے دزد و فتنہ راہ برد میسان او
جائے کہ کردگار بود پاسبان او

ذکر عمارات قلع دگر
کز کریم شہ بہ فلک برد سر

نسبت است از عمارت اینجام

چون معمار دار العلانی محمدی از عمارت مسمورہ حضرت ماجو گشت، در تمامی
عرصہ مالک اشارت فرمود: ہر حصار و قلعہ کہ از ہوا ہائے بشکال تری در مزاجش
رہے یافتہ بود، و در بند غنودن و خفتن شدہ، و رخصتاش بقاعدہ دہن باز کردہ، و
زندہ ہائے بروں دادہ، و از گریہ باران گلہائے زعفران رنگ فرود دیدہ، و
دیوار ہائیش بچندیدہ، و بقضا افتادہ، و در گوشہ آں زندان ماران ضحاک
حلقہ کردہ، و بازو ہائے قلعہ مو شک جائے ساختہ، عمارتے کردند، کہ بجائے
رخنہائے مار و کژدم، بر جہا بر آمد بُرج عقرب ثابت تر، ع،
بُرج کمرش تا بقوس و تاحد جو زاکم

ذکر تجدید عمارت بدہ و خطہ و شہر کہ پر از غفلت سیح و اذال شد ہمہ دہر

اینک این نیز از عمارت نسبت است

و هر جامے که پر آگندگی درونی راه یافته بود، و بعضی راطاق چوں محراب
نسبت مصلّا بر زمین پست شده، و بعضی دیوارها از مرمت پیوند بسیار تجاده
خستگی گشته؛ و بعضی را با دغا کسار از خاک یزهر روز تمیم داده؛ و بعضی را بعد از غل
باران تیر و ستون متکی و مستند گشته بسم چوں آب ریخته، و همه را تجدیدی کردند شعر

تا قاعده نماز تمام گردد

و آنگاه دعائے بانی خیر کنند

ماجرائے حوض سلطان کان زلال جاں صفات
دارد از محلول آب خضر اطلع حیات

نسبت حوض لطیف و تربین

چوں حوض سلطان، که بر اسم شمس چوں چشمه آفتاب تا صبح قیامت روشن
خواهد بود، و هر روز آفتاب او را آئینه روئے خویش می ساخت، و او را عکس
صورت حال شمس خود را توجیه میکرد. اگر چه آفتاب بر و تافته می شد؛ اما بر آ
تعظم شمس فرو رفته، اندک اندک آب فرو می خورد و آفتاب هر بار بر زبان شمع
از سر تنفتی می گفت، که
إِنْ صَبَّحَ مَا كُنْ غَوْرًا فَتَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَا مَعِينِ

و حوض از گرمی ہائے او بر خود خشک می شد۔ اس سال خود باشتعال سخون فلک
متحرک یکبار کہ بروئے گرم شد، و بے آبش کرد، چنانکہ درونہ حوض ازیں بے آبی
بترقید و پارہ پارہ گشت۔ بادشاہ روسے زمین علی زغم خسرو سیارات فرمان داد؛
کہ دروں اورا از گلگائے پاک کردند، و غبار ہائے توپر تولستہ را بیرون بردند
چون در خشک کردن حوض اشتعال آفتاب از فلک بود، بمجاذات فلک گنبد
بنا کردند کہ آفتاب را از دیدن او دوران آورد، و ہم براں گنبد فروداشتند۔
ہنوز در افتادن بود کہ باران در رسید و محکم گرفت، و حوض صافی دل را با چنل
بے آبی کہ از آفتاب کیشہ بود چشمتہا پر آب شد۔ ز سہ رقت ایں حوض کہ بر ہر
آسمان لطف خود ظاہر گردانیدہ۔ اسے رسم بزرگی ہیں باشد۔ فی الحال آب
در شہر شیریں شدہ بود، و شوراز چاہائے درونی برآمدہ۔ اگرچہ از رحمت آسمانی
یکبارانے نزول یافت، اما درونہ حوض از خشکی بیش از اں داشت، کہ بیک
شربت مرطوب گردد اشعر

ہر آبے کہ باران فروریخت پاک
فرو رفت چوں گنج قاروں بہ خاک

بیل نسبت ز قصہ موسیٰ

شک نیست کہ شہر دہلی مصریت، کہ نیل و فرات آب ستایان او مہیا داشتہ نہ تواند۔

از تنگی آب خلق را خوانایه قوم موسیٰ روئے نمود. بادشاه که شمشیر نیلگوں او فراعنه
 کفر را در آب نیل فرو برد، بلکه نیل تیغ را در خون زرد تبایان یهودی مزاج غرق
 گردانید. ازین عطش عام چوں اسه بود، خشک آورد. اما کلیم وارید بر بیضا
 باستسقا برداشت. در حال برهان وَظَلَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّجْمَ بَرِشْتِ
 خاک بے آب سایه انداخت، و هم چنین معول بردست کا و ندان حوض عهدائے
 موسیٰ گشت، و در چهار جانب چو تره حوض دو گان سه گاه ذهاب پیدا آمد.

فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاكٍ مِّمَّا هُوَ
 بر نه چنبره روز آب تا گلوگاه چو تره برسد. چوں با چو تره بعد از ویرش ملاقات شده
 بود، بصفا و مصافات تماشا معانقه کرد، چنانکه محیط ربع مسکون را تابنده خورشید
 بیت تر و صفت گنبد حوض و حوض از عین طبع بیرون ریخت. شجر

تَرَى جُبْدًا بَيْنَ حَوْضٍ كَمَا

جباب علی سطح بحر بداء

در گنبد و چو تره است نسبت

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ اِذَا الْخَوْضُ سُجِدَ

گنبد بیضه انقضاء علی الجبل

هم در تعریف گنبد گفته شد

بین گنبد در عرض کش به تشبیه صواب

شد نیمه از بیضیه سمرغ خطاب

گنبد زیر و خیال گنبد در عرض

یک بیضیه برون نمیمی و نیمی در آب

باز گشتن از بیان رسم گیتی داشتن
سوئے عالم گیری و طرز علم افراشتن

---

(۵)

اینک این نسبت بلاد و قلاع

چون قواعد و آئین انبیه خیرات که در ایام این بانی مانی همان بزرگوار حضرت الحی
 بُنْیَانِ عَسْکَرِ اَبَدَاً اساس یافته است و می یابد ،
 بیش از آنست که قبضه قلم در رباط سواد و جز تحریر تواند گنجیند ؛ پس
 از چندال ماثربها نبانی هر چند خانه سخن که بالا رفت بنا بر قصور طبع انحصار افتاد
 بعد از این کلید زبان را که بدندان خرد مشرفست ، در بخش آرام ، و بفتح باب
 آسمانی ابواب فتوح این جهاں کُشائے باز کشایم - و چند مقامه گفتار در
 صفت کشور گیری و قلعه کشائی این سکندر عمار اساس نهم ، و گنجائے که در بنیاد
 آب و گل بنده مدفونست ، به بحث درونی بیرون کشم ، **نظم**
 و آنگاه درین صحن نثار هر فتح
 زیر قدم قلم کشم رنجتینی

فتح اول که ظفر یافت سپاه منصور
 بر ملا عین کد در جد جارد منجور

اینک این نسبت خواو بجا

کیفیت فتح یافتن گرازان لشکر منصور کثرت اول بر کدر لعین در نوبت این
سلطان بنجر نوبته، نصر الله اعلامه، در زمین جاران بنجر را نیست که چون
تا تار هوئے شکاف بالشکر مانند طوفان عذاب از طرف کوه جودی بر حکم
جسارت قدیم سوئے آب بیاہ و ستلہ گذر کرد، و موج آں دوزخیان
آتش در نی بست تلوارها گه کمر بزد، براں گونه که تا حوالی شهر روشن شد - و
خرابی در عمارت قصور انداخت - آدازه جان بلند برآمد که ع

خبر بحضرت شاهنشہ جہاں برسید

نسبت دست باز و دست اینجا

افغان مرعوم را که عضد السلطنت بود با تمامی دست راست لشکر و عظام
صاحب قوت و عصبه مساعدیم دست گردانید، و به تیغ زدن جہاد نامزد کرد،

که تا بچنان مشت بسته بقوت

روند و نمایند و مشتے بکافر

نسبت اسلحه است این بنگر

خان ارش کمان چوں تیر خویش می شتافت، و دو منزل رایکے میگرد، تا حد

جائن بخور به نشان گاه غواپیوست؛ چونکه مسافت در میان بیش از تیر پرتابی
نماند. آن روز روزی بود که بعد از روز تیر آید، و در آخر ماه رویت نماید، و
ماه ربیع الآخر دهره برآورده و سران گبران پیگنده، و در شمار سال تیر بازی شده،
و دوسر مغل شکار کرده، یعنی که پنج شنبه و از آخرین ربیع، دو روز و سبت و شمشد
و هفت و نود شده درین شته تیایخ الف خان اسلام بر سر کفره در رسیده، و سوسے
ذوالنیرزان غزا اشارت راند که علمائے ظفر بر پشت بستند و بجهت ابر و روئے
بآب بستند بر آورده، و بجهت کشتی شهر

گوشتهند از آب پیلک زناں

براں گونه کز پیل کشتی بر آب

نبت جنگ و شش بین اینجا

مغل از لب آب سخن چندان دلیری میکرد، که جنود منصوره از کنار آب گزیده بودند
حالتی که موج لشکر اسلام در میان آب رسید، ایشان کنار که دند و آب آتش
شمشیر نیاوردند. گرما گرم روئے بتافتند. اگر چه بعد و مور و بلخ بودند، چون صف مؤ
پائمال سواران می نشدند میخواستند که زیر زین فرود روند. آب شمشیر بر شط رو و
بطریق رواں گشته، که خون بر روئے آب مانند شراب مبد وید. بهادرانے
که به تیر چکی موسے فرزند شکار گشته که چشم نزدند، در چشم زدنی بعضی را بر خم تیر

و دیده نگین چون جریح الماس سفته شده بود، و بعضی را پیکان پولاد و پرده دل آتش
بر ساس کلید در قفل می رفت و آواز میداد، شهر،

سینه که ز بس رنگ قفل او نکشاید

کشادنی دل او جز بدین کلید نشاید

الغرض از دست شهر بران قادر دست سمناک مغل بقدر بست هزار، غ

در ماتم خویش بر زمین تخت

و از تن گذر لعین یک فون جز بزرگ، که از خم گرز و نمود بیشتر می خورد گشته بودند

و بعضی را که استخوان آرد شده بود، توشه آن جاں برداشتند. و بعضی را که از باد

سبب جان پیش از آن پرید، و ایشان زندگانی کالبدی مانده، اول سر ایشان

جدا افتاد، و بعد از آن هر نیمه بطریق سرگم بیرون شدند. مالمی غلبی اسیر سلسله

خند و فعلو گشتند طوق آهنین که مشتاق آن گردنها بود تو وضع تمام شد

سعافه بفل میکرد، و گوشمال سخت میداد. و در گوشه های بهادران اشعر

نَادَا سَلَامًا لِّمَنْ نَصَبَتْ رُفْعُ

هَذَا جَزَاءُ مُعَانِدِ الْإِسْلَامِ

نسبت زرم و بزم بین این جا

چون سخن میدان مساف را از روی خون آلوده ستار پر از هزاران هزار

طاس شراب کردند، و شگالان دشت را بر لب آب عشرت میفرمودند، و
 شیر گیر گردانیدند، به میونی و مبارکی عساکر خلیفه عصر را، **جَعَلَ دَوْرَهُ مَلَامًا**
فِي قَوَارِيرِ السَّمَاءِ، بمطابعت کیت
 النخاع از نخین خون میشوم مردار غواران قید و، که هم ترک قی اند و هم بقی، التفات
 مراجعت شد خان مغفور **سَقَا اللَّهُ شَرَّابًا لَّهُمْ وَرَأً**، اول شادی
 این فتح بزرگ به مجلس نشاط به نشست، و از زرو و جواهر بر حریفان رزم و
 بزم سنگ انداز کرد. بعد از آن مست جام راحت بر عزم زمین بوس مجلس عسلی
 رکاب گران گردانیدند، و طبقه اسرار را، که نقل دندان سپلان مست بوده اند، در
 جره گاه قصاص آورد. شاه کینخسرو غلام خود را نمودار این فتح را پیش از آن در جام
 گیتی نمائی رائی روشن دیده بود. چون خیال ضمیر در ساغر مراد معانه کرده،
 حلق بشریت، کین شکر شده، زبان را بکام رسانیده، امیدوار کاس باب
 لایزیدان سکته شد. بعد از آن که نقطه از شکر باقی نگذاشت، مشغول شکر گشت
 و با خاندان میمنه و میسره جشن عشرت فرمود. و بخشش فرمود، که عاتق شهری لشکری
 از محنت و عسرت، نوزاد باشد، چنان خلاص یافتند، که شعر،

إِنَّ طَلِبَ السَّائِلِ مِنْ عَائِلٍ
 قَطْرَةُ مَاءٍ وَحَبْلٌ بَقَرِ قِفَا

نمودار فتح دگر بر نفس علی بیگ و ترناق بستن نفس از غزا و جهاد نسبت بین

کیفیت فتح یافتن جنود اسلام کثرت دیگر بر شش انبوه مغل این است؛ که چون
علی بیگ و ترناق و ترغی از حد ترکستان تا آب سند تیغ زنان قطع مسافت کردند
و از رود جلم مانند تیر زین سوئے گمشتند؛ ترغی سرا صلع خود را بر سر نیزه شجاعان
اسلام طاس پرچم میدید، و یک و دو بار از صدمت شمشیر غازیان بحمله حمله بود. اگر چه
دل آهنگ داشت، اما پیش سندان شکافان جهاد دل نتوانست نهاد. سهم
پلیک زنان غزا در دل گردانید، و هم از عقب غله کرد. اما علی بیگ و ترناق را
چون تیغ گاه دیس ولایت گزرے نبود، تیغ محرابی سومنان را تیغ خطیب تصور
کردند، و در دیارے که اگر کسی با هزار سر در آید، یک سر با زبرد، یک سر در آیدند
بقدر پنجاه هزار سوار شکار انداز میگیس، چنانکه از باد آن لشکر کوه لرزان گشت،
و ساکنان کوه پایه را بلندی در دامن اقامت نماند، هر چه از صدمه تند آن خاکساران
بر پریدند، و در گزاری گنگ افتادند. بارقه صولت ایشان تا بد انجامیز در گرفت،
و دود از قصبات هندوستان بر آورد. و خلق خانه سوخته سر و پا آتش گرفت
خود را در آبها دلو رها می افکندند، تا از اسلحه و دود و سر خیزد و گاه پناه رسیده.

بندہ خاص آنخبر بیک میسرہ ملک مانگ باسی ہزار سوار قادر و بہت نامزد شد کہ کشتش
 دراز کند، و کمی براں نشانہ لعنت زند، کہ رفتہ بزرگ در کار ایشان راہ یابد۔ سپاہ
 منصور در راہے کہ از روزیکہ راں دراز تر بود، نشانان تر از عمر مشغولان رواں
 شدہ۔ و چون اہل برسر آن کشتن در رسید، رونے بود کہ ما ہے گویم و از جہاد الآخر
 و وفاتہ بے کم گزشتہ، و در تاج سال معلوم شد کہ پائے علی بیک در سلسلہ افتد و سر و پا
 تر تاق نیز ہما نجا گرفتار آید، ^{نظم}

یعنی کہ پنجشنبہ و از آخریں جمادی
 دہ روز رفتہ و دو در سال پنج و ہفصد

القصہ بچہ دیدن گرد لشکر اسلام خاکساراں منسل چون ذرات گرد زیر وز بردن
 گرفتند، و با چنداں گراں جانی کہ بودہ اند، جان نشان سپرد و دل سنگیں ہم بر جا
 نماند، کہ لنگر حال ایشان شدے بمثال فوج پشہ کہ مقابل صرصہ شود، ہر چند پائے
 پیشتر می افکندند پس ترمی افتاد، و منادی اہل آواز شان میداد، کہ کن ^{میتفکروا}
 الْفَرَارِیْنَ قَدْ تَجَرَّبَتِ الْمَوْتَ وَالْقَتْلَ - چارونا چارچوں
 آتے در ایشان نماندہ بود، یک حملہ خام آوردند، و لشکر سکندر ثانی، کہ سد آہن
 توان گفت، از انہا نہ بود کہ خم خورد۔ یا جو ج فعلان را پیش انداخت پس مستظہ
 بامداد، و آنزل جبودا لکھ تر و ہا، تیغ آبدار رواں شد
 و رویہائے آتش رنگ بر زمین افتاد و گرفت شمشیر زنان اسلام کوئی کہ

بر آب روان گوی آتش می یافتند. در آن سراندازی علی بیگ و ترناق، که
 سران لشکر بودند، چون دیدند که آفتاب شیر بر سر آمد، و ایشان را وقت زوال
 نزدیک شد، و پهلوان ایشان از تلف آن خورشید جانگیر سیاه گشت، خود را در سایه
 علم اسلام انداختند، و گفتند که شعاع تیغ در پناه آتش زده است، که تا بالایی
 خدا نسیم، آسوده گردیم. **نظم**

کمانکس که گشته یافت از تاب حادثات
 آسایش مجوی بجز از سایه خدا

اینک سبب نسبت شطرنج

بسیار مقرر که از استخوانها، مثل پل تن قطع شطرنج گشته بود. رخ هر یک از زخم تیغ و نیم
 شده و از کوب گرز اندامها خلیه شطرنج گشته، و کشتگان مانند مهره مضروب
 چپ و راست فرو غلطیده؛ و اسپانی که خانه خانه می نشستند، بعضی زخم خورده
 افتاده بودند، و بعضی گرفتار آمده. و سوراخی که بر سان پیاده پس نهاده بودند پیاده
 می شدند و پیش می دویدند، و فرزین می گشتند، یعنی سر بر زمین می نهادند و علی بیگ
 و ترناق که دوشه شطرنج بودند، از استخوان کلاں ملک آخر بیگ بر سر ایشان حریفی
 درشت افتاده بود؛ و هر دورا در معرض مات انداخته، و می خواست که سبب شاه
 را پس راند تا اگر شته خواهد. **نظم**

اگر او جاں بہ بخشد و گرنہ
ہر دور اپیل مال فرمائید
نسبت از نزدیکہ کن این جا

چون ہنگی سپاہ کفرہ را کہ ملعوب شیطان بود، بستہ پیش تخت آوردند، آں
ہر دو بازندہ کہ دعوائے حریفے می کردند، کعبتیں دیدہ بر لباط خدمت غلطانیدند، و
برائے بردن جان خویش، جو انحرادی شاہ را شفیع آوردند۔ در باب آن ہمہ
شرح سفیدان دونگ اشارت چنان رفت، کہ بعضے را مردار کردند، و بعضے را
در خانہ بر بستند۔ و آں ہر دو مہرہ مضروب را کہ منقلب ماندہ بودند، در خانہ فرود
آوردند و کشا و شان دادند، تا از کششدرہ مردار شدن خلاص یافتند۔ ناگاہ
از گردش کعبتیں قلب فلک کے را ازاں دو بے آنکہ ضربہ بدو رسید، دست رو نگار
مہرہ بر چہید، و دوم بکشا ماند، نظم

منصوبہ لعل او چنان است افتاد

کو جان عزیز برد بازی بازی

شرح فتح دگر قتل تمنہائے منسل
و اں بخلق کیسک صفت افگندن غل

نسبت این جا ز بهار است خزاں

کیفیت فتح دیگر اینست، که چون سپاه غبار انگیز کافر آباد هُتَمُ الله، در
آخر دین ماه باو غرور و بروت انگنده سوئے روضه هندوستان، که فرود
ترین ولایات او بهار است، بر سان مس خزاں تبندی آمیگ نمود، و گرد
از اقصاء زمین مسد بر آورد ساکنان آن جانب مانند برگ در برگ ریز بگنجین
درخت رختن آمدند. آن صرصفتنه چون قوت آن نداشت، که در خاک کهرم
و سامانه گردے بر آرد، جانب بیابانهائے ناگور دے در صحرانهاد، و بادیه
نشینان آن زمین را رفتن گرفت. چون تن آن مردار خوران و مردارے
که گزیده آن سگان شده بود، بسیار شد، و گل خوشبوئے ناگور را، که از چندین سوده
حکایت می کند منتق گردانید. قاصدان باد سیر خبر آن خیر بشکوه مشکبوس
شیر و مظفر شیر رسانیدند. بادشاه ابوالمظفر، که فوایح اخلاق او نافه آهوت
رغم الاتق آن گنده دماغان از بقیه معنبر اسلام بر جنود عالیه مصاف فرمان
داد. که شهبان عنبر غبار را نور در راه برنجی فرماید، که این آوازه نشر نگردد؛
نباید که تالوئے گنده بروت از هیبت صندلی آوده کند، و سوئے مشک
سید را رخ آسان فراماید. ملک طیب شمایل عزالدوله والدین کافور سلطانی
نَعَطْرُ الْحَبْلِ الْأَعْلَى بِأَسْنَدٍ لَقِيَهُ، که بجا فرماید شتم

مختشم نامزد گشته بود، شیران آهوسوار را چنان بتعمیل رواں کرو، کہ از مشک شام
و کافور صبح فرق نمیکردند، تا بمقصد غزای طریق پلنگان در پیے پنخیر بوئے کناں در
رسیدند۔ حالے کہ دریزہ گرد مجاہدان پیران آن شب پویان درآمد، ہر ہمہ ہاشمام
آن مشکیں شدند، شعر

و مسو حبیعی فی قیام بخیر
کما جعل حبیب علیہ رواج

نسبت آب میں رواں چوں آب

بر سر آب علی و آہن موبے از جیوش دریا جوش مسلمانان در رسید، و
کپک لعین میان تیز آب تیغ افتاد، و دست و پا زدن گرفت۔ نزدیک بود
کہ آب شیراز سرش بگزد۔ مومنان حسیم دل از یمن و یسار و درد و پائید
و دست گیرش کردند، تا آن سگ آبی را با بیان دیگر بہ درگاہ دولت آب
اعلی رسانند۔ چوں فوج کپک تمام، بعضے از قطرات پیکان بر جائے سر و شدت
بعضے کہ از جوئے زندگانی ہنوز آہے داشتند، با دقہر فدائی برایشان وزید،
و ہمہ را سلسل گردانید۔ لشکر دیگر از آن اقبال مدبر و مدابیر تائی بو، کہ تشنہ خون
مسلمانان و از خون خویش سیر آمدہ، در عقب می آمد۔ ناگاہ سیلے از خون کفر
مقتول سوسے ایشان گزشت۔ و چوں آن سیل ایشان را آستنا بود، ہمہ یکبار

در غور آں فرود رفتند؛ و ہم از خروش آں خوں، کہ بہاگ بلند از تیز آب شیر
سخن می گفت، بہ پے بروں بردن، کہ ایشان را خونا بہ بزرگ بر سر آمد، در آں
سیلاب تند بہ چنڈ پائے می افشردند؛ جائے ایستادن نبود۔ درین میان مقدم
لشکر اسلام، مانند ابر و باران، بر سر ایشان در رسید۔ ہوشے در آں حیویناں
افتاد تنہا ہمہ از باران تیر می گرخت، و دلہا و رنا و دان پیکان می آوخت
ہر طرف فوجی چنانکہ از دریا سوجے نظر

در گڑ غار ہی رفت فرود پر شر و شور
ہیچو سیلے کہ نگو سارفتہ در لرو لور

نگہ کن نسبت اعضا و مردم

خبر بہر لشکر اسلام رسید کہ لشکر منغل را دوسر لود، کہ در ولایت بادشاہ تاختند
یکے اقبال دوم تائی بو۔ اکنون کہ مہمہ میمون سلطانی بر ایشان زو، اوست پائو
گم کردند و آن ہر دوسر منغل یک سر راہ آب سہد گرفتہ میگزیند۔ آنکہ پائے خود
فراموش کردہ بودند، دیں حال از سر خود یاد نمی آرند۔ وقت آنست کہ شمشیر
اصحاب یلین سر ہا، ایشان را در دست و پائے اندازد۔ در حال بہ فرمان سر لشکر
چہرہ دست قوی بازوان غرا دست درشت تیغ بردند، و سوئے آں بیابان
بے پایان رکاب گراں کردہ، دست بدست بدیشان در رسیدند۔ و در آں

کشتن او اہل سر میکشتند و گردن میدروند - چنانکہ آب تیغ جائے تا گوی رفت
و جائے تا کمری رسید - پیل خون تا پینی کذا لک نظم
ز تیغ غازیای شدیل خوں تا پینی کافر
کہ ناند قطره خون ز پینی مسلمان

نسبت نگر از قیامت اینجا

چوں شکر منصور، کہ کمر جہاد برائے نصرت دین مالک یوم الدین بستہ بود، در
ساعت برہان لینصرن اللہ من ینصرہ کسعائہ کرد - و در تخیلی از تہاد آتش
بے شمار ملائین بر آورد - سپنداری قیامت قائم شدہ بود، و موکلان مالک در
رسیدند، و کشتگان سنگ دل کفر را برائے افر دختن چھیم، کہ و شتود
ہا الناس والنجارہ، گردی آوردند، و در اہل عرصہ
غوصات چوں کافر بچیب را بدوزخ فرستادند، و یک حشر وار دیگر
بر وکیلان عذاب تسلیم افتاد، تا بسلاسل و اغلال شان مقید کردہ، بموقوف غرض
رسانیدند، سر زنجیر شان کپک بعین کہ عقورے بود از کلاب جہنم از امر اہل تن بر تائی
بوئے گرفته شد، و اقبال با دیار بود، کہ اصحاب شمال گریختند - دیگر ان ہر ہمہ یاد
چاہ دوزخ افتادند، و یاد در شتہ دوزخیای اسیر گشتند - ملک سیرت لشکر ہشتیا
راسوئے حضرت غلہ بقائے خدا یگانہ، غلہ اللہ ملکہ، باز گردانید - و ساعۃ فاشہ

خبرے تازہ بجناب نائب مالک یوم الدین می فرستاد و یہ تشریف جواب
وصلہ غلعت مشرف می گشت، تا بجناب جنات رفعت رسیدند - خوشتر آورده
را بعض گاہ نشور رسانید، و پیلان کو جنبش بعدائے خویش آیت اذ الحجاب
سببیت، بر خوانند بیشتر اذان پنبه پشتا زبر روئے هوامی پرانیدند
سَمَاءُ لَعْنَتِ الْمُنْقُوتِ زبَاوُ مَحْشَرِ

اینک این نسبت عمارتیں

بیکل پیلان، کہ عمارتے است محکم بر متونہائے مبنان، چون از خراب کردن
بنیت آں مخربان بلاد مانده گشت، فرمان برای جملہ اصداد یافت، کہ از آب
گل باقی ماندگان کلابہ نگار حصار کنند - در حال یفران سہار ملک و دین، نظم

شد از حصار تتاری و پھنی آویزاں
چو زنگیان نگونسار از عمارت نو

نسبت نگار از کواکب اینجا

و از آمیزش قزوقہ منقل در ہر برج قرآن زل و مریخ معانہ شد، و تاشیر آں
قرآن خمین ہم بجان آں مریخان سرایت کرد - و چوں جلگی بروج منزل مریخاں
وز جلیات گشت، ہنوز فلک زردہ چند باقی ماندہ - ایشان را یہ تیغہا، چرخ رنگ

گردن زدند، و ازاں سر ہاتھوں میں لے کر راس فلک پر کشیدند،
 چنانکہ مریخ حالے کہ آنرا بید، سر نہاد نظم
 یکراں بشیں نیست بچندیں بروج چرخ
 میں صد ہزار راس بیک بروج بر زمین

---

(۶)

چو کردم ذکر فتحی چند راندن بر منسل خنجر
کنون گویم فتوح هند و از گجرات گیرم سر

نگم کن نسبت دریا و باران

چون شیرآبدار خدا یگان بحر و بر آلاش خون کفره مثل بسیار شد، خواست
که آن لوث مترکم را بر دریا محیط پاک بشوید پس پیش از ایام بشکال، در سائے که
آفرید آب ریخته بود، دهنم دورے باہما یافته، در روز از فرود در عدا و ازہ بر آوردہ ہستی
حلال جمادی الاولی ہجری آب رسیدہ ہشجر

یعنی چهار شنبہ و زاولی جماد بست

تاریخ سال شمس و شہرت و نو دشد

دریں تاریخ نجمتہ عارض والا را فرمان فرمود، کہ لشکرے چوں ابر و باران بر بہمت معبر
گجرات بخراب کردن بتخانہ سوسنات نامزد کند۔ والفقہان مرحوم را، سقاہ اللہ
مین عین الغضرات، بر سر آن سراپردہاے فتح و فیروزی، چون ملکہ کہ موکل
ابر باشد، نصب گردانید۔ آن ہمہ ابر ہا بر عزم فتح سوئے دریا رواں گشت،
تا چنانکہ بنیاد بتخانہ در آب رسیدہ بود، ع

سر بتخانہ مسم بہ آب رسد

اینک این نسبت و عروس

چون جمعیت شاه خدا یگانی در آن دیار شهر رسید، شیر شاه را ستین آس ولایت
چون عروس آراسته را، که از جلگی شاهان مانده بود، بقوت تمام فتح فرمود.
و خون ریز پهلای بے اندازہ کرد. و در آن میزبانی جلگی خوش و طیر دشت را
با شرب و دام و اغذیه سرسلائے عام ارزانی داشت، نظم
تا در آن شادی که ہند و جملہ قرباں گشته بود
وام و دود خوردند، تنبول و حی البتند دست

نسبت از دائرہ و مرکز میں

پس از آنجا خان اعظم لشکر جانب دریائے محیط کشید، و پیرامن بتجانہ
سومناٹ، کہ مرکز طاعت ہند و انست، دائرہ لشکر را تدویر فرمود. و نیزہ خطی را
در آن مرکز بسر افزای نصب کرد، کہ از نوک سناش نزدیک بود کہ جب فلک
پارہ گردد. و علم اسلام راست تا نہایت خط استوا ارتفاع داد. گرانی لشکر بجا بی
بود، کہ خط موم در کرۂ زمین قوس گشت، و قوسہائے کہ از دو نیمہ دائرہ لشکر میں
ہمیش بہ خط از نقطہ سویدا رکفرہ میگزشت، نظم
و آں نقطہا دو نیمہ ہی شد، و ہم است مانند دائرہ کہ شود از وسط دو نیمہ

نسبت کعبه و غسل نکر

پس بتخانه سوسنات را سوسے کعبه قسم در سجود آور دند؛ و چون خیال بتخانه
سنگوسار در دریا انداختند، گوئی که آن تنگه اول نماز کرد و بعد از آن غسل
و آن بتانرا که در نیم راه بیت الخلیل خانه گیر شده بودند، و ره زن گمراہان گشته،
سنت غلیل شکستن ایشان درست کردند۔ مگر یک بت بزرگ ترین بتان بود، با حرام
حضرت خدایگانی فرستادند، تا ہنود بت پرست را شکستگی آں الہم عاجز باز نمایند
بوکہ باز کردند، گوئی زبان شیر شاہی تفسیر این آیت واضح میگرددانید؛ کہ
فَجَعَلْنَاهُمْ جُنَاحًا إِذْ لَا يَكْبِدُونَ لَعَلَّهُمُ الْيُسْرَىٰ يُرْجَوْنَ
آں چنان دار کفری کہ قبکہ گہران بود، مدینہ اسلام گشت۔ و بجائے پیشوایان بر لہم
پس روان ابراہیم پیشوا گشتند۔ و مومنان سیناں صلب ہر جا کہ بت و بتخانہ
میدیدند، بصلابت تمام متشکستند، نظم

تکبیر و شہادت از غزا ہر سو بود؛

بت ہم بتگی شہادت گو بود؛

نسبت مسجد و خطبہ نکرید

وہاں کفرستان کہن آوازہ بانگ نماز چنان بلند برآمد، کہ در بغداد و مدائن شنیدند

وزمزمه خطبه علانی سجدی کشید که غفلت عمر،
در قبه خلیل و چه زمزم او فکند

نگه کن نسبت دریا چو دریا

شهر نهر و اله که در آن دیار دریائے دیگر است، و شهر کنبایت که دریا پستان
آن سرفرازی می نماید و شهر بای دیگر هم از نواحی آن ساحل؛ اگر چه مدیحه
بتشدید بدیشان میرسد، مع هذا موج لشکر اسلام در شستن لوث کفر بدریاد
التغاث نه نمود، و هم از طوفان خون آن ناپاکان خاک آن زمین را پاک
شست. اگر چه خون پاک و پاک کننده نباشد،
اما چون آب شمشیر که پاک کننده است، بر آن غلبه قوی داشت، آن خون
نیز حکم پاکی گرفته بود. المقصود نه از آن خون بلکه نظم،

شد از شمشیر اسلام آن زمین پاک
چنانکه از آفتاب آسمان خاک

داستان فتح رنجبهورکان در یک غزا
گشت از آنسان دار کفری دار اسلام در قضا

نسبت آفتاب و سیارات

چون چتر آسمان سائے ظل اللہ بر سر کوه رستنجور سایه کرده، همانکیر آفاق
آفتاب وار بر سر بدروزان آن دیار از سر گرمی ایستاده نمود، و روز عمر
ایشان را در حد زوال انگذد. آن قلعه شامخ را، که زبان گنگرش بازبانان
زبان آوری میکرد، در دور دایره لشکر در آورد. هندوان زحلی، که نسبت
کیوانی دارند، نجس کشی جنگ در هر ده برجه آتش برافروختند. و بوج خاکی
را آتشین گردانیدند.

نسبت نگر از عناصر این جا

هر روز آتش آن دوزخیان بر نو مسلمانی حرارت زبان میکرد. چون استعداد
اطفای آن هتیا نگشته بود، مسلمانان پاک عنصر آب خویش نگاه میداشتند، و
به کشتن آن نمی پرداختند. تا خلیطه پاک میکروند و پاشیب می بستند. و دختن
خلیطه برائے خاک بدها. مانند که گوئی باد شاه روی زمین بخت گرفتن قلعه
خاک را نیز خلعت میداد. کیف آدمی را، نظم،

از چنین شاه ملک باد آباد

تا بود آب و خاک و آتش و باد

نسبت منخیق میں اینجا

چوں پائیب از بلندی بہ موج مغربی حصار پیوست، و مغربیہائے سلطانی از
 بنی سارہا کوہِ خرطوم بر آوردہ، و ہر کردہ ہر سارہا گرد کوہے سوئے آن قلعہ ملکہ
 رواں گشت، و دل ہندوان افتادن گرفت۔ شعر
 فمن ضربت الضحیٰ حللہ
 من الشرق تہفوا الی المغرب

نسبت انحران نگر اس جا

نومسلمانے چند از مغلان بد اختر کہ روئے از آفتاب اسلام تافتہ بودند، و
 بدان زحلان پیوستہ، و آن ہمہ میخیان در برج آتشیں قوس گیر شدہ؛ اگرچہ
 در سہ برج آتش افروختہ بودند، و مثلثہ نارجی در آن سماء و اربعہ البروج
 ثابت گشتہ؛ اما تیر در یک برج بوبال قوس گرفتار آمدہ بودند، و سوئے آتش
 سیر می نمود، و محرق می گشت۔ از ماہ مقرر جب تا شہر معظم ذوالقعدہ لشکر منہجہ بہر
 پائے قلعہ مذکورہ منزل داشت۔ آتش بلند بر سر برج دود از مظلہ آب چکان
 ابر بر می آورد۔ و ہر روز نیک انحران اسلام در پایان پائیب انجن می شدند، و جنگ
 سلطانی پیش می بردند؛ و دلاوران بہرام صولت در چنان آتشے کہ شیر سپہ از آن

رم خورد، سمنده وار در میرفتند، و پایگان معلق زن میانگ نے تیر بر آتش
پائے میگوشتند، چنانکہ پرندہ را ازان کرہ اثیر بر تیر اے پرواز نبود. شامنیان
بحری سپاہ ازان کرہ آتش که تا اثیر دویدہ بود، ع
گرفتند بر اں جانب امکان نہ داشت

نسبت منجنیق اینجام

باز عروسگان عرواها در وں حصار با پستانانگیس، که پابسته جاله ہنود
بودہ اند، و در آخر شعبان آشکارا نگ اتہ از میکردند، غضبانہاء سلطان
جسبہ اللہ محبت فدا الیثاں شدہ، نگ سارشان می گرد ع
ناچار سنگار شود ہر کہ مغفرت

نسبت غلہ و باران بنکر

سنگ مغربہاے بیرونی، کہ بر ہوا میرفت، چنان برابر میرد کہ برق از محبت
و اینچنان نگہا رگران بر سر حصار یان مانند تالہ می بارید. و میخورد و سر میشدند
آرسہ غلہ، شالان نمادہ بود، سنگ میخورد. کار عسرت در وں حصار سہاے
کشیدہ بود، کہ یکہ نہ پنج بود، چنانہ در میخوردہ و نی یافتند. و از آتش گنجی
جسبہ اللہ محبت فدا الیثاں و رسیدہ ستالین بریان می شد، و میخواستند

کافر ابکشند وزیر دنداں گیرند
تَحَلَّتْ الْعِبْرَايَا كُلُّ كَرْبٍ
ولکن لا تطیق خلو بطن

شعر

نسبت موسم نوروز نگر

چون آفتاب سپهر منزلت، حمل الی السماء درجات شرفه
بخشن نوروزی شپست، و از رختن سگه زبر روی زمین برگ ریزی
پدید آورو، که جهانی ازاں برگ ریز گلستان گشت. بعد از نوروز آں آفتاب
عدل بر آں کوه بتافکی تمام برآمد. و روز بروز تیزی و گرمی افزودن ترمی کرد.
تا آنچنان قلعه عروج که آب از حوضه نیلوفری می برد، از بے آبی و بے برگی
خارستان گشت، و جہاں برائے از زندان غنچه تنگ تر شد. یک شب انیس
دل تنگی نزدیک بود که زہر او بر قدا بالائے کوه آتشی، چوں لاله کوہ بلند بر
افروخت، و نارستانان گلرخ را، که در باشش او نشو و نما یافته بودند، آتش
انداخت، چنانکہ فریاد از آتش برآمد. چوں آں ہمہ ہستی و شانرا بحضور خود در دفع
فرستاد، با یک دوسے دین دیگر بر سر آتش آمد، و خواست کہ بنام نیک جان
بیاد دہد. اگرچہ باد سحر می وزید، اما ز گسہائے چشم کمیں کشایان هنوز تنگی خواب نیافته
بود. چوں رائے آنجا رسید، مطرب بلبل نوا برابر اومی آمد. گل بانگے دوسے بر ہمہ

کس دران شیرها سونی کشیده چون نسیم صبح از جای بختند و حمله آوردند و
سر و گل آگس رانے را که با و سر د داشت بر پرانیدند نظم

آرے چو کثری در سر بے دین باشد
بی دنیاں دامنے سر ایس باشد

نسبت نگر از ستاره و ماه

شبه که روزان از برج روشن گشت روماه ذوالقعدہ بر سر چو زار سپید سال
هم از اول ذوالقعدہ در حساب آمد نظم

یعنی از ذوالقعدہ سیدوم و از شبہ بود روز
ہفصم سال آمد از ہجرت شاہ رسل

نسبت نگر از حصار و مسجد

دریں تاریخ فتح آں چنان حصن حصین بردن رائے مین مستخلص گشت، و در باب آں
دارالکفر خطاب دارالسلام از آسمان نزول یافت - و محمودہ جان کہ کفرستان
آہن بود، شہر نازل ایمان شد - توأ و اللاء فدایگانی، کہ بالا آں قلعه آہنیں چوں
کلید بر تفل بر آمد، گوئی مفتاحے بود برائے فتح باب ممالک جنوب، کہ اول تجانہ
بابہ دیو، کہ باہر دیو بدال استعانت داشت، شکست، و بعد از ان انبیہ کفرا

بقوت بازوئے جہاد متخلخل گردانید که چندین تجمانه بخت بنیاد که از صدمه صور قیامت
در لعل طبع بوزیدن نسیم سلام بر زمین خفت؛ و هر سنگی که گوشه ها و قلاع کفره از شنیدن
کرناست هندی صخره صفا گشته بود از ندا و بانگ نماز گوشه اش باز شد و بجای که از
حدت بر میله بر همه گوشه های هندوای پاره می شد، از سماع خطبه محمدی ضماخ گوش
مومنان پر از نور سرور گشت. ایست که بعد ازین نیز، رباعی،

هر سو که سپاه پادشاه خواهد رفت
دانم که نه تیرے بخطا خواهد رفت
هر جا که کند خطبه ششمیتش
آواز گرفته بر سما خواهد رفت

کیفیت فتح حصن مانده

ضبط همه مالوه بیک دو

نسبت چشم نگه کن روشن

چون نیزه درای سپاه منصوبیل رخ را از اکل رایان کلی کردند؛ و بعضی
زمینداران بزرگ که بینا تر بودند، از سم پیکان خاره شرکاف ترکان طریق
نخست چشمی و دقا حست در گوشه نهادند، و دیده کنای بدرگاه اعلی آمدند با و از

سودن سیاهی دیده سنگ آستان سلطنت را سرمه کردند، و استخوان خویش را از
 سرمه دال شستن خاک باز رها نیند حضرت خدایگان نیز هر یک را بسین عاطفت
 ملحوظ گردانید، و پرتو رحمت پیش از آنکه ایشان چشم میداشتند، بر سر ایشان گسترده
 تا در سواد چند هیچ گیسوی خیره چشم نماند. از آن روی که پابر بستر نگین تصاص چشم
 بر نم نهادند، و یا بر خاک سجده گاه بندگی چشم باز شدند، مگر در حد جنوب راسی نهنگان
 ناتوه و کواکب و جهان، که جمعیت او از مردم گزیده در خانه سی چهل هزار سوار بود و سیاهی
 خود چند آنکه در قلم دیاید، و غبار انگیزی حشر انبوه سرمه غور و چشم ایشان کشیده، و پرده
 اذ اجاء القضى عی البصر، پیش بصیرت ایشان فرو بسته، چنانکه راه
 اطاعت کم کردند. فوجی از جنود پسندیده خاص نامزد گشت، و ناگاه بران گرام
 بے مینائی زدن فتح خود پیش از آن دویده بود، و چشم در راه نهاده، که چشم منصور بران
 سوئے کے گذریابد، تا گرد لشکر اسلام بر سر ایشان در رسید، و دیده مینائی ایشان
 بسته شد، و زخم تیغ میرفت، که سر ایشان بازمی شد از بسکه چشمها خون که در گل فروه
 می خورد، تا چشم مردم کار کند زمین خلاب شده بود، و هندوان از آن زمین خوں
 خواره پائے گیر یا چشمها بر آب در گها بسیار فرو رفته؛ درین حال کوکاء لعین کو را
 گور در آمد. آپش، کا الحما سخی اولی، پائے در گل بهمانه، و طرفه البصنی
 از زخم پیکمائے چوں پر گس زنبور خانه هزار چشمه شد. و سوئے چشمها صحرید و خلسین
 شتافت. و در زمان سر بخت برگزیده او بدرگاه دولت نایب فرستادند تا او را به

فعل مرکب داخل فی بعین علو رسید چوں ولایت آتوه، که از پس عرصه و سبج
 هند سان بنیاد تجدید آں ممکن نگردد، گشاده شد ضبط آں را متصرفی می بایست،
 کاروان و کار دیده، که هم آں عرصه جدید را مضبوط دارد، و هم حصار آندورا، که علو
 نظر از برودین آں فردماند، به رانے رشید و جہد شدید فتح کند پس از آنجا که چشم
 بینش پادشاهانہ بنمود، از دولت شناساء و سرائر مردم است، بتاتقی نظر فرمود،
 که از اعیان ملک کدام بنده پسندیده بدیر تعیین آن مصلحت لایق باشد چون ضمیر طبع این معنی
 قرار گرفت، باشارت ابرو واجب خاص را فرمود تا عین الملک را روشن کند، مصراع
 که مادر تو بینائی دیده ایم

آنگاه بخطاب عین الملکیت مشرف گردانید، و در سردارست محل عزت داده-
 اکنون سواد آتوه را، که از ظلمت کفر نور اسلام متجلی گشته است، بر تو مقرر فرمودیم
 تا چشم دورین را در وی بحد اقت تمام کار فرمائی، و مردم دیده خود را نگذاری که
 از شعله قند ز حواشی پاک سر در نقاب خواب کشد و چون در آن خاک از غار خاشی
 خس و زوینوز خراش و خش کنی باقی است، از چشم زخم خساں این نگردی، و بجست
 فتح قلعه مذکوره در بند بستن چشمها و کشادن رختها باشی- و چون بکرم مفتوح الابواب
 آتخلص ممکن گردد، و درون آں گبرستان قدیم را، که لوث کفره چون چشم مضداں
 آلوده و فساد مانده است، پاسبان شیر پاک بشوئی، و بنگارک دیوان مردم را، که در سر
 اقلعه برسان دیده گوران درون خانه و در قف است، نوشته، آنرا بر آئے کوری دیده

ہندوان، چنانچہ دست درشود، برون آرمی اکہ اگر آں دروں خزیدہ ور
عین آں قلعہ چند گاہے از ناوک کیش مسلمانان بے گوند ماند، ترا از عین عتاب ما
تغیر چشم باید داشت، شہر

عَتَابُ لَوْصِيْبٍ عَلَى الْجِبَالِ

بصير صياحة اعتراها دما

حالے کہ حاجب خاص ہر سرین الملک آمد، وعین آنچہ اشارت علی بود، برسم حجابت
سوئے ہوئے گرہ در سرابروزہ باز کشاد، از بس مہابت سوئے بر اندام عین الملک
چوں ترہ پیر اسون چشم بر خاست؛ در حال پست چشم بر روئے زمین سوو، و حکم فرمان
را از مردم دیدہ در پذیرفت۔ و با مردم حسین خویش بران سوشتافت۔ و چشم
زرم و قیظ سپاس کارے، کہ از پیش تخت سلیمانی بد اس مامور بود، باز کشاد۔ و آں سواد
را از ریاکاراں باقی ماندہ، چون چشم از کثردمہ، صاف دامن پدید آورد، کہ تنیغ از
فعل خویش منکر شد، و در چشم نیام در رفت۔ و رائے سیاہ رو، کہ مانند چاکسوئی ناسوہ،
خود را در پناہ دوستی انداختہ بود، و سوو خویش دران میدانست؛ و روشن کردہ کہ
بسبب عین الملک اورا کو بے و سحتے رسد۔ حالے از راہ خیرہ شمی قرۃ العین خود را
پیش فرستادہ بود، و آن مردم دیدہ پیش دیدہ خویش سپر ساختہ؛ و جمیعہ انہو، کہ چوپ
مضرت او بودند، چوں سوئے زیادت کہ در چشم بر آید، گر داگردا و لعلب کردہ، ناگاہ
فوجہ از خیل عین الملک برساں صدمہ غبارے، کہ بر چشم مردم زندہ، پرتشاوہ

و در چشم زونی هر چه مردم خیره بود، میان خوس و خاک در غلطید و آن مقله را به خواب
 اهل بسته شد. هنوز رائے روشن مین الملکی بدان مقدار التفانی نمود؛ و ترصد
 میکرد که عین ذات رائے را تعجیه دهد، و یکبار از پیغوله قرار بیرون آرد. و درین کین بود،
 ناگاه دیده باسنه از بالائے حصار برخونی بر رفتن در رسید. و در راهی که دیده بود،
 پر تراش میشد و دشمن کرده پیشوا شد. و کو کبه عین الملک را شباب بالابرد،
 چنانکه تا صولت تنهایی بر سر مهملک دیو نرسید، دیوان درونی را روشن نگشت.
 چون پیکان دیده در بقدر قطرت باران در باریدن آمد؛ و لمعه بر قمار شیر
 خطف البصار کردن گفت؛ و از شهاب تیر آتش در نهاد آں دیوان سایه
 پرورد افتاد؛ رائے مهملک دیو آتش زده حربه شهابی، سر و پا سوخت
 سوخته چشمه سار گریخت. و همانجا گشته شد. بنیایان و تاراج آں سال دیده بودند
 که مهملک دیو در عین مهملک افتد، و سرش پیچید و رسد، و سر بند و بند از د. شماراه بنام
 روزیم از اول هلال روشن خواهد شد.

یعنی که پنجمین و پنج از جمادیش

تاریخ سال هفصد و پنج آمده پیش

درین تاریخ اعیان دولت سلطانی را چنین فتح بزرگ روئے نمود، و در وانه
 حصار ماند و مانند چشم نجات بر روئے مقبلان کشاده گشت، و در تصرف منظر آن
 فتح آمد. و عاصی که که ان پوشیده نظر با فسوں چشم بندی در محمل کفر

چشم بسته مانده بودند، دیده مومنان زیر ابروئے محراب بر زمین بندگی مراغه
 نیا تو آغاز کرد - و از نور جماعت و جمعه خطبه دیده ملائک روشن گشت - و از غفلت سبع
 مثانی در عین صلوات خمسہ ارکان اربعہ حصار بیابانک صلا فاتحه خوان شد الحمد لله
 للہ رب العالمین ملک عین الملک عین ایخال از سیاهی دیده در قلم آورد، و بدست
 حاجب فاص جانب جنب بے املی فرستاد، تا در نظرهایوں گذرانیدند - پادشاه بنیاد
 که میان سیاهی چتر بالین انسان عین است،

عَیْنُ اللّٰهِ عَلَیْکَ، بدین بشارت در حضرت خداوند ناقد بصیر محمد شکر بجائے آورد،
 و عزمه آن سواد هم بر عین الملک مقرر داشت شعر

اللّٰهُ اَکْمَلُ مَلٰئِکَ سُلْطٰنِ الدُّنْیَا
 وَ لَھِیْکُمْ مِّنْ عَیْنِ اَکْمَلِ کَلٰمَہُ

داستان فتح چتر استایں

کاسمانست از بلند می بر زمین

نسبت با سال ہیں اینجا

چون شمار ماه جمادی الآخر بر سر حساب آمد، در روز اول پاد اور روشن شد سال خود
 بخت گفته اند بیت،

یعنی کہ بدوشنبہ و ہر شبت از دوم جماد
تا بیج عام ہفصد و دو گشتہ در شمار

دریں تاریخ جانگیر عمد باہنگ فتح چتور نامہ بلند آوازہ را زدن و نواختن فرمود۔
و از شہر قہل بلال علم را سر بیج السیر گردانید۔ چتر سیاہ سلطانی را تا آسمان خانی
ابر کشیدہ، ہاں درود پڑوست۔ و از دہائے طلوع کہ با کاسہ فلک گوش میزد
مژدہ دیں سلطانی، رخ،

رسانید در گوشہ ہائے سپہر

نسبت دریا و بارانستیں

پس بارگاہ اعلیٰ را، کہ ابر ہائے آسمان استراں توان گفت، در اں سواہیاں
دو آب نصب فرمود۔ و از پوششش تا سواہل بحرین زلزلہ در انگند۔ چنانکہ ہر دو
رو و ژرف، از گرد سپاہ پایاب گشت، و دست راست و دست چپ لشکر افراں
کہ دہر بازوئے قلعہ خیمہ را انبوه تو بر تو برساں ابر ہائے متر اکم کہ در کوہ پایہ
فرود آید فرود آمدند۔ دو ماہ بشکال سیلاب تیغ تا کہ کوہ میرسید، و بالا ز نمی رفت۔
عجب قلعہ، کہ نگ ژالہ سر کوب آن ممکن نگردد، منظر

وریل فرود و دازاں بالا

بیک روز تمام تا زمین آید

نسبت منجیق اینجا ہم

آں قلعہ فلک زینت، کہ بہ فرودستی ابرسم فردنی آورد، از سرزنشش کر وہم
مغربی نزدیک بود کہ در زمین فرورود۔ اما علیٰ از بیت المعمور شش فید عمارت
دین محمدی میداد۔ بدان بنیاد بانگ خویش می بود، و راز را در خویش نہاں میدا
پادشاہ بر کوہ ختر دری نام، چنانکہ آئین چتر داری است ہر روز آفتاب را چتر سفید
بر سر آوردہ، کار جهانگیری میکرد۔ و پہلوانان مشرقی را بہ کشیدن مغربی اشارت
می فرمود۔ در پلہ مغربی بوزن سنگ سفردانے مشغول بودند، کہ روز ایشان جز بہ پلہ مغربی
وزن نتوان کرد **نظم**،

ہر یکے سفرد کہ چون او سنگ بردارد ہزور
دست را سازد ستون در زیر کوہ بے ستون

نسبت قصہ سیلماں میں

ہمیں سنق ہر روز سیاہ مامور سیلماںی ز رہاے داؤدی پوشیدہ گرداں حصار
کہ از بہا حکایت میکرد، برمی آمد۔ تا شمار شہر محرم در میانہ آیام رسید، و روز از آخر
شب روشن شد، سالے در آمد کہ سیلماں بر سر سخت بر باد متباہر شستہ بر ہوا
میرفت **نظم**،

یعنی دوشنبہ وز محرم کے دودھ
وز ہجرت رسول شد ہفصد و سہ سال

دریں تاریخ سلیمان عہد تخت بادپائے برشت، و بر چنان حصارے
کہ پرندہ بالاپریدن آں اسکان نداشت، بر رفت بندہ، کہ مرغ ایں سیکھا،
برابر بود، چنانکہ بسیار گفتند: ہدایت باز نکشتم۔ از اندیشہ ایں عتاب، کہ صائی لا
آری الہدایہ کان من الغائبین و ازیں ہم، کہ جواب غیب در حضرت
سلطانی چہ باشد، اگر گویند، یابینی سلطان حسین،

مرغ ضعیف را کجا حوصلہ طاقت آورد
گرہ عتاب گوید شش شہ لا عذر تبتہ

ایام بشکال بود، کہ ابر سفید و ماژوئے بحر و بر سر آں کوہ بلند برآمد۔ و آں رائے
دوزخی برق زدہ خشم خدایگانہ سرو پا سوخته، از دروازہ شکس چون آتش از سنگ
بیرون جست۔ و خود را در آب زد، و سوئے بارگاہ جہاں پناہ گرخت۔ و از برق شمشیر
این گشت ہمدوان گویند، ہر جا کہ طاس روئیں باشد، برق افتد۔ روی رائے کہ از
ہیبت چوں طاس روئیں زرد گشتہ، نظم

یقین کا مانش نبود ز برق پلک و خنجر
اگر نہ در پنے بارگاہ شاہ قنار سی

نسبت رنگاء گونا گوں

دراں روز کہ آں رائے زرد روئے از بیم پلارک سبز بارگاه لعل فیروزی
 شمارینا بہت، ہجر ملک را کہ در باش سخت نامدار سپہر خضر سبز باد،
 ہنوز صفرائے ششم میزد، از آنجا کہ رائے گیاہ خواہ خضر رائے رازاں و ترساں
 برساں سبزہ پامال پشمرده وزیر سراچہ دولت خریدہ دید؛ اگرچہ باغی بود از بیم
 اخلاق بادشاہانہ نگذاشت، کہ باد گرے براو وزد۔ اما سموم قمر سوئے باغیاں
 دیگر وزانید، و فرماں داد، کہ ہندوئے سبز رنگ را ہر جا کہ دیانند، چوں سبزہ و کاہ
 خشک بدروند۔ در یک روز بقوت فرمان سخت مقدار سی ہزار کندہ و دوزخ بزرگ
 کندنائے ددیم کردند، چنانکہ تمامی سبزہ زار خضر آباد براں گوئے نمود، کہ گوئی مردم
 گیاہ رستہ است۔ چوں باد قمر فدا یگانہ جگلی مقدمان بیخ فرد بردہ آں زمین را
 بے بدورنگی متاصل گردانید، و رعایا خوشہ چین را، کہ از ایشان خار خارے سمر
 برزند، نہال کرد؛ اصل و فروغ آں روضہ مینورنگ بجوالہ دومہ باند مملکت

اعظم خضر خان، مصرع، لا نال غصین متباہہ مخصلاً

فرمود، و بخطاب خضر آبادش نامی گردانید۔ و پتھر لعل بہ سمر خضر خان و از انانند
 فلک طلسم بر سر آسمان خضر بر کشید۔ و خطے مصرع، کہ چرخے بود پر اجم در برش
 پوشیدہ، و از سر دلیرش دو علم زرد و سیاہ را چہاں بالا برد، کہ از علو آں علم ہا

نور شید و کیوان را در صفا و سودا افکند - و بدو رباش و وزنگ، که زبان هر یک بانه
 بود از شمع خورشید، کوکبه و توش را بیا راست - پس بر نیت لعل و زمره گلبن
 وجودش را سر سبز و سرخ روئے گردانید - چو از تربیت مراتب خضرتی و پرداخت
 همت خضر آباد فراغ کلی بجاصل آمد، **نظم**

عنان و توش بگفت فیروزی که فرماید
 چو اے سبز چنگان رکاب از سبز سیری

نسبت عاشو برین خوشتر ز عید

بعد عشره عاشوره علم خلافت محمدی، مَدَّ الْعَالَمِ ظِلَالَهُ، باتفاق حسن حلگی، سر آں ہندو
 را مقبور کردہ اسوسے دینتہ الاسلام دہلی خود فرمود - وَالْعَوْدُ احْسَنُ مِنْ اِسْمِ اللّٰہِ
 کہ قتل بھی ہند، کہ از اسلام خارج بودہ اند، بر ذوالفقار کا فر کیش چاں فرض گردانید - کہ اگر
 وریں عبد برائے نام رافض حقے طلب کنند، تنہا پاک را بر روئے ایں خلیفہ بحق
 سو گندہ یا د باید کرد، کہ شاعر

لَمَّا رَأَى عَاصِيَ الْيَمِينِ فِي زَمَانِنَا
 بِسَيْفِكَ أَنْ يَزِيدَ فِي الْهِنْدِ حِصْيَانَا

قصہ فتح دیو گیسہ در گپے قید رائے و خلاص یافتن وے

نسبت زینت اسپان نگریه

رائے رام دیو تو نے بودیک بار و رکند قدرت بندگان دولت مقید شدہ، وہ تازیانہ
ریاضت، کہ دیو را رام کند، متراض گشتہ چوں شمسوار ملک شت تہام در ریاض مراد
و دیولار تقدیش بازگذاشت، برسان اسپان آسودہ لگام اطاعت و قایزہ گردن
شکن را فراموش کرد، و خرونی و گردن کشتی آغاز نہاد۔ شاہ فلک پایگاہ ملک
نائب باربک را، احکم اللہ سوط سوطہ، بگفتن آں رسیدہ نامزد فرمود۔ سی ہزار
چابک پیچان سرتازیانہ برائے ارتیاض شمسوان آں لشکر، برابر اوراں کرد؛
تاسی صد فرسگ راہ خارا و کوہ را سہل گرفتند، و بیک لگام ریز جمعیت آں افسار
کشتگان زدند، و تازیانہ سال روشن شدہ بود کہ رائے رام دیو بر قید دوبارہ افتد و بر سر لایت
باز آید، ملک ہکشت ہشتیرے روز ہائے رمضان در راہ تاروز حج طے کرد، جو بمقصد رسید
آن روز بالا میں بود۔ نظم

یعنی کہ شنبہ و زمرہ روزہ نوزدہ ۔ تا مقصد شوش آمدہ سال سبغان
سواراں را فرمان داد، تا عنان عزاب ملکب دادند، و تیزی شمشیر را کہ خنک سنویت
برا خوک گردن گبران سیراب خون گردانیدند، چنانکہ با چنداں سیلاب تند گردان ایشاں
بر آوردند۔ تفرقہ عظیم در اں جمع اشقات راہ یافت۔ پسر رائے کیسوارہ عنان بہریت
داد، و ہشتیرے لشکر ہنود، از زخم تیر و نیزہ با یکدیگر دوختہ، سوئے و مہ جیم گختند،

ولشکر کے کہ باقی ماندہ پیش تیغ غزاة دونیمہ شد نیمہ از ایشان برابر پسر رائے از بس
 مخافت لگام راسوئے بار دم کردند، و بیرون شدند، و جان گریز پائے خود را، کہ
 چوں اسپ بدست در بند بیرون شدن بود، ازین بیرون شدن غزانہ بیرون بڑن
 و بعضے در سایہ زینہار درآمدند، و زینہار از سواری خویش خالی کردند، بقوش
 اسیری سپردند چوں فتح و فیروزی در تصرف شہسواران اسلام آمد، ملک ہشک
 فرمان داد، کہ غنائم لشکر ہر چہ بابت سپاہیان بود، بدیشان بازگذاشتند۔ و آنچه از در
 نمود، کہ جز بدر لشکر اعلیٰ فراخوردہ بود، از مرکبان پیمانہ شمشیر پیمانے، و پیلان کوہ پیکر
 خار سائے، و خزائنہ، کہ باد پائے ہم پسر امون آن جولان زدن مجال زدن نباشد،
 بعد از عرض و حساب بہ گماشتگان پایگاہ و پیل خانہ و خزائنہ تسلیم کردند، بشر

يَحْيٰى لَا تُقَالُ كَاَدَا الْاَرْضُ اَنْ

تَحْتَ السَّيْرِ فِي بَطْنِ حَوِثٍ تَغْنَمُ

نسبت تیغ نگر بر گوہرہ

چوں فرمان کامگاری بر زبان تیغ بریں جملہ بود، کہ بہ ہنگام قتال برائے و خوں
 پیوندا و مصرع، حدنگہ وارد تا بتواند،

چنین فی نسخہ، ہمیکہ خیال میں جلد بالا اگروں پڑھا جائے تو زیادہ مناسب ہوگا: و جان گریز پائے خود را، کہ چوں
 اسپ بدست، در بند بیرون شدن بود، ازین غزانہ بیرون بڑن، و بعضے در سایہ زینہار درآمدند، و زینہار از سواری خویش خالی کردند، بقوش

لشکر کش دلا لکند اجتہاد را چنان اطناب داد، کہ رائے گردن کش را با اغلب گردناں
دیگر زندہ بدست آورد۔ چوں سرازیمہ تافتہ بودند، اول رقبہ قدرت بادشاہ مالک
الرقاب بر رقبہ واجب الضرم ایشان، ^{نظم}،

عرصہ چناں کرد، کہ نزدیک بود
کہ تن ہر یک رگ جاں بگسلد

نسبت معجزات عیسیٰ میں

بعد ازاں جا، کہ طریق جاں بخشی عیسیٰ آخرالذہاں یعنی سلطان مہدی نشان ہمدان
دراں مہابت، کہ از خیال شمشیر سیاست دم حیات در وجود ایشان نا منقطع گشتہ بود،
بر اعتقاد نفس آن روح القدس شان داد و از سر زندہ گردانید۔ چوں آں ہمہ طایفہ جانی
و گشتنی بد مدد آں نفسی جان یافتند، ہر ہمہ را ایماے معنوی کردہ بدست جمہور مسیحی
رسانید، تا از لقائے حیات بخش خدا یگانی روح اعظم را برای العین معاینہ کردند۔ مصرع

وَالذُّوْحُ بَشَرُهُمْ بَعْثَ خَالِدٍ

نسبت آئینہ است این بنگر

سکند رثانی از اں روئے، کہ در آئینہ ہائے او جز حسن عاطفت صورت نہ بندد، را
رام دیورا، کہ آثار کید ازو معانہ کردہ بود، در سد عفو و عافیت پناہ داد، و خیال شمعکس

کہ از دل آہنیں رنگ خوردہ۔ اے سو پہ شدہ، پریشال نمودار آئینہ ناچیز تصور کرو۔ و
چناں محل قریش بخشید، کہ رویش بہ نیروئے بخت یک دم از آئینہ زانوئے جدانہ گشت
رائے راجت در پیشانی بود، کہ تیغ ہندی بادشاہ جو شش عصمت ادگشت۔ و شرفنامہ
اسکندر ہی یزان ناں روشن باز نمودہ، نظم

کہ بہند و راج بخت کینہ ور بہ کینہ گشت
تیغ اسکندر پیش روئے او آئینہ گشت

نسبت ماہ و آفتاب نگر

قریبیش ماہ کامل رائے روشن بخت در پر تو مہر بادشاہ شمس جہہ، مانند طلال
قامت خدمت و قیام داشت۔ روز بروز و رجبت و منزلت او بلند تر و افزون تر
سیگشت، تا از گردش دور قمر ہر ساں بدر دائرہ دولت خویش تمام و کمال گرد آورد
از افاضت آفتاب ملک پست بر سقف رنگ یافت، و با کوکہ آراستہ سوئے بروج
استقامت خویش سر بیع السیر گشت، شعر

رَعَى اللّٰهُ سُلْطَانًا يُرَى عِبَادَہٗ
کَمِیْنِ لُحْیِ الْبَدْرِ مِنْ قَبْرِ لُورِہَا

حدیث نسخ عنوانہ کہ گشت خیر باد ز تیغ شہ کہ ہمیشہ بخیر باقی باد

نسبت و حشيان صحرايين

چون شیر و لبن را علی ایملی زور آورد اس اسرا را بطبا نچه مقدرت خود که چنانکه مقدار پانصد
 فرنگ از مغوار حضرت بیچ شیرے نهاند، که هنر بر اس سپاه سلطانی را در پنجه کردن آن
 پنجه شوکت رنجه باید کرد و هشتاد و سه سوار سلطان لشکار را از درنگ بسیار رندال افزود و خواست
 که چند روزی خوش آهونگ را به صحرائے پنجه مطلق عنوان گرداند در سالی که سیرت می شکم
 روباہ را چنان گرفته بود، که آه بیرون میداد و چون روزی درآمد که پائے صید
 گرفتار آید، در شما آن ماه آه بومیانه دام بر بسته شد. نظم

یعنی که سیزده زحرم چهارشنبه
 سال از عدد پانصد و هشت آمده ز هجرت

معانی است این تاریخ وضع شمس و سیکی
 تو از نافه بروں کش بے خط این مشکبے آه

در میان محرم دگر ما اردو را است را بعزیمیت درست در اهرت از آرد و شعر

منزلت الاعلام ذللة کما

صکرت عظام الوحش فیه دقتا

نسبت مرغان پراں آمدہ

چوں رسم پرواز این جهانگیر چنانست، کہ در هیچ جنبش قلعه ناکرفته و قلعه داری صید
 ناکرده باز نہ گردد، صف لشکر را عزم شکار از حضرت دہلی تا قلعه سوانہ، کہ صد فرسنگ
 مسافت باشد، برہ کشید و آن قلعه را، کہ بیشہ و حشیان رہزن بود، محاصر گردانید
 حصار دید بالائے کوہی، کہ عقاب بدہ ستونہ بر عمارت آن بر نتواند رفت۔
 سیتل دیوانام گمرے بر سر قلعه کوہ مانندی مرغ در قاف، خزیدہ، و چند ہزار گر و دیگر چوں
 ارگسان کوہساری، بر تیغ کوہ بہ کشانیدن خویش حاضر نشستہ بودم، خویش را
 نگاہ می داشتند و شہل سرغان سنگوار، دہانہ باز کردہ را دنگ میدیدند تا نگ
 مفری از ہر جانب پراں گشت۔ بعضے چوں کنجشاک از کہمہ بر میطیدند، چنانکہ نگذا
 ایشان یک یک میشد و بعضے جان میکنند و دست و پائی میزنند سپاہیان لشکر برے گرفتار ایشان
 کلاہ می زنداختند و آن مرغان خالی از بالانہ میگردند مصحح کما لَعِبَتْ دَجَا جَابِیَ بَرِی

باز نسبت در حش صحرا میں

جانب مشرق آفتاب آفاق، دَفَعَ اللَّهُ بَلَجَهُ إِلَى أَسَدِ السَّمَاءِ، بر تخت شیر پایہ
 کہ چشم شیر از عین الرء ساخته بودند نشستہ بود۔ و شیر زنان میمنہ راستو
 بازوے جنوبی حصار دست کشاد دادہ، و شیر گیران میسرہ را جانب بازوے شمالی

دور فرموده، و منجینهای مغربی بعد از ملک کمال الدین گریز کرده - شعر

لَمْ يَفِ قَتْلِ اسَدٍ كَمَا لَمْ

يَكْمَلِ الدُّنْبُ فِي قَتْلِ النَّعَامِ

نسبت دیگر از وحوش بهین

اگر چه آن مغربها از گرگ خالی نمی بود، اما بهر سنگی فارس در کوه می افکند، تا آن روز که سر پاشیب بر فراز پنجه گاه کوه رسید، و بفرمان شاه پیل بند پیل نان لشکر پیل پایه پاشیب بر رفتند، و یکبار بران بهایم حمله بردند، ایشان نیز، از انجا که در جنگ گران و گریز داشتند، بران گونه پیش آمدند که اگر چه سر پیل ایشان از زخم شمشیر چون فرق گوزن شاخ شاخ میشد، یوزی نمیکردند - و آنکه در بند یوزی می بود، او را آه می میگرفتند - بعضی از زخم پیک شکاری در خواب خرگوش می شدند، و بعضی در جنگ مغربی، که زاویه زواست، آدمی گشتند - مغروان شیر زور، بر لای آورد که در آن سپاهان مادی، دو گان سنگ نیز رواں میداشتند، که میان دو سنگ اگر دو شان می بالست، تانان خود را پخته کنند - و بعضی را بر لای میهانی دام و دو هم بدان غلوه گوشتابه می کردند - و در آن روز از هنگام طلوع ذنب السمرغان تا غروب غزاله شعر

تَمَلَّتْ كَلَابُ الْكُفْرِ فِي ظِلِّ كَمَا

سَبِيلُ الْمَاءِ عَلَا أَكْدِيمِ أَحْمَرِ

نسبت مرغ و باز آمده باز

بعضی مرغان بند می که از چنگ طغزلان لشکر بجمله بسیار باز رسته بودند، تا بوقتیکه
از و میزد، از آتش پانده کوه بیرون جستند، و خواستند که سوئے جالوریان کریز
که ناگاه بر گان و شنگ و سلطان خیر یافتند، و در دلم ایشان درشتند و بعضی را پر کم
میکردند، و بعضی را بل تا آن زمان که شاعر،

غَرَابُ الدَّجَى قَدْ زَاغَ عَنْ رَوْضَةِ النَّضْيَا
وَمِنْ بَيْضَتِهِ أَكْثَرُ بَارِئًا زَوْالِهَا

نسبت دایم و دود و گر باره

تاریخ عام به تگ آهوبالارفته است. اما تاریخ شهر این است، که چون
عدوماه ربیع الاول بروزے رسید، که باید اوان آهوبے سر بر هوا بر آمد، و روز
بر سر جهاں روشن شد، نظم

یعنی که از ربیع نخستین سه روز بوسیت

صبح سه شنبه از دم گگ آمده برون

درین تاریخ شیل دیو و شیل راکشته پیش شیران دلیز علی آوردند بشکوه گرگی گراز شجر
نشاره شاکم لدی الله بومست بختش از زخم تیر انگشتوانه انگشت در دیاں

بماندند چون مهم آں وحشیان بکفایت پیوست، خسرو آورد شیر غلام شیرویه چاکر ملک
 کمال الدین گرگ را، که گرگیں این عمد است، به پنجر گردن گران آں بیابان
 نصب فرمود، بدان اعتماد، که اگر از کمان ابر بجائے قطره باران پلک آید بار بار،
 او سپر آب نیندازد، که گرگ ازین بارانها بسیار یاد دارد. چون عدل راجی العباد
 گرگ را رعایت اغنام آں دیار فرمود، تا آن همه بزبان باکر را از خاوان ان زمین
 باز راند، بیک گشت شکایتین فتح نامدار برآورده نشانه شکار را سوئے چو تره
 شیران شرف مراجعت ارزانی داشت، تا ماه رایت برادر بروج اسد بمنزل
 استقامت رسانید شعور،

وَهَذَا فِي غَاةِ السَّمَاءِ بِجَشَلٍ
 بِأَنْوَاعٍ فَتَمِثُّ لِنَلِكٍ وَمَعْبَرٍ

(۶)

برائے نظم کلمہ کنوں بیان فتح تلنگ
 کز اتباع قلم پائے وہم گرد تلنگ
 باز نسبت ز انجم و افلاک

چوں رائے خورشید نروغ سلطان مشرق و مغرب را، شعر،
 اھضات بیضتہ قصیر اودھلا
 کھشل الشمس شرقاً ثم غرباً

بعد ضبط بیشتر عرصہ جنوب اتفاق آس شد کہ چل رویاں آنگل را پے سپر اہلہ
 فعال لشکر گرداند؛ در شمار این سال دیدہ بودند کہ سر حشم بہتر تلنگ رسد، و آنگل گرفتہ
 شود، از جمادی الاول آخر ماہ ماندہ بود، ^{قسط}م

یعنی کہ بیست و پنج شد از اولین جماد
 تا پنج سال ہفصد و نہ گیر در شمار

کہ بہ ہنوتی اختر سعد، نوشیروان عصر زہرچہر آفاق را با کوکبہ سپر مدار و انجمنے ستیارہ
 شمار، بموافقت سایہ بان لعل نطل الہی، نامزد فرسودہ تا جنیت اقبال را بجانب جنوب
 عنان داد؛ و سایہ بان لعل از نظر ہر شمس السلاطین مانند ابرے، کہ از تاب آفتاب

سرخ گردو، برسمت دریائے معبر روان گشت۔ اڑیس کہ آں منظر کہ سپہر فحش از یاد
حضرت می پرید، پنداری سحابے است باوقبلہ سوئے دریاں می برد۔ بہتالجت
آں آسمانے بریسان بستہ، سعود مساعدا لشکر منزل بہ منزل میر می نمودند، تا بر سر نہ
روز آخر فرخندہ ملک ملکوک الوزرائی بطالع سعد و تسعود پور رسید و در آن
مقام کہ از پور سعود بادشاہ نامی گشتہ است، دو روز پائے علم بر سر سفود پور بود چوں
ماہ جمادی الآخر از روز برفیت روزے کہ نسبت بہ ماہ دار و از میانہ صبح روشن شمع

یعنی دوشنبہ و نہ جماد و دوم ششم

ماہ رایت ملکی باجمو ملک و سائر انجم سیارہ مساعت نمود، و صم اول ماہ بود،
و ماہ زائد النور، برائے شب روان لشکر، ہر شب مشعلہ روشن تر و بلند تر می افروز
و آفتاب کہ قبلہ ہند و انت، اگر سوئے اسلامیاں تیز میدید، گر و سپاہ خاک دریدہ
می انداخت نظم

آرے آن دیدہ کہ میند تیرے ایں سپاہ
لایق ادھرے نہ بود مگر خاک سیاہ

نبت راہ ہائے ناہموار

برایے پیش آمد بغایت ناہموار، در و غنای بسیار کہ اگر باہ ازاں گذشتہ چوں
آب در چاہ افتادے، و اگر آتش براں جلتے ہا، دویدے، از مرکز خویش

سوئے خاک نگوں سار در گشتے۔ زینے در دامنهائے کوہ، از تیزی آب در زہائے
 بیارش افتاده، و از ہر درزے صد ہزار جوال دوزخار سر بر زده، پناگہ تیزبان ^{من} مقرر
 گوش را در بریدن آن خار و دوزخار موئے بر اندام سوزن میشد لشکر فرمان پذیر در
 چنین صحرائے صف صف ہی رفت، و چنان دشت و دشت را صراط مستقیم می پنداشت
 در عرصہ شش روز کہ کوچ بود پنج آب رواں چون تجون و قبل و کنواری و
 بناس و تہوجی در پایاب بگذشتند، و بہ سلطان پور ابو عرف ایرج پور رسیدند۔ ^{نظم}

لشکر سلطان ایرج بندہ را

چار روزے شد در اس منزل مقلم

باز نسبت ز انجم و افلاک

چون ماہ مذکور روز ہمار البشار طے کرد، و روز آفتاب از سر آفتاب روشن گشت مصرعہ

یعنی کہ زیمہ نوزدہ و یک سنبہ

یکایک روشن طلعت بر پشت شہیدیز طلوع نمودہ، با ثوابت دولت تیار گشت ^{نظم}

شہسوار سے زبر و در تیر اور ہوائے

نما تے ہو در وال بر زبر سیائے

نسبت مگر از چہار پایان

از زمین سم بارگیان لشکر فرنگ بفرنگ ہر رنگ فری بر سر می یافت۔ آن ہمہ

دشت آشیان بزخم کاسه سنگ رانی شکستند که از کاسه پیرس نمی ریخت، و از چشمت
بارکشای خم شکافته، زهره زمین شکافته می شد. و پیکان نیز نیز پیاپی آهنبین کوه
می بریزد؛ و از بسکه پیادگان خارا نور و آن همه سختی و عنایت زمین را پائمال می کردند

هم در کف پائے سنگ شد پوست

هم از سر سنگ پوست شد باز

نسبت موهم انتفاع است

تا بعد از یزده روز، در غره ماه رجب، بمنزل که اندر رسیدند در چنان بیابان شهر
شد اسب با استقبال لشکر اسلام آمد، و صاحبان را مشاهده سه ماهه مهر بهر بارکت بسیار
پیش آورد. و در آن منزل تا مدت چهارده روز عرض غزاة دین بود، و ملاک فاتحه
میخواندند، چنانکه گوش رجب بازمی شد تا هم در آن خواندن استفتاح تیز در رسید
و بشارت فتوح مستقبل بدستور حال، **فَسَبِّحْ لِلَّهِ الْمُسْتَغْنَىٰ الْعَالَمِينَ عَلَيْهِ أَبَدًا**
رسانید. در آن موهم خجسته جللی آئینه و ملوک و معارف و شاه میر لشکر پیش سایه بان ناص
اجتماع نمودند، و به استماع دعای بادشاه عیسی دم وقت رانده داشتند، و بخواندن
دعای روزه میر حمز علی زاد آخرت میکردند. و شک نیست که پیر مومن آل، **ظُلَّهِ آسَمَانِ سَابِغِ**
جمع بود بغایت متبرک، چنانکه اقامت نیز حاضر بود، اعتصام چهل شب، نموده، که کسی
در رشته ایشان نمی شد. و ماه با کرامت رجب دعای بادشاه و دعای انتفاع

را با توقیر تمام، مصرع

می شنید و هر چه خوشتری شنید

نسبت آبها و جویها

چون روزه داران استفتاح از شربت افطار روزهٔ مریم را آب روستی
افطار دادند، باید ادا شد لشکر دریاوش در جنبش آمد و مانند سیلاب تند در رود
میر می نمود، و هر روز به رود دیگری رسید، و خلق را در هر زمینهٔ عبور بر آب دیگر حاصل
می گشت. و چهار پایان چون پنج پایه در آب می غلطیدند. اگر چه همه آبها مایه عبور بود،
اما زبده بداسالست، که گوئی ماده ایست از طوفان باقی مانده. از آنجا که کرامت
سلطان صاحب ولایت همراه اولیائے دولت بود، همه غرقا به باجر رسیدن
غبار کو به لشکر، بر خورشک می گشت، و مسلمانان بسوخت میگذشتند. تا در مدت
هشت روز از گذشت چندی آن دجله بنیل گشته رسیدند. چنانکه چنین آبها را
بنام آهون فعال مرکب را بر آبی بریدن راه آب میداد، ^{نظم}

زین لب عجب مارا، اگر موج قلب شاه

از نیل مصر و دجله یغتداد بگذرد

نسبت قصص سلیمان

چون بنیل گشته، که هر حد و یوگیه راست، و اقطاع راست، رایان را دم دیو رسید، در حال

دستور آصف رائے، حکم فرمان سیلانی، آں حدود و راز تاراج لشکر چوں مور و ملخ
مخافطت فرمود، چنانکہ کسے را از دور و دیوار آبادانی و خرمن و کشت و هفتالی برداشتن
امکان نہ بود، **نظم**

انچہ در خانہ مورے گنج
یا کام ملخ طعمہ شود

نسبت از گشت و در راه زمین

دور و زبرائے تفحص منازل پیش آہنگ، و دامہ کوچ را از آہنگ بازداشتند
چوں شمار ماہ جب نیز در گذشتن کوہ بے پایان بگذشت، مصرعہ
یعنی از ماہ جب شش روز بیت

روز شنبہ، کہ ناف ہفتہ است، ناف زمین از جنبش لشکر و جہیدن آمد،
وزین چوں شکم خفہ زدگان فرو بالاشدن گرفت، ہم خاک را اندام کوفتہ بود،
ہم ننگ ہارا کسر سخت روئے دادہ، لشکر منصور و چنان ہلکہ یہ صحت و سلامت
می گذشت، تا بریں طریق قریب از درہ روز بعد را و تلنگ را بدشواری، کہ کسے
را امکان آسانی نہ بود، می نوشتند۔ زمین پر از ننگ لانہائے و رشت، کہ ہندوان
را بارہا در گذشتن آں دل افتادہ بود، آنچناناں خرنگہائے گراں زیر پایے چہا پایا
لشکر اسلام بر طریق غبار می گشت، کہ چشم فلک خیرہ ماند، **نظم**

ہے چو حیلہ رائے ریک شیب و فراز
کر و مہاش چو حص نخسل دور و دراز

❖

لَوْ كَانَ يُوصَفُ غَارُهَا وَجِبَالُهَا
خَرَّتْ سَجُودًا فِيهِ فِكْرَةٌ وَاصِفُ

نبت پردہائے موسیقی

ہر جانب سے از ایشم موسیقی باریک تر، و ہر جاعصہ از گیسوے چنگ پیچاں
تا ریک تیرہ دراز نائے چنان تنگ کہ اگر باد و آہنگ کند، خراشیدہ بیڑیں
گذرد؛ و ہر روضے چنان ناہموار، کہ رفتن آں بر بلبلک بر عنقا دشوار باشد بسیار
مرد سہ زن بد عسے راہ شناسی چپ و راست سوئے بلند یہا آہنگ می نمود
ناگاہ می تغیر دے جاگئے چنگ می زد، و بناخن گرفت میکرد، گرفتش درست نمی آمد، جائے
می افتاد، کہ زخمہاش تو بر تو می رسید، و دست بر دست میزد، مرکبائے کہ ببا ننگ
صہیل بر روی ہوا پاکو قندے، از بسکو قنکلی پائے در دست بدن آمدہ بودند، نظم

اے بلبلاتوسن و قاض، کہ رفتے چوں باد
پاش درد این کوہ آمد و غلطید، و فتاد

نسبت ابرو برق باران نیز

درین اثنا ابرو سیمه روسته، در مذلات خلایق، گویند تمام خویش پیدا می کرد. لاجرم
 باو بقضای بخشش میراند، و آبشش ریخته می شد. و هر بار که برق مهتک بر لغزش روزگان
 میخندید، رعد چنان بانگ بر میزد، که ناپیدا می گشت. ابرگوئی از دریائے کف
 باو شاه در بر داشت، که چون در این حقیرت تراویدن نمی توانست، تنیدی خویش
 بر لشکر فرو می ریخت. و برق پنداری آنش زده زبانه شمیر شامی بود، که چون در آن
 محل یارای آن نداشت، که از سرگرمی پسته کند، مصراع
 سوزاک خویش هر دم می کرد روشن ایرعا

نسبت پیاپی است از جهاد و غرا

اگر چه در این غمها پیاپی بس بزرگ با مجاهدان لشکر همراه بود، اما چون در بنیت جهاد
 بر بنیت صادقانه تعاضد، که امر اجتماع و پیوسته کرده بودند، و نظر بر جبر کمال، که رجاء قلب
 بدانست، و داشتند، آن نیز بر بنیانی غرور و تاوانجا که صد نوع عون الهی ناصیر
 حال آن کتیبه منصوره بود، هر که از کبار و عنایه در آن دره و کوه و غار و دریا
 و دشت می گشت، شمع

کاتبة السلامة و راقبة اعمواله
 مکاتبة راقبة رایة الاسلام

اینک این جاست نسبت شمشیر

هنگام بریدن آن سهل و جس پتیزی عزم و عزم تیزی در حد شیر اگر میان و داس
 بکیشهر و دوم پوچی زمین پیدا شد که در کاین اما اس نشان دادند
 چون قوت شمشیر شاهی که آثار آن بگلگی مکنوات معاون از خواران
 و قبیله بنجر گذاران اسلام موجود است به قوی باز و بزرگان دولت بود
 شته خاک را در کا و کا و نه فکند که شمشیر زنا با قوت نظم
 از تیغ برکشند گهر سهل آن بود
 که آهن کند چه آید گهر برون

نسبت است از خرمگان این پیا

هم دین روز ملک از دهاصولت با سواران جزاره چنداں عقبات همارش میج را
 بگذاشت و بصهار سر بر که از شمار ولایت تلنگ است بر سپید بنه و عترت
 بر پشت اسپان نشین میزد که از در آن نبرد در فرمان داد تا اگر و اگر و در آن
 از مردن تیر اندازان تیری انداختند و از درون هندوان مار را بر بفریاد کردند
 را دقان را بچنان اینچکان زهر آلوده گریده شده بودند که از سهم زگیل و آفت
 که در سوراخ مور و روفد پسندید که بختن هیز را پیا شده و گشتن هیز را پیا شده

بیشترے را ز خم بلیک بر ہر اندام سودا رخ مار پید اگستہ، و جانہائے در بریت
آمد؛ و پیر امن حصار از جنبش ننگان دریا آتنام زمین تا پشت ماہی می لرزید
و کنار ہائے خندق را سولہوہ کہ سوار در گرفتہ بود، شمع .

تدی ارض تنقش من تعالی
کبطن الصبّ اوطھد الافاعی
نسبت آتش لطیف نگر

در آن دم کہ پیکانہائے تیز شعلہ آتش را بر سر چوب کردہ، بہ سوختن خانہ آں
دوزخیان و دیدن گرفت، رئے آں خانہ سوختگان چون دیوار آتش رسید
سیہ گشت. از غابت نامی ہجوم آتش داسر با سیر بر کشیدند، دہر ہمہ خود را بازن
و فرزندہ در آتش انداختند، و بہ دوزخ می رفتند. ذلک جزاء أعداء
اللہ التّٰوۃ چون بیرون حصار، از سوختہ شدن آں کندہائے جہنم، روشن شد
نمازیان ہر یک از تنہا سنگین و دلسائے اہنیں چھاتے کشید، و از میاں شکمہائے
کوہ و آہنہا چو شمشیر اہرہ انحقاق، بیرون می جستند. ناگاہ از دیدم ہول فتح، بانے تند بر آید آتش
دروغیان را بلند تر گردانید، و پاسبان آتش پارہ لشکر اسلام ہر تہہ شمشیر بر مثال بان آتش را گرم بر کشیدند، و
بر حصار بر رفتند و در آن مشتے شمس و خاشاک نیم سوختہ در افتادند. ہر کہ از جوم آتش ناسوختہ
ماندہ بود، از گوہر لاپاک افرختہ می شد. چون کار بدان حد رسید، مقتدیان

باقی ماندہ حصار نیز خواستند کہ بقا خود را فدائے جوہر کنند۔ دریں اثنا نائب عرض
 ممالک ابقاہ اللہ کہ سراج دین است چون ہنگام روشن کردن چراغ فتح دین
 انانیہ نام ہرادر مقدم حصار را کہ پنبہ شدہ بود، و کثرت زار ہائے آں زمین خمیدہ،
 بفرمود تا بدست آوردند و مالش سختش فرمودند۔ و چون سوختنی بود، بزبان روشن
 چرب کہ زدند و میرائے سوختن و گہر دن آں نگاہ داشتند و خالے آں چراغ مردہ
 ہندوان را برائے زندگانی زبان دادند تا چون صبح فتح و فیروزی و منج رومی
 از آفتاب تیغ جہانگیر آفاق بدید آں ناسرۃ قمتہ را لطف کنند چون ازاں قلعہ دو تالار
 ہا سکان و غانی پر آمدند بعضی گمراہ گمان ازاں آتش انگیزی با دیدہ پر آب پیش رائے
 شناسند و میرسان بہر گمراہی و تالان سوز و دروں بیروں دادند۔ آتش در رائے
 زرق و خواست کہ سوئے وریا گمراہ داما چون رائے بزرگ بود، صاحب
 پیل چشم مصلحت ندید کہ ہواں جیدہ شعلہ خویش روشن کند تا چارہ بر خوشی حال خود
 قدر کے گمراہ کرد، و حرقت درونہ را بشکین داد۔ نظم
 یک آتش غم چو سر بردارد
 روغن بود آب دیدہ دروے

نسبت زورخت شاخ و رشاخ

روز شنبہ دہم شعبان، شاخ بد شعیبہ فسق البسقہ۔ از انجا کوچ کردند۔

دخواستند کہ شجرہ طیب را در خاک تنگ انشعاب پدید آید، و شجرہ طیب را کہ
در شب بخیر فرود برده است، بقوت تمام برکنند۔ چون شجران سپید و پیا از زمین
پہ نمود، مصراع

یعنی از ماہ بینی چارودہ روز

درودگویان در مزایع کوثر بل رسیدند ہنگام نصب علم طوبی شکوہ ملک نابرابر یک
طولی کہ کار فرمای ہشتیان است، ہزار سوار پرندہ را کہ زائع فتح جز بر شاخ کمان
ایشان آیشاں نسا زدہ پرواز فرمود تا بے دینے چند را، اگرچہ خنجر خون برگ سید
یہ دست گرفتہ باشد، زبان گیر گیرند، و اخبار آن زمین پرسند۔ چون افواج مذکور
در مرغزار ہائے ازنگل در رسیدند، و فعل مرکب از مالش سبزہ نارا ہائے آن سواد
سبز آہن گشت، و دوسر و آژادہ نامی یا چہل سوار خدنگ انداز باد پایان سوسن
کش را پیشتر رانند، و بر کوہ اکلندہ، کہ از انجا تمامی عمرانات و باغستان ازنگل نمود
می شد، برآمدند نظم

کہ بنیند از انجا و جائے روند

کہ مردم چو مردم گیا بد روند

باز نسبت ز ساز ہائے مصاف

از تیغ کوہ نظر تیزی کردند۔ چار تیزی سوار ہند و در نظر آمد سواران لشکر کمان کشیدہ،

در لے ایشان دشتندی کے را بہ تیر چار پری سپری کردند، و کا چکش بندست
سر لشکر و رستا و را خود فالے دید وریں پوست باز کردہ، و گفت، نظم

کہ پشتم شیر خنیں باز کنیم
از سر زند و بے فرمان پوست

نسبت آفتاب و آبرنگر

چون لشکر انخارید، و سایہ بان لعل، سر بر آبر سو و چنانکہ ابر را از دُسر رخ روئی ہر چہ
تمام تر بجاسل آمد، ملک عصہ ہنگام ظہیر، بظاہر ہمت ہم پستی چند، روئے بہ تماشا
حصار آورده، گرد بر گرد حصار و زمین آفتاب می گشت۔ حصے دید کہ مثل آں مصراع
در گردش آفتاب نتوان دیدن

نسبت قلعه و حصارنگر

و دیوارے از گل فام، اما چنان سنگین کہ خشت پولاد زوئے نخلد، و اگر کروہہ مغربی
بروئے زند، چون فندق طفلان باز پس جہد بر جہائے خاکیش از ثوابت تر،
و برج جوزا اش تا مکر علم کفرہ بر سر ہر گنگرہ از بیم گونساری درازہ، و عراد ہائے ہنود
از ترس گستن در نالہ۔ را و تان جنگی، یا ہمہ سنگ گراں، خود را و ر فلان بن بلا شاہدہ بودند،
بعضی بہر تخیلیق سنگ گرد میکردند۔ و بعضی کہ بے سنگ بودند خشت و زوئیں

می انداختند آن روز ملک غازی چند جا با منقلب را نیکو سره کرده و باز گشتیم

تا بامداد پیش بر دکار و بار جنگ

مژده بکاسه سرسند و دوزنگ

باز نسبت ز نجوم و افلاک

روز دیگر که فلک بکود پوش قاصد صبح بر علم آفتاب دید، رایت آسمان سائ ملک شمرتی
بعزیمت کوح ارتفاع یافت، و در منزل انکنده نزول کرد کربت دیگر ملک الا
گر دیگر که درون حصار دور فرمود، و جائے استقامت لشکر و نظر آورد ^{نظم}

تا رشته برشته خیمه را

همسایه کند چو دلو با حوت

هست این نسبت شعبان برات

روز اول برات بود، و میانه شعبان، که سایه بان لعل را در میان شرر سول پلندی
نصب کردند که هلال رمضان ازاں فرو ترمی نمود. و در آن شب خوابه نصیر الملک
بمرآج الدوله، آضا و اللہ برات عمره، بذات خویش چراغ بر کرده، لشکر استمیت
میکرد. و هر شب بجائے میفرستاد، تا حصار را در شوره لشکر در آرند، و نقطه و آتش

درونی را از سلاح باغیان بیرونی باز دارند ^{نظم}

وانگہ زپے سوختن آں در روئیں
 آرنده، سم مادہ ناری و ہوائی
 نسبت ز خشم شمارایں را

چوں سایہ بان ہمایوں مقابل دروازہ انگل ہیل واری نصب گشت، چیمہائے
 پیرامون حصار چنباں دامن بہ دامن دوختند، کہ سر سوزنے در میان نگنجد، حصار
 را کہ ہندوان دروئے برساں گنپاے در دامن استراحت دراز کردہ بودند
 و خفتہ، بیداران لشکر منصور بہ گریہ پیداری می پیویند۔ و پاس آں محل بہ اہل تعقیظ
 حوالہ می کوہ، چنانکہ ہر تینے را ہزار و دو لیست گز زمین قیمت رسید۔ تمامی دو حصار
 دوازہ ہزار و پانصد و چل و شمش گز بود، کہ در دور خیام درآمد۔ چنباں دار کفر،
 پیراع ساختند از چیمہا بازار کپاسی تمام۔

اینک ایں نسبت در و دگری

لشکر منصور برساں زندانہائے ارہ صف کشید، و دل ہندوان دو نیم گشت۔
 فرمان دادند کہ ہر کسے در عقب خیمہ خویش گشتہ گریہ حصار چوین کشد۔ در زمان
 تیرہائے توسلی برائے نصر اسلام نیارشد، و لشکریاں ہر یکے اتحق کندہ شکر گشت
 و رختانے، کہ سنگ پیوہ خواران نہ خوردہ بودند، تیرہائے امینیں می خوردند، و

فریادی کردند، می افتادند و هندیان درخت پرست منعبوه ان خویش را نمی توانستند
که در آن واقعه فریاد رسند تا هر شجره ملعونه که در آن دار کفر بود، همه را از تنج برافکنند
در و در آن بیک دست آهن آب داده را، برکنند یا تیز کردند و در حق چوب خسته
و شکسته پیش نهاده می نهادند و میش نهانی می زدند، و به زخم زبان تیشه تراش
خویش پیدای آوردند تا حصار چوبین پیرامون لشکر در کشیدند، با تضحاک می که
اگر از آسمان آتش بارد، شعر

هُوَ الْمَأْمُونُ مِنْ حَرْقٍ دَوَامًا
لِكَامِنْ غَرَقِصًا فُلْكَ لَحْج

نسبت جنگ و ساز زم این

چون شام هندی و چهره بر آفتاب شخون آورد، و خواب شب رو بر دروازه های چشم
تا خفتن برد، و حصار دیده در بند آں شد، پیر بر پشت بسته و تیغ بر آ آورده و
رویه کشیده به پاسانی لشکر، خواب را بزویس مژه از چشم بیرون راندند چون دیک
دل شب شد، و شهاب سوئے دیوان ظلمت تیر انداز گشت، و ماه کامل سپهر
مکوک بر سر آورد، بمقدار هزار هندی و سئ، تیزی سوار هندی گذار، از خیل بانگ و
مقدم آں دیار، بانگ دیو بر آورده، بر لشکر اسلام شخون آوردند، مصرعه
لا حول که این سپاه از ایشان تر شد

نسبت جانوران آبی

نہنگان محیط لشکر خود در کین آن ماہیاں درج پوش بودند جاسے کہ دریافتند،
بزنم پیک آبدار ہر یک را دم ماہی ساختند برگستونیان باغہ وار از زخم گرز
و عمود سر در سینہ میزد زدیدند۔ و سر ہائے را قتان چوں بیضہ نہنگ بر زمین
ماہی پشت می غلطید۔ در یک دم آن ہمہ مردم آبی میان یل خون غرق گشتہ
بودند، و مانند ماہیاں بسیل کردہ خدے افتادہ۔ و نیم کشتگان نیزہ و تیر چوں خاک
مار گزیدہ فریادی کردند۔ و گریختگان زخم بر پشت خورده، بشکل معلولان سرطانی،
در چمکے درآمد گ پیش خویش باز کشادہ۔ شعر

ظَمَانُ نَزَعُوا لَوْ يَأْتِيهِمُ الْوَعْيُ
بَلَّوْا بِمَاءِ صَوَابٍ حَلَقُوا مَنَابِ

نسبت آئینہائے آہن ہیں

چوں بضرب طعن شمشیر و سنان اغلب ہند و مقتول و مغلوب و نہنم گشت
بعضے گریختگان کہ تیزی عزم برگستوانہا بریدہ بودند و در بند بریدن راہ بندہ
پولاد زوران غزا از حلقہ آہنیں لشکر رنگ جہاد محکم بر کشیدہ و پیکانہائے پلارک
بر دلہائے سنگیں کفر تیز کردہ بد ببالہ ایشان در شستند۔ و ہر نہد وئے را کہ دران

حدود درمی یافتند، بصر امت تیغ هندی و تارچه ترکیش سقط می کردند - و بعضی را منقلب
و ماسور ب لشکر می فرستادند - درین میان تنی چند از حلقه اسیران خپاس سلسله جنبانیدند
که قصبه السیت و هندوم نام شش فرنگی تلنگت - سه زنجیر فیل، که بیدان فولاد پشت
کوه رانخته کنند، آنجا نهفته داشته اند - در حال بفرمان کارفرمائے جنود شاهی، از
فولاد دندان لشکر، سه زار سوار جواره بدان طرف برابر رکاب قرا بیگ میسره
مطلق عنان گشتند - چون در کوه مذکور رسیدند، پیلان را خود ازال حدیثیتر
بودند - ناچار بتعاقب آن قطعه زمین دیگر قطع کردند - از اقبال نامحدود و خدا یگانه سلسله
قید آن هر فیل بدست بندگان دولت آمد، پیلان خود بجهت شتافتن بدر
شاهی زنجیری گسستند - چون ب لشکر گاه رسیدند، ملک تیغ زن یافتن آن هر سه
کوه آهن خنثی گراں تصور کرد، و نگاه داشت، که با پیلان دیگر، سوئے زنجیر
و انول سلطانی فرستادند

یقین در آئینه تیغ دیده بود آن حال
معائنہ شده بے گفت کا هن در مال

نسبت میر حاجب و چوگان

چون کارفرمائے لشکر نائب میر حاجب حال بود، و بچوگانش نسبت
تمام، هر روز دیوانه سواران لشکر را در پے مقدمان لژ و پوناختن فرموده بود -

و بہ چوگان ابرو اشارت رانده کہ ہر کجا را دتی سر باز پیش آید، سرش گویے
 سازند و جال گاہ عرض رسانند سواران بازندہ میدان رخصت فراخ یافتہ،
 گوئیے سرازینہائے انبوه جدا گردن، بازی میداشتند بہتر ازیانہ بالائے سرو کہ
 دلشکری بود، بچاکی بر اسپ می پیچید، و بازی بازی ازان سر بازان گویے
 می برد و آں ہمہ سر ہائے خون آلود چوں گویے رنگین، خدستہ جنگ چو گانی ملک
 پس آورد۔ ملک نیز گویاے سنگین مغربی را، اگر دبر گرد و حصار، گرد گردن می
 فرمود۔ **نظم**

ما بزخم گویے سنگین آہنچناں میدان کند

قلعہ را کا نجا یابی گویے نبواں باقتن

باز نسبت بہ تحقیق نگر

چوں تحقیق بیرونی استعداد از شجرہ طییبہ شہادت داشت، تا پار خرابی در بنیاد
 کفر می افکند۔ از انجا کہ عباد ہائے وزنی را بر آمد از شجرہ ملعونہ پسند بود، بضرورت
 از سنگ صلابت اسلام انکسار می پذیرفت۔ و سنگ مسلمانان ہمہ بقوت جبل
 متین بلند می پرید، لاجرم صواب ہمراہ او بود۔ و کہ وہنہ ہندوان از رشتہ زنا
 تقویت داشت **صح**

لابد ہمہ بزحطای ہی رفت

نسبت ساز ہائے قلعہ کشائے

چوں سا باطلادر گجا مرتب گشت، و بلندی آں بجائے کشید، کہ حصار یان
یکبارگی فرومانند؛ خندق حصار کہ پیش لشکر اسلام بجا و کما و درونی علق خویش
عرض میکرد، ہر چند در و زرف می دیدند، و تعمق می نمودند، ہجوم چندان سپاہ را
سوئے خویش راہ نمی داد، و دولاب جهان در جهان باز کشا و، از حفظ
حصار سخن می گفت۔ عاقبت خاک در دہانشس کردند، و لباب بر پیشانیان
کہ ہر دوشس یکے شد، و در اں پہچ جائے سخن نماند۔ و یک جانب در بازوئے
حصار کہ صد دست پنہاں داشت، بزخم سنگہائے بزرگ چاں خورد گردانید
کہ از معانقہ ہنود زیر بغلے بار داشت۔ جانب دیگر نیز با سید کردہ مغربی،
دیوار دروازہ را از رخمائے بسیار، دروازہ لے دیگر مید آمد۔ آں ہمہ دروازہ
فتح بود، کہ بفتح آب آسمانی بر بندگان دولت خدا یگانی کشا و گشت۔ آنظم

ہر رخنہ کہ در خانہ دشمن افتد

باشد ز بر لے دوست دروازہ فتح

نسبت از جنگ حصار است این جا

چوں از میان خندق تا مکر حصار، از بختن خاک، خاک ریزے بلند بر آمد،

و دیوار ہائے حصار گلیں نیز از زخم ننگ خاک زیر شد، تھو استند
 کہ پاشیے چنان کشادہ بینند، کہ صدمہ پرہ بسترہ کشادہ بالا رود۔ حالے البتن
 پاشیب را چند روزے می بالیت، و فتح برائے دیدن از پس شباب بر تیغ
 پاسے میکوفت۔ وزیر صائب تدبیر ملوک رائے زن را برائے زون رائے، حاضر
 گردانید، و حسن اتفاق را بران قرار داد، کہ پیش از ترتیب پاشیب،

شرط دست آزمائی بجائے

چون سنج بسعے ماست، باشد

اینک این نسبت ماه رمضان

چون شب شنبہ درآمد، و شمار رمضان جائے رسید، کہ اول صیام رفت
 بود و آن روز نیامد، مصرع

یعنی از ماہ روزہ یا زودہ روز

شبے روئے نمود در غایت روشنائی متابش سوا دلالتہ القدر را بیا ض
 کردہ ادیبہ تراویح امداد آسمانی را بہ بانگ بلند خواندہ، و ہر روزہ نقد ثواب
 برائے شردہ غازیان مہیا داشتہ، فیروزی سپہ بختہ نزل از زلف شب
 لکنہ ساختہ، نظم

پروین دو کف از بہر دعا باز کشادہ کاید بدو دستش ز پیے نفع کلیدے

نسبت نردبان شہر این جا

درین شب آبنوسی، وزیر عالی درجه فرمان داد، کہ شباشب در ہر خیلے نردبانها بلند، با ساختگیہائے دیگر، ساخته کنند۔ و ہر گاہ دہل جنگ آواز دہد، ہر کس از الٹک خویش رواں شود، نردبانہا را سوئے دیوار حصار بند، مصرع
 تماکار فتح پایہ پایہ شود بلند

نسبت تشریف و خلعت بنگری

چوں بہرکت روزہ، بجهت سر لشکر اسلام، تشریف فتح میتا گشتہ، و کلاہ
 ماہ بسرید، بامدادان، کہ آفتاب جو زاکر قبائے چرخ را طراد نور بہست
 کمر بند آں غزا، بر عزم پوشیدن قبائے سلاح، مصرع
 بسوئے آب دویدند، روزہ را بکشید

نسبت زعباوت ستاین جا

پس آب وضو را، کہ ہر قطرہ ازان تیغے ست آبدار بر لبے جان شیطان، کہ
 الوضوء سلام صلح المؤمنین، با استعمال رسانند، و مستعد جہاد اکبر روئے
 بہ محراب آورد، سیکش مجاہد نیز قامت تہدایا قامت قرطی خدائے راکع و جہاد

گردانید، دوست نیاز طلب سرسبزی و غیر دزی سوئے آسمان داشت،
و نیست خیر باد شاه خیر را در حضرت ملک خیر که خیر از ویابی است، برائے قلع
آن خیر شفیع برود و در حال از دروازه غیب کلید فتح در رسید، لیکن وقت را
نی بالیت همصرع

كَذَاكَ الْأَمْرُ هُوَ بِوَقْتِهِ

نسبت جنگ و حصار است این جا

تا سپهر زین آفتاب یک نیزه بالا بر آید، در زمان ملک مجاهد، نورالصدور حبه النار
سپر عصمت نفس ساخته، و الف و نون، و الضمنا علی القوم الکافرین، را تیر و
کمان غزا پر داخته، و مکنه بخل الله را بر دوش توکل حائل انداخته، آهنگ حصار کرد

که تا بکشن سفاکین ز گبر بریزد خون

چنانکه محتسب از نعم شراب گلزاری

نظم

نسبت جنگ و حصار است این هم

خروش طبل حربی، به تیغ لیسبج الرعد بجهل، غلغل در گنبد فیروزه افکنده دهل
غازیان هر طرفی آواز میدارد، و فتح بلیک گویان میدوید، دلاوران تیرش بند،
چون شیران نیستانی، بر دیوار حصار مستقر، تیر چون تاران نیسانی می بارید، و

صد فہائے سینہ ہندوان می شکافت، و گوہر ہائے پریکان دروئے می نہاد -
 کاوندگان نشت بازو، بکا و کا و تمام، در قلع حصار در شستہ بودند؛ و حصار گلین
 نیئے بہ پردہ غبار سوئے آسمان میگرخت، و نیئے لباس خاک خود را در حمایت زمین
 می انداخت، کمان زرکان، اگر ہمہ خشک پے بود، از بلندی آسمان پہلو میزد، کہ کمان
 رستم، و تیر قادر شستان، با آنکہ یک انداز بود، ہوا را پوشیدہ می رفت، کہ آبجہنم
 بعضے متین را و رقیب حصار بکار داشتہ گوئی زبان آورے بجاٹ راجستے بر بن
 فرمودہ اند - و بعضے تیغ را و دگر گل معمول ساختہ، پنداری حرفے لطیف بزخم زبان و
 طینتہ منجمد می نشانند - نروبان چہیں ہر فرد ترے را از سوئے اسلام، برائے
 درجہ جاد پایہ ہرچہ بالا تر میداد - و حصار گلین ہر بالا ترے را، از خاکساران ہندو،
 بہمت مذلت کفر، در خاک تیرہ ہرچہ فرد تر می انداخت منچرہائے بیرونی، کہ منجیقما
 ورونی کردہ وار شدہ بودند، پنداری جوانان نوحاستہ با عورسگان روئے پوشیدہ
 برسم معاشقہ، سنگ بازی میگردند - و ہر دو جانب کشش بغایتیہ بودہ، کہ بہترگان
 رشتہ بستہ، ہزار حیلہ شان نگاہ می داشتند - اگر یک کردہ بیرونی سوئے درویش تاب
 می شد، ہمہ را از درون دروہی می افتاد - اما از منجیقمائے ورونی، اگرچہ دکان
 کروہہ می آمد، کہ دہائیگانہ گویان راتج آسیبہ نمی رسید - **اَحْمَدُ اللّٰہُ عَلَیْکَ اَیُّدِیْنِ**
مُحَمَّدٍ - نہ کہ نیست کہ سنگ مغبود گہران است چون از بیج کار نمی آمد، آن ہمہ بیہاطل معبودان
 نابکار خود را - بر آسمانی بودند، و بر زمین می زدند، و ہر جا کہ بر خاک تندی ایشان را

باز نسبت ز حصار است این جا

باز عامه پیادگان لشکر اسلام، بعضی بناخن بر برج گلین بر می رفتند؛ و چون ماه در
برج خاکی در یافته بودند، خریه اری ضیاع و عتقار آن دیار بر ارج سکه طلائی در برج
ثابت می نمودند. اگر چه آن سمار را چنان لطیف بر آورده بودند، که هیچ جائے گرفت نبود،
و محل انگشت نهادن نه؛ هم عاقبت اصحاب موافقه گرفت بسزائے گرفت میکردند
و انگشت نهادنی را جایگاه می جستند، و بر شل زیر کان که نه فره را و یا پند بتاخ وار
بر سرش بر می رفتند؛ تا خدائے شان دست داد، که یک بازوے حصار را، بقبضه قدرت
در پنجه قوت، و از انبطشت جمبارین، برگرفتند بمیست

شب همانجا بر بدستی خود نشستند
زیر دست آمده را پائے شدن بشکستند

چون شماره ماه بر میان روزه رسید، مصرع

یعنی از ماه روزه سیزده روزه

باز نسبت نگر از جنگ حصا

یک شبانه که روز آفتاب است، از سر آفتاب سر بر گرد و آفتاب برائے بزرگی
روز غلش شب را نیز روشن گردانیده بود، و در ذیل روز پیوند کرده، تا معرصه و

جما در مجاهدان فرسخ شود، و بموافقت غزاة لشکر از طرف مشرق تیغ بر آورده، و ماه
از سوسه مغرب نپس در سر کشیده نو بتیان دهل تنگی را چنان در خروش آورند،
که صورتها سیه دهل نیز در آن مهابت از خواب جستن گرفت. و از غریش طبل جملی،
چهار که غنچه نر دیک شد که لویه ربط بگسلند. و بانگ تکبیر غازیان هزار تن در ملکوت
آنگند، و نعره حیدری مبارزان غزاه در ناسوت آورد. مدد که از سپهر و خانی
نامزد حقیق ایامی شده بود، میان که اشر فرود آمد، و از انجا آتش بانو و همراه کرده رسید
و در پناه جایگاه گهر آن آتش پرست زد، و آن همه خسان مسک را در بیدل جان
کثیر از آدگر دانید. چون علمای آتش که از نمودن زبانه میزد، فرو و خفته به بر قهای
اسلام بر حصار شعله

اَحْمَدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ اَعْلٰى عَلٰى
فَلَکِ الْعُلٰى عِلْمُ الْمُصْداى سُلْطَانُهُ

باز نسبت ز ساز رزم نگر

چون ایام آن در رسید، که بیض در میان رمضان امضا یابد، روز چهارشنبه، که روز
نیرست، چشم سمناک سلطان بنفیروزی و بهروزى در و حصار گلین، چون
سهم دلاوران که در طینت غران بخالی بنیت در آید، در آمد؛ آل تیمر درونی
را که درست نقش خمیر داشت، گرد کردند پیچ هندو که از رس غازیان، چون

از خیر بایرون نه جهد ؛ و اگر بیرون جهد، بزخم چوبه تیرے، که از سفت تابه آهن بگذرند
راست چون خیر بر جاش غمیش کند

بازمین نسبت حصار این جا

چون صف سکنه ری پیرامون حصار درونی سد آهن کشید، حصارے در نظر آمد.
از رنگ خار اسر بر آسمان افراشته ؛ آسمان شیشه خود را از رنگ کنگرش بخیله دور
داشته. در زناش به پیوستگی با هم دوخته، که سر سوزنی در دوش نخرد ؛ و در دلواریش
به شیرینی رسیده، که اگر گیس بر دوشیند، بلغزد. از بس لطافت که در آب و گلش شسته اند،
ستین را زیان کار نکرند، که در حق اویش آرد. و از غایت متانت که در رنگ و سکونش
ساده، مغربی را دل نشود که در باب او زخم زند. کوهی رویش درشت، که مورچه
از بر رفتن آنچنان فروماند، که در پشت رویش ؛ یا قلعه نالیست، که با دوران آنچنان
کم شود، که در نای چوبین. کنگرش در هوا الیتاده تا ماه دویده ؛ بنیادش از آب گذشته
و بهای رسیده نظم

پاسا بر سر او، فرق بشوید از ابر
لقب زن در ته او، پا بشوید از آب
شرف که نلک الغما حلا و دها
ثلما و ما بین الغما بر ارق

شعر

نسبت زحمار و خندق است این

چون حشر لشکر بر لب خندق رسید، اگر چه خندق آب دانه داشت هیچ نهاده که سخن عمره
میکرد، میخواست که او را فرو برد شمشیر زنان لشکر از آنها هیچ سپهر بر آب بینداخته، و هر چه
بیکبار دل بر زخمها نهانند؛ و هر نه رسد که در مساحت داشتند، بر روی آب آوردند.
طرفه العینه بر آب چنان لشکر کرده بگذشتند که کشتی بر آب نیار و گذشتند و خواهند
که در آن تنگناست آهنگی آزند، و بر طاق ناست زخمها شکمش پیدا کنند، و آن سپهستون
را فرماد و آبش تمام بر منته بکنند، که هزار استون نه ایستد؛ و برج او را چنان بخارش
خراش سخت بخارند، که سر زیر و پا زیر شود. الغرض قصه کردند که بگفتن آن قلعه زمین
را از دست هندیان بر منجه بیرون بردند، که خاک هم درشت ایشان نماند، مصدح
آرے آرے خاک ہم از کافراں باشد در لیغ

میں نسبت گنج و معدن این جا

بسیار است که دلو، که چون مار بر گنج نشسته بود، و مردم خویش را گرد خود حلقه کرده پهلانش
بقوت زریں بالا همه از زریں سلسله می جنبانیدند. از بسکه خیال مار کما زریں و همه در چشم
فکرش در آورده بود، و از تصور چاه بسیار آب سرد آید درون دیده باطنش فرو آمد
چند آنکه میخواست پیش منی کند، نظر بصیرتش یاری نمی نمود. از آنجا که در حصاره داری

و دلاوری سنگی داشت هر بار که سکه کار خود را بر دل انگیس عیار میکرد، قلبش ثابت
 و اگر بجهت دادن زر بران می شد، که سنگ از سینه دور کند، دل با او بر سینه میزد
 که بقدر رنگ زر که برنگ سیاه محکم ماند، از دل جدا نتواند کرد بران نهاده بود
 که خرنگی در پیش غلطاند، مگر آیندگان را پانے درنگ آید، و قدم باز نکند۔ اما با بهیست
 خدا یگانی چنان بر و زد، که دلش با چندان گرانی بر پرید، و او را بے سنگ گردانید،
 تا از غایت بے سنگی ز راهے، که ز پرنگ گراں نهاده بود، که هم سنگ آن کوہ بر توان کشید
 نخست کوہ از سنگ گراں بر کشید، و فل بهار عین عبودیت مہیا کرد۔ و بعد ازاں سحر
 زریں نمود از تن گلین خویش بساخت، و به قبول ذمہ سلسلہ زر در گردش انگند، و بہت
 بسیتہائے کامل درایت، کہ سخن ایشان از زر کامل عیار بے تغیر تر بود، و بخدمت کاروان
 لشکر فرستاد۔ و عرضہ داشت کرد، کہ پیش بہتیس تنان اسلام ہندوے برنجین را
 خلاف رویں تہی ہاں ماند، کہ شاہین تن با پور ز آل زر دعویٰ پولا دوندی کند
 چون چنین است بندہ لڈر دیوانچار رویں تہی خویش را در گوشہ نہاد، و ازاں روئے
 مہابت پلارک سہر شاہی زر درویم گردانیدہ است، و بلک تن نگیتم از شعل آفتاب
 شمشیر زرین گشتہ، عین عرض خود را ساختہ، بہت اطاعت و مال گذاری و عفو گاہ
 بندگی فرستادم امید از فرستادگان باہ شاہ جہاں بخش، آنکہ در ان حضرت والا شفیع
 حالین زر دروے باشد، و باز نمایند کہ کالی شکستہ بندہ، از عیب در گاہ
 بیہ بان تر ازین پیکر زرین است۔ و اثر زندگی در خویش روزے احساس کند،

کہ باد مچتے از انحضرت بریں قالب بے جان و دود۔ باقی اگر سرشتہ رضا بندگان
 در گاہ گیتی پناہ بر بستہ کلید خزان و نفائس بود، از جنس زہر آں مقدار موجود ہست،
 کہ از اب آں جلگی کوہ ہائے ہند را مطلقے توان کرد۔ آں ہمہ ذخیرہ خوانہ موفورہ
 شہنشاہی است؛ بعد از اس رومے سوئے آں نکتم۔ و اگر رائے عالم آراے بادشاہ
 از راہ شکستہ نوازی، درستی چند ازاں زر سرخ بدیں ہندوئے زبرد و باز گذارد
 بندہ را میان جہور رایان سرخ روئی بویچہ دادہ باشد۔ کدام مرد است کہ آورا
 در زمینست۔ آں چنان آئینہ سکندر ثانی ست، کہ پشت سوئے زر تواند کرد،
 بدان اعتماد، کہ بروئے تیغ ہلکی ز رہائے عالم جذب کردہ است۔ و این مثل در حق
 آں شمشیر درست آمد، کہ نگ متقاطیس آہن ست و آہن متقاطیس زر۔ و اگر بہ
 حقیقت آہن بادشاہ را بہ زر چون من خسیل افتد، گہرا کہ ام دولت ازان
 بالاتر کہ گہر شاہی سوئے خودش کشد۔ تہرہ واری ازاں برائے خویش نگاہ ندانم
 کہ چوں طینت بندہ از کوب جہانت شمشیر شاہ کا فر شکن بشکستہ است از نظم
 داند ہمہ کس کہ چوں سفایے بشکست
 از تیرہ زر درست نتوان کردن

نسبت این جانگرز گوہر و در

”و اگر سخن در رنگ پارہ و جواہر رود، چندان خال زادہ نیسان، و ہمیشہ باران“

ویتیچ صدف، و بگر گوشه کان گرد آورده ام که نه چشمهای کوه دیده است، و نه بگوشتها
ماهی رسیده- آں همه تار را راه فرشتا دکان درگاه است،

در سہ کا مد سپاہ شاہ بر خارا و خاک

لعل و یاقوت از نیریزم، و زریں خرم بریز

نسبت است چوں طویلہ دریں

"اسپ نیز مقدار بیت ہزار بحری و کوہی آنچنان بہت، کہ بحرے مانند باد بر رو
دریابد و کہ پایش آلودہ نگردد؛ و کوہے اگر بر کوہ گام زند، تیغ کوہ چوں شمشیر نہدی
بلرز و- افساران ہمہ ہم با طویلہ غلامان غاص مریو و خواہد گشت- بایں ہمہ از غایت
تجلیت احسان تما لک از دتم بیرون می برد، و بران می شوم، کہ ازین حیا و واسطہ کم
و بگزیرم زیرا کہ،

در سلک نزا دگان ادب نیست، کہ من

خس مرہ و کر با و بیجا دہ کشم

نسبت پیل میں بقدر گراں

"پیلان نیز صد گانہ بہتند، کہ پیش در سرانے اعلیٰ ہزار گانہ شادی می ارزند- ہر ہم
پیلان بہت متعبری دپیلان سبزی خوار بنگ- پیشترے جوان و نواز و کہ درین

وقت دو دندان می شغوند، نه از آنها که از کبرش دندان بلند شده باشد، یا از غایت
 میری بے دندان گشته. این همه پیلان آواز پیل انگنان لشکر خدا یگانگی شنیده
 و گوشه های ایشان باز شده. پهنی خط بر زمین میکشند، که بعد ازیں روئے سوئے
 کعبه اسلام جزو تبعه نیارند. اینک پائے عمده کار بندگی ساخته، و فقر حق را ستوده
 باب طاعت پرداخته، می آیند تا اگر از بندگان درگاه عتاج رسد، بهر امان
 گوش برگیرند، و اگر دیاست معاندان فرمان نفاذ یابد، ازیں دندان در پیچند
 خداے شان پیشانی داده است، که خاص خدمت درگاه سلطنت را شایسته
 هم از شکر دولت، سرخ رو گردن پیش شه
 که بر سر خاک میریزند در پیش ویندو

نسبت موزون و تراز و نگر

الفصل بنده در ریو جلی مال پس واپس، که دارد، در تراز و سعه عرض یک
 کفه بر یکشید، و جان خود را در کفه دیگر هر کدام که در نظر بندگان شاه پس بند،
 قیّد الله اَئِمَّالَ الصَّیِّغِ اَئِمَّالِہِ فِی سَلَّاسِلِ اَئِمَّالِہِ محل قبول یابد،
 خاص فرمایند یقین است که مال و جان در موازنه عزت هم تراز و اندک اگر امان نمایند
 و جان در پله خام تن بگذارند، و زان وجود را از انباری اندوه و غم شکر بکنند
 و اگر پله تن را از جان بکنند، خالی کنند نیز پله مال بر زمین ماند بهر وجه موازنه

کارموزونی ندارد۔ چوں چنین است، بندہ شامین تصرف خود را و ال بریدہ می یابد،
 کہ میزان کار با دوشاه عدل پنج راست ایستد۔ اگر خرمی جاں دارم، ہنگام طلب
 اس بر کشیدہ زدن بہ کاہہ برگے بنجم، دہمہ را از سنگ گراں دل بر کشم، وہہ کار
 سنجان حضرت سپارم۔ و اگر خدا یگان عفو پنج، ثقلیہ و ازین آسمانہ، در مقابلہ
 مال، جان بے وزن بن بگذارد، آخربندہ سنگسار یان دارد، نہ ترازوئے تقال
 خشت آہنیں دلاوری، کہ سنجیدہ دست بندہ است، بر کشم، و از رایان
 خام الوستیں ترازو کم، و مالہائے گراں یستام، و ہاں موازنہ، کہ در ذمہ بندہ
 بار کنند، برگردن گرفتہ، و بندگی بادشاہ مالک نقاب رسانم نظم

اگر بانگ داری زان شود کم
 بپانگش فرستم جان خود مسم

بین نسبت جوہر و معادن

شرائط ملک نہ چن بسیتہائے رائے پیش سایہ بان لعل، کہ دیبا چہ سرخ زنی
 فتح و فیروزی، در رسیدہ، و روئے زرد را بر خاک مساس کردند، چنانکہ
 سفال زمین رنگ ردے گرفت، و زبانے بندوئے فصیح بران تراز تیغ
 ہندی، بروں کشیدند، و پیغام رائے بگزارد رسانیدہ، ملک بشت کن متویہ
 ہندوان میدانت۔ یہ گفتار ملع الیال التفات نکرد، و ہاں صورت زرد توہم

نه نمود خواست که آن را چون سیم قلب بر روی ایشان باز زند، اما در و به
 سکندر ثانی، که از سد هفت جوش و بلک از صنع شد و محکم تر است، به قهرمانان لشکر د
 و به سر خضر خان، که زمره خاتم مملکت است، یمن عرض کرد که بندگان درگاه
 زربستانند، و غنّه قلعه گیر می رسد و گردانند، و در محاربه را مسما کنند چون سپاه
 کوه شکاف را از سد در دهم و حد سو گند گذشتن یا رانده بود، و کرات سکّه حقونیر از سماء
 فراخ خدایگانی فرو خوانده بودند، لا بد ران آسود که رنج بر نفس ران نهند،
 و بعد قه سر با شاه جان بخش جان او را بدان صورت زربستانه تارائے در آن
 صورت جان یابد اما بشرطی که آن صورت جاندار گردد، و هر چه از جنس نباتی
 و کانی و حیوانی، در بلک ران است، بستانند، و بدرگاه اعلی رسانند، که اگر
 ازین مال قزاقی قراضه نقصان پذیرد، ران را چون صورت زرب جان گردانند
 و حصار را، برسان کوره زرگر، خاکستر کنند، همپین قزاقیک قلعه گیر دست راست
 در میان آورد، و تیغ جهاد در نیام کرد، و پنجه ایا دی بر پشت به بستان چنان
 محکم زد که سکه پشت ایشان تا نقره قفا، چون تخته از زیر چم خورد. اگر چه آن
 ضرب قزاقی بود نه قلعی رخ ندان سکینان زیق و از بر خود می لرزیدند تا هم
 بران گونه لرزان و بیقرار در یوب تا فتنه شتافتند بر تو ایشان بر ران زد. ران
 نیز چون برگ زر از آن گشت. هر چند روی سخن ران می کردند، استوارش نمی
 میخواست که سیاه شود، و بگریز و بجای آن سیاه لرزان را در قالب سکین ریختند

و از سخن نرم موم بروانش نهادند، انگاه قرار گرفت نظم

به کمیا یے گشتند بعد از آن مشغول
که چون و هند زرے را که کرده اند قبول

باز نسبت نظاره کن ز انجم

چون هند و اشب خزان گوهر شب چراغ بیرون ریخت، انجمن رائے همه شب
ترتیب جواهر و نفایس می کردند تا به هنگام صبح، مصرع
در سالک انمول، شروع و آید

با آن که پنج آفتاب از فلقه مینائی روئے نمود، بستیهان شب وادان به سائے
خود را حواله صبح نهادن راست کردند، و با پیش و خزان و اسپ پیش سائبان
لعل، که سقفی است از آفتاب مشرق، در رسیدند. ملک بر جمیس طلعت بلکی
روشنان موکب لشکر را طلب فرمود، و به منقرتے، که از پیش سریر اعلیٰ یافته
بود نشست و هر یک مرتبه در آن دیگر را نیز بقدر درجه او محل اجلاس ارزانی
داشت. و عوام و خواص بر سان انجم اجماع نمودند. بعد از آن بستیهان سائے
را پیش طلب کرد تا سوائے سائبان سائے خدائے سائے که در روئے برخاک نهاده
و پیلان را پیش آن انجمن پیریل عرض می گذرانیدند.

پیلان روانه و ملک کان نشسته گوئی سیاره ثابته اسر، به پیران را

وصف پیل

ہست این وصف پیل و نسبت پیل

وصف و نسبت پیل ہر دو جمیل

پیلانے از انہا کہ نہ قلم نقاش سرموئے مثل آں صورت نقش بندی تواند کرد،
و نہ کلاب و صاف سرا گشتے گرد آں اوصاف دانگشت ہر یکے تختے سزائے
شاہ۔ و علاج کاریش از درون و بیرون بے ستونے روان، و ایستادش
بر چارستون، زیب صندوقش از عماری زرنگار، گاہ عماری کش، و گاہ صندوق
علم پشتش براوج ہوا سان افراز، کف پایش بروئے زمین سپہر ساندہ؛
اطلس راپس پشت افگندہ، صرصر حلقہ دخت را از پنج برکنده دندانیش با چنان
محکم کی بزر بستہ، گوہر رائے دندانیش از ہر سوئے پیروں جستہ۔ برنج خواری برنج
بروند۔ آتش ماندہ، حوض اشامی چشمہ از زمینی پیروں راندہ اخر طوش کند آنگ
و چشمش مکیں زدہ۔ ہنگام برنشست پیلان، زانوئے ادب بر زمین زدہ۔
گوش را بہ اتابکی چشم باز گذاشتہ۔ چراغ را برینیش یا دبیرین روشن داشتہ نچمای
استخوان در و پرچیدہ۔ شکم دندانے دہانش بہ زیبائی فراہم استونہائے عاجش ز تیر
پیرایہ منظر بندش بر چار پیل پایہ؛ سرش بر ہوا بنیش بر زمین؛ ہلال بر جہہ؛ و
ذنب بر سرین۔ کوہی با بینی سارہ وراز، ایالی سنگ کشتی، پیل در دنبال، پوش

ہنگ مست - و سرگران امامہ از بادہ شرابش در سر و عرق از بنا گوش کشاؤ
 بے پیچ غمی بر سر خاک فشاں، بے پیچ ناتوانی اندیش گراں - بکشد بڑکلتین
 و ذکرش بے انشین - نعمائے پیشانیاش از شگرف تر لاله پوش - ابرے از سواط
 دریا بر آوہ، برگمائے نیلو فرش در بنا گوش - ہر یکے پدیں وصف مشتہر، اما یکے
 از یکے بہتر ہر ہم کوہ و ہم باد، و ہم نرم زد و ہم سخت ایسا د، ہم ہند و کش
 و ہم کافر مال، ہم حمل و ہم قبال، ہم بار بر پشت و ہم روئے بر بار، ہم گردن
 کش و ہم فرمان بردار، ہم سازش عاج و نگش آبنوس، ہم سر نرگ و ہم زمین
 بوس، بابت بر نشست شاہ ہم خدمت در گاہ ہم گران نگ ہم بک پائے
 ہم صف شکن و ہم صف آرائے - نظم

صف بصف آں دم کہ خاں شونہ

ذلزلۃ القذال و والصف و صف

وصف جوہر

نسبت جوہر و وصف آں ہم

ہر دو دریاست بہ معنی کان ہم

بعد کہ شستن پیل خزان پیل بالا در عرض آمد جوہرے کہ از بس لطافت صغ

بیننده را بلا در یوانگی دهد

صند و قبابے پر از نغایس - هر ز بر جدی در و سبے پروشنائی روسے از آفتاب یافته
بلکه آفتاب از روسے ردے تافته - و یا قوت شما زانها، که آفتاب را از پیرودیش
خطشته آید شمس

لَوْلَا مِنْ سَعَادٍ بِمَنْزِلِ نَوَى

وَدَبَّاهُ الْفِكَاءُ بِتَوْعِيلِ عَيْنِ

وَرَمَانِ اِز اِن مَنبَرِ لَطَمِ

گر پر تو او بداند نارافت

ز اِن دانه نار بر زنده شعله نار

و عین البرز ازاں نوع که اسد از دیدن آں چشمه خورشید را در چشم نیارد، و

عین الدیک چنان روشن که عین البرز ازاں چشم زند - و لعل آتشین ازاں بابت

که از تاب او آتش در گوهر شب چراغ لطم

چنان کان گوهر خشنده از دے

بسوزد چوں چراغی از چراغی

ز قزویر یحانی ازاں گونه که آب سبز بهشت بیرون الماس چنانکه از لب لطافت

چوں گوهر پولاد و دل آهین جاکند، و بسبب مزاج نازک از ارزیر بشکند

نگهبانے دیگر ازاں دست، که فاتم پیرونه پیر از دیدن آں انگشت در دهن کاند شمع

وَلَوْ مِثْلَهُ فَاَلْبَحَدَّ لَن تَجَدَّ

اِنْ كَانَ تَبَكُّ الْحَيَاةِ فَقَدْ اَبَدَّ

وزرے چوں حلقہ لال دوازده ماہی نظم
کا قباب کیا گراہی برے پختش
کرد آتش سالہا صبح صادق مہ دید

وصف اسپ

صف این صف اسپ است نیز

چوں دوسلک گہر لطیف عنبریز

چوں کا عرض بطولہ اسپان رسید، ہرچہ رسولان پیش از اں باد بندی کردہ
بودند، ہنگام رسیدن ایں باد پایان گراں رکابان لشکر در صف خود بادی گشتند
ہر مہر کہی کہ در طولہ و قصر رائے بود، از یم تطویل خصوصت بہ تقصیر پیشکش کرد
تا بچہ کہ رائے را پاوست ہم در دست نہاند۔ از بس کہ سرعت ایں نوسان
در درونہ ہنگنان راہ یافت، بیت

موسان را درونہ شد بہر باد

ہندوان را از سینہ جاں بہرید

هریک از آنها که در نظر نمی آید، مگر شصت
 سَوَاتِدٌ مَّجُولٌ عَلَى شَعِيرٍ
 دَوَاتِرٌ لِأَخَوِي دَوَاتِرٌ عَلَى جَوِي

بین نسبت حکمت که شود حیران عقل

چون هر چه را از آبا و ائمهات، که بوالید باز گزارند، برسم ارتقا رسیده بود
 بدست رسولان خوب منطق، چند آنکه مقدار آن در ذهن عقل صورت نه بند و
 ارسال کرد؛ و عارض ممالک بر سر آن جوهر قیام نمود، و پس از نوع آن فصل
 به فصل در رسم کتابت آورد، و هر جوهری به محل خویش وضع کرد، و به نوع
 مردم درآمد و مقوم جنبش شد چون ملک کامل عقل را مبین گشت، که در مال و
 سال پائے سلب کلی و جزوی بجا می آید است، و هیچ جوهری از محله
 که موضوع بود تا محمول نمانده به حکمت تمیز مقدماتی ملکی با رسولان و دانشکده های
 آن گشت، که در نهایت حال نتیجه مغرب و کبر نظام گردید و آن چنان بود،
 که لطف بقوت تمام که انواع معانی در دست مرتسم بود، بمواهمه ایشان بیرون داد
 که از هر مایه که شما خبرید، چون پرسیده شود، اگر یک قضیه از آن کاوش افتد
 جوهر جان شمارا، که غیر متجزیست، در خیزش پاک اندازم - و هر جزوی، از اجزای
 هر یک، بقدر تیغ جزو لا تجزئ می سازم - زینهار، که به مقدّمه صادق پیش آید

و باز نمائید کہ چوں رائے میں ہم جوہر جنسی است، بالاتر جمگی اجناس میں جانب
فرستاد و با چه حد ناطق و صواب فصل کرد، و در آن محل نگاہ میداشت۔ رسولان
منتطق سوگوئید یا در دند؟ بخندے، کہ انسان را مقوم جوہر گردانید، کہ میان این
اجناس ہر جوہرے از انہاست، کہ ہیچ انسانے بہ تقویم آں نہ رسد۔ بیان این جوہر
جوہرے باشد، کہ در ہمہ عالم فرد توان گفت۔ نزدیک فیلسوفان کامل این چنین جوہر خود
وجود ندارد۔ ہر چند پیش ازین بارائے میگفتند، تا قطعے و کسرے درین ہوا ہر
نہ رسیدہ است، قسمتی ازین سوئے تلج دار عمد باید فرستاد۔ جواب میگفت، کہ این
چنین جوہر کہ با اتفاق ہمہ فرد است، ہر کسرے قطعے کہ باید، گویائے امکان
ندارد، کہ آں جوہر تمت پذیرد۔ و ہر شکلی کہ قسمت آں سخن گوید، خطائے بزرگ
بر زبان اورفتہ باشد۔ مثل این کلام چنداں نمیکرد، کہ زبان شمشیرندگان دولت در
تکلیف آمد۔ و انست کہ از ضرب این شمشیر، آں ہمہ جوہر فرد با قطع تمت خواہد پذیرفت
ہچنان بے قسمت کلاً و جملہ بمقام عرض فرستاد۔ بدو ہمہ تلج دار بلند جوہر، کہ در
خزانہ راستی ہیچ جنسے ماندہ است، کہ نام جوہر بروئے اطلاق توان کرد و نہ در
آخر ہیچ صہائے کہ داغ فرسیت ہراں وجود او توان نہاد، ہل خود جسمے است
نامنی و حیوانے گرامی، اگرچہ انسان بہ مرتبہ بالاسے اوست، اما از روئے صورت
نوع انسان فرد او میدارند، کہ اگر ازین جنس فروئے دیگر بودے، رائے بالکمال
تمیزے، کہ در اوست، و در آن حال، کہ کل اجناس را فصل مفصل عرض میکرد،

امکان ندارد کہ آن جنس را تقسیم نیاورد۔ حال اینست کہ محل استماع یافت
باقی رائے عالی برتر، بلکہ معقول انگیز۔ در شکل گفتار ایشان دید کہ منطق ایشان از
اختلاطات عالیست موضوعات کہ در قدیم الایام بر ایشان محمول نہ بود، احدا
کرد، برینجہ کہ هیچ وقت تغیر نہ پذیرد۔

و گرفت یکنیز بہ تقدیمات تغیر
زبان تیغ بہ شرح آورد نتیجہ آن

بکہ کن نسبت علم ریاضی

چون سہکش یگانہ بر سر ہند و خراسان بیرون از حساب وضع می کرد، ہنر
بر ہندسہ نسبتے برای بوشت، و دہ زمانہ سفر را در پان شبست کرد، کہ از درالامال
گرداند، و محصل آن بادشاہ، اَبْنَاءُ اللّٰہِ اِلٰی یَوْمِ الْحِسَابِ، رسانند۔ چون حساب
جزیہ با تمام ہو پست، عارض حیب سوئے امر انحصوب و کتبہ محاسب اشارت
راند، کہ حاضر و غائب لشکر را در شمار آوردند۔ پس چون تا بیج ماہ شوال از شمار
”ذی“ معلوم گشت، مصرع

یعنی شش و دہ زمانہ مذکور

سہکش زمانہ تو سن ریاضت یافتہ را بر سمت ریاض حضرت بطریقہ در علم ریاض
آورد، کہ بر ششہ خاکسازان زمین فعال نفس منہ ہر بی گنا شستہ، کہ در اس رقم شوال

دائست یعنی در مقابلہ غنایے کہ اومی جست، آں ہمہ حاصل بشمار نصف صفر بیش
 نه بود

چون نقش صفر کہ بینی نهایت عدم است
 نگردد که تا زعدم نصف صفر خنید کم است

میں نسبت کعبہ معظم

چون ماه ذی الحجہ کہ رسم حج دروئے بنشاند، لشکر منصور را در گذشتن
 بیابانہائے دراز بگذشت، و در محرم کہ در شمار ماہ حج "وادی شد، و تاریخ سال
 جائے رسید، کہ خواجہ سر در کعبہ کرد و حجے سر کم دریافت بمصرع
 یعنی زماہ یازده و سال ہفصد و دہ

محرمان بندگی در نائب بیت الحقیق یعنی حضرت دہلی، بحر مہم دَخلِ کائنات
 پیوستند چون حساب ماہ مذکور بر وز رسید کہ بے مہ دروں بیرون روشن شد
 روز ہم آخر حج بود، و ناف ہفتہ، مصرع

یعنی ششمینہ وز محرم چہارم بیت

کہ کو خوشگ سیاہ را در چو ترہ ناصری، چون کعبہ بر ناف زمین نصب کردند و آنجا
 و اکاسرہ عرب و عجم پیراموں آن حلقہ بستند و طوائف ملوک ناصر د، کہ بہ مذہب اسلام
 پیوستہ بودند، مکنہم اللہ، در احرام بندگی درآمدند، و خاک را از عرق پیشانی بر روی

و عرض غنائیم آغاز کردند پیلانے، که هر یک بشکوه بآمروہ وصف و طور و بوقیاس
 برابر می کنند، و مرکبانے، که چون باد قبلہ گرد از خزاین دریایر آرند، و خدا سینے،
 که ہزار شتر در زیر آں قربان شود پیش گذرانند۔ آں روز گوئی خلق راجید ثانی
 بود، کہ مسافران حاج بعد قطع وادیہای بسیار، بہ بیت الاحترام خدایگانی رسیدہ
 بودند؛ و حاجات ایشان، کہ مشاہدہ یوسفی خلیفہ حاج غلام بود، ردا شدہ۔ و عامہ
 خلایق در آن حریم حضرت گرد گرد ارکان دولت طواف میکردند، و ہر کہ ہست،
 بے منع و زجر سے، آں تقاضے فرخ میداد۔ و ثواب جمیش بجاصل می آید۔ اما ثواب
 کہ بمرحوم بول نہ پذیرد، آں بود، کہ ناگاہ نظر فرزند شاہنشاہی سوئے کسی بہ حرم
 میل می نمود۔

تا کہ بود است، کہ آں نور کم بروئے تافت
 عَادَمِنْ ذَاكَ سَعِيَّةً اَعْرِضْ عَنْ عَرَفَاءِ

(۷)

کیفیت فتح مقبرست این
یک دریا پر زگوشت این

نسبت فتح و ظفرین این جا

چون زبان شیر خلیفه زمان، که زبان شمع اسلام است
جملگی ظلمت هندوستان را با نور هدایت روشن گردانید؛ و یک جانب پیش کفر
یا حج فعل تبار از پارک شاه سیاهن بست، چنانکه آن مخالفان همه در کوههای
غرفنی پائے در دامن کشیدند و پیش تیر ایشان را آن قوت نبود که از عرصه سدا گذارا
شوند؛ و جانب دیگر گرد از بت خانه سومات بر نیجه بر آورد، که از آن خبر دروخته
در یاختگ گشت، چنانکه آب دروئے نماند. و بدست چپ دوست راست لشکر
از دریاتا دریا گرفت؛ بلکه هنگام کشاد و دوست، شروء فتح بحرین از زمین و یارش
درآمد. و ثمت سهام ممالکش بحدی کشید، که عرصه کنش نیز نزدیک شد، که بر بسته
دوال کمر بندگان دولتش گردد. و چندین دارالملک دیوان هندورا، که شیطنت در آنها
از محمد جان بن جان زنده مانده بود، و از طویل مدت کفر ابلیس آنها دور از بیمنه
اسلام بچپ کرده، و طاعت نوافل خود بر عبده اصنام فرض گردانیده - آن همه

نشانہائے کفر، بصدق عنایت، اول از خاک دیوگیر، و بعد آں از ہیگی دیو خانہائے
 کفار برداشت، تا لسات نور شرع باطراف و اکناف آں برسید؛ و بشعشعہ آں آفتاب
 جملگی خاکہائے منجرت آں دیار از لوث باطل پاک شد، و مقام ارتفاع قامت موزن،
 و محل اقامت عمدہ صلوة گشت۔ اَبْحَمْدُ لِلّٰہِ عَلٰی ذٰلِکَ۔ مگر دریا و سبیر، کہ بعد
 مسافرت سجدیست، کہ از شہ دہلی سال تمام بسرعت سیر و دادہ شہر و میان پایہ کرد،
 تا بدایں جا رسیدن ممکن گردد۔ و ہرگز تیرہج بادشاہ غازی آں جانہ مسجد و دیوارہ
 بخت بلند کمان این ہما نکشائے راہراں داشت، کہ تیرہ جائگیر دور افغاناں لشکر خویش
 را در اں عرصہ و در دست امتحان فرماید، و کیش محمدی را آشکارا گرداند۔ بندہ مجاہد،
 فلک نائب بارک، عَزَّوَاللّٰہُ فَاَعْفَ اللّٰہُ عَنِّ ذَوْنِہِ اِبْرَائِیْمَ عَزَّوَاللّٰہُ
 متاع سائبان میوں، با فوجی از حشم منصوب نامزد فرمود، تا گوشتہائے ہماں را کہ لا
 یَمْنَعُوْنَ بھما، با و از کوس نتح، آواز لَیْطُصِرُ عَلَی الدِّیْنِ کَلِمَۃً یُّشْہَدُ بِہَا شَہْرُ

یَجْرِیْ فِی السَّوَادِ مَاءٌ سَیْفٍ
 یَغْرِثُ یُکْفِرُ فِی الشَّرِیْعَۃِ

نسبت بارگراں ست این جا

نی
 آں بندہ مطیع بعد قبول فرمان عرضہ داشت کرد، کہ اندر انچہ زمین بارگاہ جہانبیا
 از بارگراں پیلان از بجلی گرانبار گشت، بندہ کمتر با خویش محلے می انجخت، کہ اگر سلطان

کبار سلاطین را دل بار و بد، که میزان اعمال ملکی را پیمان کوہ پیکر گراں تر گردانند،
پانسد و اندیش گزیده و گراں سبیل از دیگر گاہ باز در ساحل دیار معبرست - بجز و آنکه
بادشاہ لشکر خلیفہ عہد بران سوئے دزد، ہمہ لشکر بند و سوئے خس چون گاہ برگے
بہر د. اگر چہ آں کہ ہما سئے شکر ف نیز بدین صدمہ از جائے خود بروند، اما ممکن بود
کہ کوہ سبیل السیر خدایگانہ فی بدیشاں برسد - اگر از بار گاہ خلافت بار آں ہمہ گراں بر بند
شند، بندہ بقوت فرمان کا نگاری تواند کہ آں ہمہ کوہ ہما سئے گراں را از زمین معبر برگرد
و برکت دشت کردہ، بہار گاہ آسمان پناہ رساند، تا لشکر بساط سلطنت گرد و بندہ از
انگاہ باز کہ از دیار آرنج باز گشتہ است، بار ہا میں میزان باخویش می بخید، اما نیست
سنجیدہ خلیفہ والا، ثقل اللہ تعالیٰ، سنجدہ تر از آں بود کہ بندہ را بہ شکستن
ہیکل ہما سئے گراں، احتشام نافرو فرمود، نہ بہ آوردن سیلان گراں سبیل - شک نیست کہ
پہلوی میزان معاملہ بادشاہ بدین خیر برگ گراں گرد و پیل، نیز پانسیک آن بر بستہ شود
بندہ کہ عقیقہ محکم خدایگان پیل بندہ اجل تین ساخت، و ہا عظیمت معبر حسیٹ کردہ
از حضرت فتح مطلق اسید وار است، کہ اول ملک دریا بار رافع کند، بعد ازاں
بار لشکر دیاوش بکشاید - بدین اعتقاد استوار ز بار جائے در گاہ باز گشت - نظم

پس ز اعتماد بخت شہنشاہ فرودہ داد

بر گنج فتح بار کشاں سپاہ را

عزم لشکر لبوئے دہور مند و معبر
ہمچو دریا کہ رو و جانب دریائے دگر

نسبت نگر از ستارگان باز

چوں روز مرتب از آغاز جہاد و خبر گفت، و شمار ماہ جمادی الآخر از کوچ بے پایان و
بے کم نوید رسانید، و سنہ ہجرت بشارت آورد، کہ ادا حق، کہ بیش می باید، بالشکر
یار است **نظم**

یعنی سہ شنبہ وعدہ سہ چہار و بیست
تا پنج سال ہفصد و وہ گشتہ در شمار

بطلے، کہ مشتری ازاں سعادت خود، و وقتے کہ آفتاب از روز بازار یابد،
سایہ بان خاص بر ہیئت تعبیر نامزد گشت۔ الحق سایہ بانے کہ غصہ آں دو توئے
آسمان است، و آسمان ہیچ توئے با آں برابر نہ؛ بلکہ اگر آسیب بنجمیہ سپہر زند، تو
بر توش در غلطاند **نظم**

چرخ نہ نوش بگویم زیر اک
ستارے فیہ جہاں ستارے

نسبت برواقاب نگر

ایں منظر ہمایوں کا مساعیہ خدا سے چندان ظلال رحمت، بھیت گماز و گمان آفتاب
گردش سپردہ ہوا، ہوا خواہی و غیرہ کرد، کہ درس آفتاب نہ گنج پس ذیل تربیت بر
سر سایہ نشینان کشادہ رکے بہر دور یا آورد۔ و اول بر کرانہ آب ہوں، مانند آب سے
کہ سوئے بحر مائل شود، متماثل گشت۔ و سو او تنگل را از طلس لعل خویش سرخروئی
تمام ارزانی داشت۔ پس کتبہ دیوان عارض مالک بر شرط طولانی آب در عرض لشکر
قلم روان کردند۔ و زیر منظر آسمان و ش عارض والا سپاہ بعد و قطرات باران در
شمار می آورد۔ شہر

وَالْفَتْحُ أَضْحَىٰ ذَارِعًا بَدَا الدَّجَا
فِي أَرْضِ إِبْرَاهِيمَ كَمَا حَصَدَ الظَّفَرُ

باز نسبت نظارہ کن ز نجوم

ہفت چارودہ روز کمال، اگر نیمہ شہر باشد، ماہ رایت ملک الشرق را در اں منزل مقام
تا جملگی کو اکب پیارہ در حساب آید۔ چوں ماہ حبیب غفلت نہنگانہ اندر سربل بر آورد، و
ز انجا کہ بزرگی ایں شہر کریم است، آوازہ کرم در ہمہ عالم در داد و مسجد مان، و داد و
و دامہ کوچ کا سہائے نوبتیاں را بے قرار گردانید، و از اہتر از لشکر اسلام نور گرد

بدیده اختر رسید بشعر -

کتاب فی غبار الفتح قد سترت
کتاب ترتیباتی من لود غصرا ان

نسبت شاهنامه میں این جا

یوحزین از شہسواران گوناگون عرصہ شاهنامه را مانت - گوئی آسمان باران بچ
باریدہ است، ویل تہراب و شیرن ازیں کران زمین تا بدار رواں گشتہ
و صدمہ اران لکان رستم از ہر سوے برآمدہ - بعضے رستم سترخ موئے کہ
از خون سیاوشان نقش نمون کرد و بعضے گرگیناں ارد شیر صولت کہ ہر خمشت
استخوان شیر آر و کنند؛ و پلنگان بر زمین کہ از پوست گودرز افسار رخ سازند -

لَوَاعِدُ مِثْقَمٌ فِي الْعَصْرِ تَمَّتْ
أَزَالَ اسام فرائش عنہم امی

باز نسبت ز راہ نامہ ہوار

بت بیت ویک روز راندگان تیزی تیز رو و منیر لہاسے و رازی پزیرند، و راہ
کو تاہ میگردند تا بنسرل کیشون پیوستند - از انجا ہفدہ روز دیگر و منیرل گرگانو نزول افتاد
دریں ہفدہ روز گہنہاے گذشتہ شرو شب فرازی معاینہ گشت، کہ و لہ سور آن شہر

أَلَوْ هُمْ يَدْرُلُّونَ مِثْلَ نَثَلٍ فِي ظُلُمٍ
وَالْفِكَرَةِ تَغِيي كِدْ جَابِرٍ فِي يَمِينَةٍ

اسپان پیل سیکل، از بس بلندی کوه، بحدی خرد می نمودند، گوئی تیغ کوه موج
گرفته، و شتران کوه پیکر، در شکاف هر غار، بغایت باریک و در نظری آمدند، که پنداری
در روزن خانه و رات، هوا زیر و زبری کردند. هر غار بغایت نشیب که کجسته و درو
با همه لشکر کم گردد، که باز نتوان یافت، و هر کوه بحدی بلند، که اگر کسی یک کاه
با چند آن بلند پری هم در بر رفتن آن مردار شود، که بمیغ نه رسد. بوسه که از بس
ویرانی در قاف هر قلعه بمیغ، بمرغ به توان یافت، و خرابه که از بس مهابت آن
نسر طایره زه بنده نشود.

مَا تَرَى صَيِّدًا طَائِرًا إِلَّا
فِي عُلُوِّ السَّمَاءِ نَسْرًا

نسبت دست باز و مرم

در چنین رله جنگی اعضائے اسلام، ایا دی غیب به نیجه بر کف دست کرده می برد
که آن همه تاهماری ایشان را زیر کف پائے می نمود، بر فرش راحت گام می زدند،
آنکه بر کف بر نهاده پیش تیغ از بهر دی
آواز پکی ترسد از خود تیغ روید بر زین

نسبت آب بگر و شش صاف

و سرب آب بزرگ جبره افتاد که گزندگان را در گذشتن آن جبره تمام صاف
آید اگر چه هر دو در بزرگی بر آب یکدگر بودند اما یکی بر آب نرسیده نه بود و بجز طویل
و و صمد شکر نیرداں را که بگذشته از آن لشکر
کَاطِرٍ عَلَى الْحَقِّ وَفُلْهُ عَلَى مَاءٍ

بعد جبره آن آبها و کوه و دره بسیار خدتی راست تنگ بیست و سه نیم میل در
رسید هر پیله چو کوه آبرو که با سیب دندان قلعه در بند را در وازه و کوه را ریش
در هوا مرتبه ابر دهند و ابر را به فرو آوردن از بالا پائیه کوه بخشد نظم

و فَوْقَهُ عِلْمُ السُّلْطَانِ لَوْ رَفَعُوا
كَانَتْ عِلْمٌ مِّنْ فَوْقِهِ عِلْمٌ

بین نسبت حشر حشر معنی

مدت بیست روز حشر منصور را در آن عرصه محشر بجهت روان کردن آن کوهها
که تجسمها جامده و هیئت مرآت الحجاب مقام افتاد و حاضر و غایب را در
حساب می آورند تا شمار عرض تمام شد و چنانچه فرمان علی بود بجهت علمای
پیش میزان بستند تا از نشو و نما خود را در استگاری مقرر و تمیز بر آرند

و میان سکنه آن خاک کشته ای یَوْمَ نُنْفِخُ فِي النُّفُورِ قَاتُونَ أَقْوَامًا، در دهنند
 و هر که یَوْمَ کَیْفَ الْمَوْتِ مِنْ أَخِیْدَةٍ وَ أَمِیْنَةٍ وَ أَبِیْحَةٍ وَ هَذَا حِجَّتُکُمْ وَ بَنَیْتُ
 در اندازند با و اگر زبان شیرین باشد سَلَسْلَسٌ خَلَدُوهُ فَفَعَلُوهُ غَنَانِیْنَد و صد
 تسمیرت اچچال پریان آن ملک زنند؛ و هر که هندوان خانه سوخته را بر زبان
 شمشیر سو برادران زبانی روا کنند تا آتش که معبودان سرای ایشان بود،
 سرای ایشان بواجبی بجای آرد و بر حصر عده

چون روند در جهم و اِنْ اُتِیْتُمْ مُسْتَعْرِضَات

نَسِیْتُمْ جَمْعُ نَسَاءٍ مَکْر

چون پیر سر پوش سپهر در روز نهم، که روز جمعه بود، از نیمه خورشید غسل کرد و وصل
 نور بردوش افکند، و آن شد شهر.

وَ اَبْیَضَتْ الْاَفَاقُ مِنْ فَرَاکِمَا

فَجَمْعَةُ تَوْبَتِ الْحَنِیْفِ الصَّالِحِ

نسبت ز باد و آب آن ز باد و آب

شکر دریا جوش مانند لوفان باد، از کله گانوبه تندی سیر نمود و هر کجا شجره ملعونه بود
 درمی یافت، اینچ بر می انداخت و بر افکندگان را مانند دشت مستاصل که در

تیز آب بچون می افتد، یا خاشاک که در گردباد زیر وز بزمی گردد و می پود تا به آب بادی
وصول شد. رودی دیدند که از دریای تاوئی سبب فرقی. آن کره باد، از آن دریای
روان، روان تر از باد بر آب گزشت؛ و باز در قلع جنگلها و استیصال باغیان
بادی گشت بمصرعه

كَصَدَّ مَاتِ رِيحٍ وَسَيَلَابِ مَاءٍ

نسبت صحت و مرض نگرید

رودهای دیگر هم در این لطن الارض، از امتلائے غبار، مانند رودهای گل خواران
بطل گرفتار شده. زمین را از جنبش مراکب نفعه در شکم افتاد، و تیغ کوه از کشتائے بید
شکر مسلول شد، و خواست که میان نیام خاک بمطون گردد، و از کوب بسیار صحرار
خشک مزاج بغایت مدقوق گشت که در کبد الارض زخما افتاد. شعر

إِنَّ الْفَضَاءَ إِذَا هَتَّزَ الْجَنُودَ يَدْرِي

كَأَنَّ مَرْتَعِشًا فِي النَّوْبِ الْهَمْرُ يَكُنْ

باز نسبت زابسم این جا هم

چون روز ششمی از فروز زهره روشن گشت، و شمار ماه رمضان از میان روز
بیرون آمد مصرعه

یعنی کہ نچیشبنہ و از ماہ سپیندہ

اینکہ است این نسبت دیو و پری

سایہ بان سلیمانی و رسوادیو گیر سایہ انداخت، چنانکہ زمین دیو گیر مدو آسمانی صنف
ملکہ گرفتہ بود؛ و لشکر انسی کہ جانی است، عنایت آن داشت، کہ در آن مغمورہ
برائے قلعہ بلال دیو و دیوان دیگر استعداد و روح شہاب و تیر چار پری بجائے آرد۔
رائے رایان رام دیو، کہ از کوس مہابت محمدی آوازہ اہل شیطانی شنیدہ بود، و دیوش
نور آرام آن درگاہ ساختہ، و رایش بر اخلص جانی آرام گرفتہ، مصرعہ
نہ زور راہی و رائے جاں سپاری

این کہ این نسبت رائے و بدیر

آن رائے اہل برائے اہل، برائے تجمل و اطاعت فرستادگان درگاہ، و
ترتیب مصالح لشکر و قلعہ مفسدان، و بدیر بر افکندن بدیر و دور سمندر، ہمہ تن رائے
گشت۔ شعر۔

بَلَاءِ مَنْ أَرَادَ اللَّهُ إِسْلَامَ امْرِئٍ
يَصِيرُ فِي الْإِقْبَالِ دَايَا مُصَوَّبًا

نسبت از شاهنامه این جا هم

آن شکل عمد یعنی راسه رایان براسه دشمنان بندگان شاه نامه جنگی را برقم
 اخلاص بیاراست و شهر دیوگیر را بنور فردوسی نظم امور داد و فرمود که متاع کار
 آمده لشکر در بازار نهند اگر بجهت تیرستان پناه شکل پر سیرغ حاجت باشد
 لایزال و تحویل آن کوشش نماید تا از آنجا کوکبه ایران و توران مستعد آن گردد
 که هر سواست دیو بزرگ را از دیار دیو و زمیند و متعیر مصرعه
 کشد همچو رستم به بازندگان

اینک این نسبت نامی ز درخت

بشارت راسه نیک اصل که نهال کرده درگاه خلافت پناه است بازار
 شهر را چوں بوستان آرم بیار استند و آزادگان سر و قامت آن سواد لشکر
 بر شیت باو پایان به گلگشت آمدند شهر دیندار بهشت شد آونزه تر هر بازار
 گلزاره پر آب دیگر صرافان اجهو بهائے خرد و بزرگ و تنکهای سرخ و سپید
 چوں گل سوری و صبرگ تو بر تو نهاده بتر از آن جامهای گوناگون که از بهار
 همدتا باورد و خراسان امثال آن بور و صبا نشینان نتوان یافت بالایه دوک
 مانند لاله بر کوه سار و ریاحین در گلزار آلوده زده میوه های به از به و نغز تر از نغز

وینخواست، که برائے ترویج بخوبیان کعبه دین تمامی دهور ستم در را بدو در کشید شمشیر -

وَمِنْ سِلَاحٍ كَفَّارٍ وَصَرِّهِ مَعًا يَنْدِ
يَكَادُ يَحْيِي الدَّاءَ وَلِلشَّيْءِ وَالشَّرِّ

نسبت زیاده و از معالی سپهر

سپاه منصور را سه روز بجهت ترتیب هزاره، که نوید لک از آیت اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ
مِی شنید، دقلعه مذکوره مقام بود چون تقدیمات یزک را از پیش روای، التَّائِبُونَ
الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ، پرتید پیوست، ویمینه ویسره باعترضاد،
يَدَ الْأَمْبِيسِ مَوْطِنًا يُفِيقُ كَيْفَ لَيْشَاءُ مَبْهُوً كَشَتْ، و شاقه بوظام درست ساق،
که بناجات تبت اَقْدَامُنَا ثَابِتٌ قَدَمٌ بُوْدُنَا پایدار شد، و جناح به معاضدت، اُولَى
أَجْحَنَةِ مَشْتَى ثَلَاثَ وَرُبَاعَ، فراغ بال یافت، و قلب سومناں بپیت مَسْعَرِ
مِنْ أَصَابِجِ الرَّحْمَنِ يُقَلِّبُهُ كَيْفَ يَشَاءُ، قرار گرفت بظلم
بعزم غزا بار کردند محکم
جَنُودَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ هَمَّةً

باز نسبت بطریق التخیم

چون روز مریخ از سر جهان جمال نمود، و روزهای میام از راه تمام محسوب قاصد صبح

یعنی که سته شنبه وزیر برافروخته شده

باز نسبت رتبه است چوتیر

حکم اندازان کیش محمدی، هر یک با از تون و لکین الله دهنی قوس سهم ساخته، و از کاف
آکین الله بکاف، در آخرین حد یک حرف پرداخته، به متابعت سایه بان اعلی
مساحت نمودند، شعر

وَأَنْتَ بِأَمْدَادٍ كَرِيمَةٍ لَّائِلِي

فَقُتِلَ فَوْجٌ حَيُّوْشَهُ بَجَنَاجِرِمَا

نسبت آب بین لطیف جواب

از معموره این آباد و دیگر با خراب آباد پرس دیودلوی لشکر ماسوگیمانی پراونج کوچ
سبب آب بزرگ عجره افتادگی سینی که سینه بچرخان قلب در جیب نبود، و آبش از سی
در از برتر؛ و دیگر گوداوری، که به میدان فراخ عرصه خویش گوئی داوری از همه که
زمین برده است، و سیوم بهینور که سینه اکم از سینی نبود؛ و دیگر رودخانه میب آواز
چکا و کما نرم نوار خود بطریق پروازی گشتند تا بعد از پنج روز منزل باندری، اقطاع
پرس دیودلوی نزول شد. دلوی، که دلوئی است بر کشته عطیعان حضرت، و از تیر نور
و سیرت پیا آبی بخو است، میخواست که بقوت بازوئی لشکر منصور هر دو سیر را با دریا بهم در

کوزہ کند چوں بچون سپاہ آنجا رسید شمع -

حَتَّى لَحَا طُمُحِيْطُ الْجَيْشِ اَوْدِيَهٗ

وَمَا لَجَ سَيْلُ اِلَى سَيْلَانِ وَالْبَيْرُ

باز نسبت نگاه کن ز فلک

آن دلوے کہ در اں بے ابی بر خود خشک شده مانده بود، از سرگردش چرخ در طالع
خود سعادت و در برج خود ثبات تمام دید. در زمان با استقبال انجم مسعود اسلام آمد
و دائرہ فلک و شکر را بہ ترتیب نزول بہنوں شد. چوں روز شتری از دل مهر
روشن گشت، ملک الشرق، در روشن کردن خبر بایں پیش ہر سرعان آتش
پائے را دادم گرم خیز گردانید؛ و از ہر طرف تفتیش و تقصصی بود، تا از آیندگان منازل
پیش چنان معلوم گشت کہ دو راء معبر کہ در اتحاد یک راء بودہ اند و ہر دورا
اتصالی حکم ترا از فقدان دو پیکر چوں سید پند یا کہ برادر کمتر است، برائے اہمات
مصالح ملکی، از خون آبار دست خود را کف خضیب گردانید، و سرایشاں را کف
خند مآچند؛ شناخت، راء برادر بزرگ سیر پندیا، از چندین ہزار ہندو کیوانی
اجتماعی ساخته است، و دو شہر خالی گذاشتہ، برائے سلاخ و بریلج السیر شدہ، و دلال
دیوار راء و ہور سمندر، چوں شہر ہارا از ہمارائے خالی شنودہ، آہنگ آں کردہ، کہ
بناست محاجن ہر دو شہر سیہ شہریں را یک منزل کند ناگاہ از عقب آوازہ آسمان

سكاف، وَإِنْ جُنْدَنَا لَمُعَدُّ الْعَالِيُونَ، از کوس لشکر منصوب نشنوده، و در غلبات،
يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ، مانده، و ازال مهابت،
چون زحل منعکس، بحال بد و طالع معکوس، بسوء بروج هبوط خویش راجع شده، و از
سیاره سیر و سطرطیر دام شده، و در بیت الحفیض خویش رسیده شعر
فَأَمْسَى سَتَعَدَّ الْاِحْتِرَاقُ
کشیطان یصُولُ إِلَيْهِ شَهْبُ

نسبت میوه نگر پنجه و نو

ملک، بار آن همه اخبار را پنجه‌گی تمام بر رسید، پس چون روز یکشنبه از سر آفتاب
بهمان افروز گشت، و شمار ماه روره بجهت غواة صایم از طبق آسمان ایسی پدید آمد
یعنی که سه ولست برآمد از ماه

باتفاق ملک کبار، که با محمد مهم بر ایشان بود، از جنگلی اصول و فروع لشکر یک تن
سپاه از خیاره بر چیده، بر پیچیده، و جریده شده، ناوک افکنان، که در یک دانه خشکاش
بر کت نظاره تخیل، هزار شک کنند، و تیغ زنانه، که بیک ضرب شمشیر کرده کوه
چون جوزه، بدو نیم سازند شعر

فَأَضْلَعَ بَاغٌ قَطَعَتْ بِجَاهِهِمُ
كَأَضْلَعَ بَطْنٌ بِسِكِّينٍ قَاطِعِ

باز نسبت ز راه ناهموار

مدت دوازده روز، نرم و هانان سخت سم، و نرم روان سختی کش، و نرم دلان
سخت کوش، و نشیبهای و فرازهای که از فریبین آں چرخ رادوران
آمد و از زیر پین آب باد بقفا افتد، فرو و میفتند و بر می آمدند فراش خار، که از خار
بالش داشت، از آنها بود، که گردن را بجنباند، ره نورد و آتش از بس شتاب چوں بساط
پرنیان می نوشتند، و چوبهای فراخ عرصه، که بیشتر پرنیان می بالست، بر آں آب
که کوه را فرو غلطاند، در شبهای تاریک بگرسیداری می پیچوند. لورهای، که طوفان
نوح آنجا فروخته بود، و سیج جابر نیامده، مرکبان کشتی و ش در آنها، مانند جهازی
که در موج تند افتد، گاه بقعر فرو می رفتند، و گاه به اوج بر می شدند. و سایر روندگان
بقوت آسمانی، در زمینهای که زیر مغایکهای آں از تحت اثرش آب بهواں خود
دیر کومهای، که بالای آں از اوردست بهواں شست، اگر چه دشوار می دیدند
الهم باسانی میگذاشتند شعر.

رسیدن سپه بادشاه بدین شهر
بسرعتی که شد از هم پیش صرصر کنند
چوں روز بر بوس طالع سعد با ماه بهم در تکر رسید، مصرعه
یعنی که پنج شنبه و از ماه نیز پنج

باز بنیا و نسبت از قلعه

لشکر با دشا قلعه کشائے بهنگام استواء که قرص آفتاب زمین را تنور تافته گردانید
 بود پیرامن قلعه دیو بر تن در تنوره لبست جصاصے بدان شان و نظر آمد بر مصرعه
 کردیدش آسمان نیامد به نظر

نه دیو بر تن در بلک دریائے ناش بر مصرعه

مچط گشته زهر سو بگر و بر غدی

گوئی میان گرد آفتاب بنیاد است محکم با چنداں دور ساغر هائے لباب و خرابیش کی

تدی حصا حوله الماء اسمته بید

یکون الماء فی البیرو ذلک البیرو فی الماء

شعر

نگ کن نسبت حیوان آبی

سکنه آن قلعه را ملتے از روش آبی بود - در اندام همه را از بر دابر و لشکر رزه در دست
 و پائے افتاده بود - و از خیالات هم ناوک افکنان ماهی وارد و روتها پر خار خار گشته
 و آل همه ما هیان سمناک شست و کشت امپه را پشت لبند و جوشنها
 پوشیده بر میجو شنید و زیر و زبری شدند چو تپاک آل آبیان واران آبگیر

رآی اندھرقد تال فی الماء حماهی

راے ہلال دیو از ہیبت دریائے قلب سلطانی، مانند آب گرتگان، زرد برگشته،
دلش مانند غلب غوک ازیم برہم میزد، و دروں بیر خنیدہ، بعریہ زبان نفس
نفس لاف می پرانید کہ قلب شاہ را جواب گویم مصرعہ
کَمَا ضَفَدُ عَالِيَةِ مَكِّي مِنَ الْيَمِّ

میں نسبت آتش چو گلستان خلیل

و اگر آن آتش پرست میخواست، کہ دم دزد و بربیاد، مشتے خس کہ پیرا من بود
در وے می دیدند، و اشتغال میکردند، کہ روزگار با یاد چون تودہ آرد و دمان آتش
پرستان روہور سمند بر آید خود را در آن شبہ ہیبت مصرعہ

مَنْ النَّارِ يَبْدُو بِاللَّهِ هُوَ سَمْعُهُ

چوں شکر ترک، کہ دریائے آتش است، بہ سوختن جس بندہائے قصبات مادریت
این آتش بنیادے دارد، کہ سنگ قلعہ را نیز چو نہ سازد؛ آخر این قلعہ، کہ بہر
دھو سمند رش سیگویند، نزدیک خویش آبیے دارد، و پیوستہ درین زمین باب بودہ آ
چوں زبا نہائے شمشیر ترکان بر کار شود، اگر اں ہمہ را اطلاق ممکن نہ گردد، کم از اں
کہ دوخانی را جواب گویم، کہ چوں سوختنی ایم، بارے بے آب نہ میریم۔ رائے از دم
دادن ایشان گرم شد، و آتش درونہ خود را روشن کرد، کہ پیش ازین آتش پرستان
بزرگ ما، از آنجا کہ چراغ دل ایشان روشن بود، چنیں روشن کردہ اند،

که هرگز بهند و پیش ترک، و آتش پیش آب تمام ندارد. چون چنین است، ما را پیش شعله
پیکان ترک جز روئے تا فتن کارے دیگر میسر گردد. آب نه باید ریخت، که به فعل آتش
روغن شود، و ما را هم در زندگی طعمه آتش گرداند پس سرکشی آتش از سر کیسوم، و به موضع
آب بر روئے خاک غلطان شیش رویم. بود که آتش غضب ترک قدرے تسکین
پذیرد، مشعلان فتنه، بدین باجرای، اگر سیه که داشتند، قدرے سرد گشتند، و از
جانب سرد و دهر مندر دل دریا گردند، و بران شدند، که دروازه بیرکشانید مصرع
و يُطْفِئُونَ بِهَا نِيرَانَ فَنَتَحَا

نسبت می خوان که مستی آفت

صبح گاهان، که ساقی دور سرخی از تیر قراپه مصفا آسمان بیرون نمود، سردور
شکر پیرامون آن قلعه نگین، که معبر از آسیب آن دو بار شکسته بود، و در فرمود
و آن همه ساغر بار دریاوش را، که گرد و در حصار بود، میدان کمیت تصور کرد.
و انگه های شیران مست و سرگران و بهشیاران شیرگیر مجلس مجلس، مرتب گردانید
و خود با تجمل ملوک پیش دروازه قلعه بایستاد. خروش غوغا از شهر بران خون کشام
پیر آمد، و از بانگ دل غازیان غفل در سرفراش شیر صوفی مزاج پاک دینان خون
مفسدان را چون شراب، در دجته الله چندان فروخت، که سیلاب تا بقعر حصار
بدوید، و صلائے خرابی در داد. از تلف شعلات پیکان خون در اندام همنو آب گشته بود.

و عرق از ایشان روان شده مجلس ملی در بند آل بود که در آن قلعه چو کلاه دیو،
 سنگ انداز فرماید، یا سوئے این سران سپاه اشارت کند که بنوک نیزه برسان جام
 خالی نگوئید، تا منفسدان خون گرفته ازان بیبر بر جوش، مانند گس از خمر سیم
 بیرون پرند اما حای برای مصلحت از تحمل نقطه فرو گذاشت که در تحمل را کار فرمود،
 تا یک مجلس اسلام و ذمه برایشان عرض کند اگر میل نمودند مختصیب، و الالبی برین
 نسبتند آن قلعه را بنگ مخری چو سفال خرد کنند شعر

وَكَيْفَكَ مِنْ حِجَابٍ سَاكِنَةٍ
 وَمَاءٌ سَفَلَ سَاحٍ مِنْ صِرَاحٍ

اینک این نسبت کفر و اسلام

چون لال دیو دریافت که در معبد او بانگ نماز خواهند گفت، و بت خانه را
 در سجود خواهند آورد، و جائے که دیو را لال نام کرده بودند، قامت موزنان بالا خواهد رفت
 و خطباتیج محرابی را دستیار زبان خواهند ساخت؛ چو شب جمعه، طیلسان سپاه
 شام بر دوش افکند، از منبر سلیمان کوه برآمد، آن لال که دیو لازم اوست، بعد از
 نماز خفتن کیسول تجریش لشکر اسلام بیرون فرستاد حال که او در حلقه سنیان درآمد
 مانند بلبل از شنیدن آوازه قرآن کرگشت صفای تالیان دید پیرامون
 و در حصار حلقه کرده و حافظ شده تا چو باد او را روز خجسته جمعه جامع عالم را

بہ بساط نور پیارید، آن جماعت مجاہدان بہت غرا کا رجا و پیش بردند، و دیوار
حصار را چوں مصلحتی صرف بر روی زمین بست بگسترند، و در اس دیو خانہ
با صفہائے لاک در روند، و بقوت تمام شعر

يُقِيمُونَ فِيهَا خُطْبَةً وَجَمَاعَةً

الْحِائِثُ اصْنَامًا تَخْرُجُ وَتُجِدُ

بہ نسبت موچو موئے باریک

گیسول، و گیسولے ل دام شب، چون عساکر انبوه تر از موئے سر عظیم الشوار
سر امر معاینہ کرد، از ہم آن، بر ساں شانہ ہندو، موئے براندیش بیج گشت، و
نہند موئے مرغول بر خود پیچید، و نافہ و در ہم بقشامی افتاد، حی شانہ تا برائے
پیش رسید، حائے کہ از دریافتگی سپاہ ظفر شعار سر موئے باز کشاد، نزدیک بود
کہ شانہ رائے خرد بشکند، و ماتم خویش موہا کشادہ کردن گرفت شعر

وَقَدْ شَوَّشَتْ أحوَالُهُ مِنْ مَخَافَةٍ

كَصَدَّحِ السَّكَارَةِ حِينَ تَشْوِي تَصَوَّرِ

باز نسبت نگر دیو و پری

بعد از اس بالک دیو نایک را کہ بالک دیو در شیطنت و فطنت موازی بود، فسوس

و نیز نگلی که دانست در آموخت، و سوئے سپاه شاه جم نشان رواں گرداں
 سایه خانی پیش سایه بانان همایوں جان ز نهار گناں در رسید؛ و بجهت ملال دیو
 جانی نان جانے درخواست کرد، و عزیمت که در دل داشت بر زبان، که بنده
 بلال دیو، چون لدر دیو و رام دیو، رام فرمان شاه جم نشان ست. و به آنجه سلیمانی
 عهد امر کرده، مامور است. اگر در احضار تیزبان دیو، شکل پیلان غصرت منتظر و نصای
 دیگر اشارت بعد، اینک همتا. و اگر بنیاد کا و کا و برائے خرابی این چهار دیو ارباب
 پیش خویش دیوار بر توان آورد در حصار حصار بادشاه است، گیر که بنده بلال دیو از
 سر قلمه سنگی چند بر تاب کرد و لاجول که آن سنگ دیو بر آرمیان آسیب نواند آورد
 پس چه به از آنکه سنگ خود با خود نگاه دارم. چون هندوان دیو گیر سر در پریشانی
 نهم. هندو بعد از سوختن دیو شود. هنوز که شعله تیغ هندی ترگ به من نارسیده،
 خود را دیو ساختن از بسیاری تبا شد بنگر که چند جانهای دیوان هندو در غبار
 لشکر بادشاه گردا بسته میگردد، که آن همه جانهای فرانی این سلیمان دیو بنده بباد دادند
 و لاجرم بعد از مردگی هم خاکسار مانده بنده بلال دیو اگر چه از نسل دیوان بزرگست
 اما پیش وزیر آصف رائے، که فرمان ده دیوان سلیمان است، هم شیطنتی،
 که داشت، از سر نهاده، و تن جانی خود را در حمایت سپاه فرشته جناح و لاک صفاء
 صفاء که بعد دهمین و سیزده است، انگند و باند دیو در رمضان، گردن بسلسله افتاد
 تسلیم کرد و شجر

حَتَّى تَخْلَصَ حِينَ يُنْظَرُ بِالْمَنَى
وَجْهَ الْخَلِيفَةِ عَيْدًا أَهْلَ الْعَالَمِ

بازنگر نسبت تدبیر

چون دستور عالی رتبه پیغام فرد تنی رتبه استماع کرد، اگر چه به نور رتبه خویش در و نه
رتبه رتبه روشن کرده بود، مع هذا الشارح غلیفه اسلام با و از رسانید، که بر رتبه
بال دیو و سایر رایاں فرمان حضرت خلافت بریں جمله است؛ که اول شمع دوزبان
لا رتبهات پیش ایشان داریم، بودک از نور و دود پروانه روشنائی یابند؛ و اگر پیش
نظر بصیرت ایشان پرده تقدیر حائل شود، که آن نور را نه بینند، بحکم جبل التدریج ذمه
بر رتبه نقب ایشان عرض کنیم، و اگر ازاں نیز گردن کشی نمایند، سر رشته تاب نیارند، هیچ
بارتبه بر گردن شان نه نهم، بلکه گردن شان را از بار سرنیز سبک گردانیم. ازین
سبب شمر رتبه بال دیو بر کدام می آساید. مانیز بار رتبه زنان لشکر بدان میزان
کار بنج جواب می باید بمیزان رتبه سنجیده. تونیز اندیشه خویش مصرعه
بصدق سنج بران سان که ماتری نوراً

باز نسبت درست و راست چوتیر

فردا دکان رتبه از سهم آن پیغام نرویک بود که سپری شوند از سر شکی گفتند

کہ پاپکان ہندویم۔ واپس پیغامہا کہ از تیر است ترست، چون ہندوان رکیش درست
 نیست، شاید کہ کژی در انہا راہ پاید۔ راست روئے دیگر بہستی ماروان باید کرد تا فرستادہ
 کہ بقوت بازوئے شہاجہ، ہر آئینہ در درونہ اسے چناں در رود، کہ عرض محصول
 پیوندت ملک را تخمین فرستادنی، کہ رتیا بغیر دام بود، محض ثواب نمود، و کس حاجب
 ہندوان برآرد، کہ مانند تیر ترکان مارا پر دیو، و بیروئے تمام، باآں دوسہ روندہ
 دیگر پرتاب کرد۔ آں فرستادگان بقوت بازوئے در فرستندگان سہنک چناں، ہر
 پریدند کہ در شہم زونی از حصا برگشتند و زخم زبان بر آسے آوردند۔ آسے بچھرو
 شنیدن آں صریر، نہرہ تنگاف دیوانہ وار، از جائے بخت، و خود را در پناہ جنت
 انداخت ہر چند سخراست کہ زہ گوید، گرہ در زبانش می افتاد۔ ویرا بیست تا سو فارہ ہاش
 فراہم گردا چون قدرے ازاں سہم زدگی دل پریدہ او بجائے خویش باز آمد، برسان
 تیر خدتی، دستہا بستہ پیش ایستادہ، و گفت کہ جملگی سہامے، کہ از قبضہ چرخ نصیب بند
 بلال آمدہ است، صامت و ناطق، ہمہ خدتی در گاہ چرخ پناہ است۔ بندہ بلال نیز یکے
 از دہانگان ست۔ باہر اوان ہنوز تیر شہاب باقتدیل باہ فرو نہ رفتہ باشد، کہ جز کیش شکستہ
 ہندوئے، کہ بر بستہ زنا راست، و زناست کہ بر بستہ آں کیش دام، و دیگر شتہ تابی
 یا خود گاہ نہ ارم، و ہمہ پیشکش کیش محمدی سازم۔ و اگر بنا بر ذمتہ ہر سال کیستہ تیر برگردنم
 نہند تیر وار کمر بندم و گرہ دشمن فکرم، و غرضی بندگان دولت حال کنم۔ بخدا کے کہ تیر غزاہ را
 ایں وزن دادہ است، کہ دل لکین گیران را ترا زو سازد، کہ ازیں وثیقت نگردم۔ شہر۔

وَمَا أَمْرِي أَتَّبِعْ مِثْلَ نَهَايِكُمْ
إِنَّ قَاصِرُونِي أَنْ أَخُوضَ الْجَمَلَا

نسبت زکمان و بابت زه

رسولان چون تواضع راسته، که در شکستگی بکمان لزوم می مانست، درست کردند باین
اقتدا، که شکستگی استواری تمام داشت، بهر پیکر بشیفته و پیشین ملک چرخ بکمان آمدند
و خدمتیهائے خم خود ده او، که بابت زه بود، به کمان کشان لشکر رسانیدند چون ملک را
درست گشت، که آن متعصب بے کم بقربان خویش راضی شد، گرچه خشم از پسر بر او کنیند
و کمان غرور از شکست آسایش و او بشخصی

فَقَدْ أَشَارَ بِأَثَرِ الْقِيَاسِ أَقْوَسَ

کما لطفی و تَرَامِنْ تَنَائِجِ الْقَوَسِ

باید اوان که روز زهره، و شمار ما و از میانه قوس روشن گشت، مصرعه

یعنی آینه شمش از سه هم

و چرخ خنک پے در نور، که نقش تور دارد، پوشیده شد، و سلطان پے افتاده،
که کمان دار کر نشین و راست گوئے بودند، چون بالک و یونایک دامن دیو و جیتیل،
بامشے بیستمان و دیگر مشتبته بیرون آمدند. و قامت خدمت را پیش سائبان علی
بقدر تیر بزبان بکمان، خدمتی ساختند، و سخن پرچاشنی آغاز کردند، که بزرگ پسر و گفتند

کہ رائے بار آتی، کہ از وہ کمان راست تر است، موضع پیدا روا کہ اگرچہ بندہ بلال، در
خود شکی از کمان ہندوی تا تراشیدہ و بس خم تر بود، چون دریافت، کہ ترکان ہر جا کہ گوشہائے
دراز بینند، و جزو کمان کشید، پیش از آنکہ زہ در گدخم کنند، و بقبضہ خویش آرند، خود را بہ
دہانگان خاص تسلیم کردم، و بہر کشاکش کہ ہشت تن در دادم، و کمان کشی تیر کشا ہے
حصار را در گوشہ نہاوم۔ متعنی

إِنِّي لَأَحَدٌ مَّخْطَأُ صُرَايَ طَائِفَا
كَالْقَسِيِّ يَجِدُهُ فِي الثَّنَائِخِ الْوُثَرِ

وصف پیراں این خنجر، جز من از کس ناید صواب
ہمچو کوہے کس نیار و سایہ کردن جز سحاب
ہم از پیل است اس میں جانست گفت

ہر یک نجدی، نجدی کش، حضرت پیکر آدمی شہس؛ گزک پولاد بر سرش، گونی بر سر
بر ہلالی است سرنگوں۔ دوشاخہ آہن در ہنا گوشش، ہنداری لاسے لاجل است
کہ گرد است آہر منے راز بون

سخت سری، فرمان بردار، در بار ہائے گران گرانبار ساختہ، بار بار و شاہ از در آیش
در گاہ۔ قصالی ستور راز کنگر آہن آونختہ، کنگر آہن راز علاج دستہ انجختہ۔ در ناب

بر تالیش کمر کا رستہ، نالیش ہنگام کار در آہن غرق شمشیر بنا گوشش از دوجناق نیست زیبائی
سوار در عقب جناق بے رکاب کارگر خروٹوش نشانہ ماہی، گوشش باریزن
دغل بادشاہی، فراخ نائے، بایک آواز، دستش بے چنگ، و پایش در طرف
وقف سارہ ساقش چوں تنہ درخت محکم و استوار تنہ اولز بالا بار بسیار۔ گرگ را از دور شکم
زدان او پہلو چوں دہن خنداں۔ گیران را از مغربی دست خویش در طلسم غسل
خواہانیدہ۔ و زوان را بیک پرتاب تا عدم پرانیدہ۔ نر شان بچوگان خروٹوم از سر
ہند وانی گوئے ربائے، ہادوہ شان از خون مغلان حتی در دست و پائے ہا خنش
واقع تاختہ، اما ہر جا کہ آن ناخن رسیدہ چشم باناخن بیرون بریدہ کف پایش بہمنی
ساکن حال را جنبش آوردہ، ولیکن سلسلہ سوئے خویش کشیدہ۔ شعی

تَوَلَّيْتُ الْاَعْلَامَ اِذَا صَلَّيْتُ فِي الْمَوْعَا
كَ اَعْلَامِ اجْتَمَاعٍ اِذَا اسَدَ نَصْرُ

باز این نسبت گران از پیل

سبکش پیل حملہ، گرفت آں پیلان را فائے بزرگ گرفت، یعنی آن کو مہائے سنگین را
مقتناطیس کو مہائے آہنیں معبر تصور کرد، و عمدہ داران را در تعداد ایشان و صیت
فرمود کہ آں ابر بہار را آب دہند، و آل کو بہار اچرا فرمایند۔ شعی۔
حَتَّى تَجِبَّ الْمُخْدَرِيُّ اُذْ تُدْرَى تَرْعَى الشَّوَامِخُ وَالسَّحَابُ تَشْرَبُ

باز این نسبت روان از اسپ

چون روز مرغ از سهولان مطلق عنان گشت، بوقتیکه تیزی آفتاب از اوج گرمی
جانب زمین میل کرد، رائے عیار آنگیز، که همه از باد اسپان می پرید، آن همه باد پایان را
سوی طویل عرض گاه اطاعت فرستاد تا پیش سایه بان اعلیٰ حمله بجای، چون همه
باد که پیش ابر آید، آمدن گرفتند از بال سایه بان، که پاؤد جبال پیوسته بود، و سایه
بران دیوان گسترده شعی

يُرْطَى فِي حَيْوَتِ النَّاطِلِينَ كَأَنَّهُ
سِرِّيْرٌ مُّسْلِمًا يَنْ أَظْلَى عَلَى سِرِّيْحٍ

❖

وصف اسپانے کہ زبید نعل شان جسم ہلال

بادشان بنے کاہلی و آتش آسانے ہلال

روان نور داسنے ہمہ تنک از میدان صفت بیرون جستہ، بلکہ از عرصہ فکر تہم بحرانی
کہ گاہ آشنا دیار اشتراک آب پندارندہ زراغ چشمانے کہ از چشم سرمہ کردہ شبذیر را چشم
در نیارندہ سیلان سپید روئے، گوئی کہ از گوشہ شامے شب ہمہ برآمدہ است۔ فقرہ
خنگان سپید سم، پنداری کہ شب در پائے خورشید افتادہ است۔ ہر شان نیز خیال
خیال رود کہ ابر ہائے سیاہ از باد پرانندہ گشتہ است۔ گنگوان سرخ جال تصور افتد

کہ صبارا گل آگیاں کردہ اند طینت شان از باد آنجختہ چنانکہ از آب نتوان ریخت ۔
 منظر شان از آتش ساخته چنانکہ از موم نتوان ساخت بتم شان از آہن ، و ایستاد
 شان برہو ممکن کلک شان ہوں نے بر آب ، از غرق شدن زمین عرصہ پیش
 سینہ چون پیشانی پروانہ فراع ، و زجر میمانہ گوش مانند خیم مدخلان تنگ بعضے
 پہل کیلک و بحدہ چہ چہ گویا گویا روز عذاب مورد و خواہد رفت ۔ و بعضے گرد مہرہ
 و زردیکہ سراسر پایچ پنداری کہ مہرہ ایشان از دہان مابیرون آمدہ است
 روز نگاہے در روش طریقت ، ہوا شان زیر پائے و بر آب ، خرام شان ریختہ
 و در مذہب ریاضت ہر مصرعہ

جو بر ایشان حلال و حرام

حدیث آمدن رائے ، فتح و ہود مند

زہر کاوشش گنجینہ باز رفتن شد

باز نسبت نکر از علویات

چون روز آفتاب از سرفق روشن گشت ، ہلال دیو آفتاب پرست شعاع شمشیر
 اسلام بر سر خویش معاینہ کرد ، و سجدہ کنان از برج خود بیرون دوید ، و پیش سایہ
 گردان ظل اللہ بر آمد ، و سایہ کردار از ان وسبب جان بر خاک نہت در غلطیہ

و جبهه بن گئی را در زمین مرل غروب داد. بعد از اقتباس نور اقبال در پیش سبخت،
 با شارت حاجب ملک الحجاب سوئے برج استقامت خود بهجت نقل کو اکب قری
 نخر این و بر آوردن ذخایر و دفاین، رجعت کرد. و همه شب گنجائے، که چون آفتاب
 در دل شب غارت بود، بر می کشید؛ تا هندوئے شب گنج خورشید از زیر زمین بیرون
 آن همه گنجائے خورشید تاب، که از دست او خاک بر سر افکنده بود، دامن افشان
 کرده پیش سایه بان همایونی رسانید، و به خازنان بیت المال تسلیم کرد. در آن شهر،
 که چهار ماه راعصمه چهار شهر اوست آمدت دوازده روز مقام شد، تا سیارات پیش
 آهنگ انجمن عقب مانده اجتماع یافت پس پیلان دھورمند را بسوئے حضرت
 خلافت، پسیم نوازش، مانند ابرہے که از باد شرق سو قبله رود، روان کردند

وَالْحَيِّشَ عَمَّا كَيْتَرُ مِّنَ الْجَمْرِ
 تَرَبَّابِيَهُ شَمْبُ السَّمَاءِ تَلْكَ لُ

شعر

آهنگ پاه سوئے مقبره

فیروزی بارو فتح رهبر

کاربان معنی اندر نسبت اشتراک

چون ناقه شوال ذب میان کشته در هوا کرد، و حمزه روز از ته هوید بیرون اومد

یعنی کہ ہندو روز شوال چار شنبہ

جلہا کے بلند آوازہ لشکر بعزم معبر بر شتر بستند، و سوئے تریہائے دریا کاؤ
بر کاؤ و بگام شتری راہ برداشتند۔ و از تہ جادو رشتہ دراز داده، زمین می پهنونند
و در زمینہائے در شتر گریہ، کہ شتر در مغایکہائے آن گریہ نماید، چون پلنگ می جستند
و موش خانہائے پایچ، کہ دست بختیان دروئے تار مو شک باز فرود رود، بپویشتری
گدشتند۔ خار ہائے درشت پائے شتران را چون تہم اسپان بیخ دوز میکود، و تیغہائے
کوہ تہم اسپان را مانند شتران می شکافت۔ تیز ہیا چون ہو و جہا سخت رامی درید
و جوال دوز ہائے خار سید و خبت لشکر فرمان بردار در تحمل مشقت ہم بادشاہ، ہر روز
اگر بار کوہ گران بر ایشان می نہاند، بے هیچ ناتہ و جملہ بر میداشتند، و ہر شب بر پشتہائے
کہ از کوہان شتر ناموار تر، پہلو نرم میکردند شص

وَيُخَوِّجُ شَوْكُهُمَا فِي كُلِّ ضَلْعٍ
وَيَدْخُلُ كَالصَّوَابِ فِي نِيَامٍ

بگر این نسبت کو بہت دورہ

سپاہ کوہ نشین، بعد از پنج روز از تاریخ بالا، در سرحد ولایت معبر فرو آمد۔ میان حد معبر
و دھوت در کوہ پدیدار گشت، سر بار سودہ و اصلع از رستینہا انہیں کوہ
کمر بستہ، و تیغ برداشتہ، ہمیر بان را در پناہ گرفتہ لشکر خیر کشائے رازدو، گھٹی فود

دادہ، یکے تلّی و دوم تابر و کوہ شگافان سپاہ بزم تیر و نفس زہنی ہر تاجہ سید
درہ پیدا کردند، و چون تیر خویش کہ از رنگ بگذر و از ان کوہ گذارند و شب
کرائہ آب رسیدند و در گستانے نزول کردند۔ رگی کہ از باد اسلام می پیر و پر آشکر
مہجریان کہ از رنگ افروز تر بودہ، حملہ می آورد، و جمیع آن پیشانیان، با شور
می نند۔ مصرعہ کما جہن صریر قذرات رمل

کیفیت فتح ملک معبرہ

اوردن پیل واسپ و گوہر

اینکہ این نسبت شمشیر نگر

چون جمعیّت اسلام در ان کفرستان در آمد، شمشیر ہائے محرابی کہ حداد عالم انشا
دادہ بود، و تحدید شان تازہ کہ وہ، بقوت بازوئے اہل جہاد و محراب خویش پیدا کردند
و سر فروندان آغا زہادہ، سر ہائے بت پرستان را پیش آن محراب، بے قام
قیامت بحدوی فرمودند۔ و نجاست کفر را از ان دیار ملوث کہ در بار شستن آن
ممکن نہ بود، مصرعہ

ہمی شستن پاک از قطر تیغ

نسبت طلی است این کو شید خوان

ولایت ماژده فسا و بیج وقت فحول اسلام را به خواب نهد و دیده، و بنده وان نام در نشان
خود را مروی نام نهاد، و مروی برائے نام در وی نه به تصور مروی خود خوابهای
پریشان می دیدند، و در بازی شیطان آلوده می ماندند، تا ملوک قلعه کشائے بدان قلعه
در می رسیدند طلیل زنان علم بشارت نامه می بردند، و خون ریزی بجای حد می فرستاد، و خود
در عرق جها و غسل میکردند، و ولایت را از خون مفسدان غسل میدادند شش

يَدِي الْكَدَسْتِ مِنْ قَتْلِي وَبَلِّ وَمَا يَأْتِي
كَأَيْدِي الْعَدَا تَحْمِلُ تَلَوْنِ حَتَّى

این چشمه نسبت از چهر آب نگر

چون در شهر ذوالقعدة روز پنجشنبه از فرو و چاه بر آید لشکر اسلام، بعد در مل و حصه،
شعش دریا و سمیر، سر از لب آب کافوری به سمت پیر و معلول روان شد بران
آهنگ که اگر بیر سوئے دریاگر نیز در شهر

يَحْسُو كَمَطْشَانٍ مَحِيطًا ذَا خَلْ

وَمِنْ اللَّيْلِ يَسِيلُ نَجْمًا اَسْهَلُ

چون جوش لشکر در جوانی شهر پیر و معلول به سید از خورشید و باران لشکر هفت روز

غلغل در بستر افتاد۔ اگرچہ از بستر نیز بانگ و فریاد بر می آمد، آن ہمہ مانند صدائے چاہ
آوازه بود، دروغین شهرت بر و آئے بستر ^{مستطعم}
آں بستر را بردو، چوں کرد فلک پیدا
باداہ شیاطین قدیم بیدران

طائفہ بہنو در بستی میان را سر پوشیدہ می داشتند، کہ کسے غورا و در نیاید۔ چون بستر را گفتند
کہ "واقعہ خواہد افتاد"، نرسش باز شد، دہان باز کردہ بماند خواست، کہ چون چاہ در زمین
فرود رود، اما باز در خوف و رفت، کہ نباید درین درگلویش کند، و اہلبش بہ برند۔ درین کشاکش
بود، کہ جنبش لشکر نزدیک تر رسید۔ قلعہ متزلزل گشت پیش تیر را قرار نماند خواست
کہ سوئے دریا گریزد۔ اول بدست دہمائے سرد حست سوئے دریا پیغام فرستاد،
کہ "چندین گاہ زیر عبرہ مابودہ، اکنون مرا، کہ تیرم، اذ انہو ہی لشکر ترک بے آبی تمام
پیش آمدہ است، در جزائر خوشنماہ وہ۔ چون آن نفسہائے سرد بدیاری رسید، دریا نیز ہم
در دم زرہ پوش گشت، و از درونہ پر جوش خروش بر آورد، و جواب داد، کہ بے تیر
برین سوئے نیامی، کہ ما را در چاہ افگنی ملک از دست تو خود را در چاہ افکنیم۔ ما حوض
خشک نہ ایم، کہ کا و کا و بگردما افتد۔ خطاب مابحر است، و خدائے ما را بزرگی دادہ،
کہ سبع مسکون را محیط شدہ ایم۔ اگر موجی از لشکر یا شاہ بحر ور، بر آہنگ نہ کار ما ہی
باشارت ہوائے استخسار لکم البحر لیتا کلو امنہ لکمہ طریقا، جانب ما آمدہ، تا
از تموج الطاف بزرگی ما را ریادت گرداند، ما را نیز آخر دریا می گویند، و شرعے و حیائے

داریم نفایس که در خزینہ ماست برائے آن روز نگاہ داشته چندین گاہ عبرت ما
بر کفشتے خس و خاشاک گذرواشت۔ اکنون که من آجے را گرد لشکر بادشاہ خاک گردانید
بعد ازین بن دریانہ ایم۔ گوئی که در خراب حضرت یکے از عملہ خاشاکم۔ اگر خزینہ گوهر دارم،
نشار طبقہ ملوک خدایگان فی است؛ و اگر جزائر معمور، خاکست برائے خطوط دیوان اعلیٰ
عبرت ہائے کہ بر روی آب است، آن خود پوشیدہ تواند داشت۔ کہ ان تا کر ان سفینائی
چون عروس آراستہ، ہر یک جاریہ است باہمان منتظر فرمان بادشاہ راستین،
تا یکہ تسلیم فرماید۔ بعد ازین ولایت حل و تقدیرین دیار بدست آن مالک مالک است
کَلَامُ الْغَلَامَةِ الْمُنْجَلَةِ فِي يَدِ مَالِكٍ

چون این خروش دریا بگوشہائے بئر رسید، بئر نیز اذول قبی بنجر و شید، و از غایت
بے آبی خشکی درونہ خواست، کہ دریا را فرو برد۔ چاہہ کور را ناست، کہ چشمہ را ش در
مفاک فرو رفته بود، و بیچ تری در درونش نمادہ، کارکنان بئر را نیز سرسبز و شاد
از دست برفت۔ از انجا کہ آن ہمہ آبیان را بے آبی صعب پیش آمد، ناچار اتفاق
کردند کہ بئر را در راہ خشکی روان کنند۔ شعر

قَدْ اجْتَمَعَ اخْدَاقُ عَبْدِ بَيْرٍ

کَمَا هَجَمَتْ ظِمَاءُ حَوْلَ بَيْرٍ

این نسبت رنگین است ز برگ تنبول

برای ہمہ کبار، چون رائے رایان را از برگ طاقت تہی دست دیدند، ہنمخان رنگین

فریش دادند که راوتان را بیره تنبول باید داد تا جان سپاری کنند. باشارت رسل همه
برگشته انی و پاک تنبول شدند. اما برائے آنکه برگ گری نوساخته کنند، تنبول می خوردند
و دهان خود را در آتم خویش پر خوان میسیدند. گوئی که آن همه هفتاد و نه در دهان
سبز رنگ، به برگ تنبول می ناستند، از بیرون بزرگ و در برگ تنبول در رنگ
نمانده، و برگ برگ ایشان دندان نماده، که دندان از خواب ایشان برشته می آید. آن
نه خوردن تنبول، با برگ تنبول خوردنی بود زیرا که هر بار از برگ تنبول می بردند
بیره تنبول زیر دندان سید روسته ایشان رنگ می آید، و خون می گریست. و دهان
ایشان بجنه بیرون می برد. بیره نیز بخواست ایشان بیره می خاستند، و خون می خورد و بشخص

بیسرهم فم من حطب کبیر

وین لاسن و ماو القلیب بیره

باز شد نسبت انجم طالع

تا موب غزاة در عمرات شهر در آمد و شعاع آفتاب شمشیر بر سر هر موصول بر تو
انگشت، و در ده تاریک بپیراوشش گردانید، که هنگام زوال نزدیک آمد آب در ده
نماند شمع.

کاد الطنود بطن بیره تختی
و البیر کاد بطن ارض العرب

انگاہ زوال تا زمان غروب رائے زرد روئے، باز در ویان دیگر در صغری افتادند
 و میخاستند بحدے، کہ ازاں تا فکلی آفتاب را نیز صفر آمد، و از دوران درگشت، و بر زمین
 افتاد۔ رائے دید کہ روز دوشنبہ شب رسیده است۔ جهان بروئے تاریک شد۔
 با جمعی پریشان دل، کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تشریف فرما، بر سمت شہر کم سیر نمودند، و از آنجا
 قدر سے نقد و حسن کہ قلب متقلب اور اسکیں دہد، و ابرش وادہے چند یا خود ہمراہ
 گردانید، و کہ کپہ ہر بیت آراستہ، سوئے شہر کند و فرار کرد۔ چون صحر صحر مہابت بغایت
 شدید بود، آنجا نیز قدم استقامتش قرار نہ گرفت، سوئے دشت تائے پیلان و بیشہائے
 شیران گریخت۔ نظم

چوں زحل در وبال گاہ رسید

یا چو زہرہ بخوف گاہ ہیو ط

اینک این نسبت زین است و لگام

جماعت مسلمانان، کہ باروم کشتہ ہنود علاقہ داشتند، و از لگام لا یقین و الکافین
 اولیاء سن ددن المؤمنین، سر بیرون برده، چون دیدند کہ رائے را دوال جزم
 بکسیت، و ایشان را غاشیہ قیامت بر سر آمد، جهان بر سر ایشان برسان حلقہ زین
 تنگ شد، و موج خون از پشت زین بگدشت پیش جائے نمد زین خشک کردن گاہ
 عثمان از موافقت کفار بر تافتند، و در زینہا راہل اسلام پناہ جستن، و بقتراک دولت

إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ، اعتصام نمودند - نظم
 از زینت و تشریف ملک شاد شدند
 و از فودش اسیری آزاد شدند
 اگر چه هر یک از آنها بودند که بزداء بختی و ابرید اید صرّیدی

نسبت اسلام و کفر است اینک این

اچون بر عوای ایمان ایشان کلمه شهادت گواهی داد ملک اسلام بهر بیت تعظیم
 شهادت، دو شاعه چوبین را، که شکل لا دارو، بگذاشت، که گلوای ایشان را لارند -
 و با آنکه مباح الدم بوده اند، و ادای شمشیر بر سر ایشان فرض، برائے حرست دین
 مسلمانی تیغ بر ایشان حرام کرد - و پیوند عفو غلیقه ذوالامان مامون شان گردانید -
 و از فقه حال کفره تنفسا نمود - آنچه طایفه را از جهان سوزی آن آتش پرستان روشن
 بود پیش چراغ داشتند ششم بر جاده خدایگانی برهنه می آید و پیران و پیران
 دیگر بقاعده نشست که شعر

يَكَاذِبُونَ قُلُوبُهُمْ بِالنُّزُحِ
 وَيُدْرِكُهُمْ كَالْوَهْمِ بَلْ مِنْ هُوَ هَرَجِ
 نسبت ابرنگر لولو بار

درین اثنا ابریه روی از سوی معیران برآمد و بسبب آشنائی دریا جانب

ایشان جسته سخت گرفت، و ازین طرف نیز بدو عارضی می نمود. و میخواست که در میان
 بیماری نباشند، گاه شدید میشد و گاه نرم. همین طرف چشمه شریعت را آب میداد، و هم
 بدان جانب آبیان را مدد میکرد. و برق بر دورگی او می خندید. چون جریان قلم قضا
 چنان بود که باران تیر مومنان بدان گیران پلید زسد، هر چند لشکر اسلام چند بیشتری کرد
 باران سخت ترمی گرفت. گوئی که اگر پرده تقدیر بود، که پیش پناه منصو و عامل شد، تا آن
 اگر بر پایان را خلاص دهد.

در آن مقام که سیل رسد ز لشکر شاه

که دستگیر شود و غرقه را بجسد تقدیر

تا لشکر دریاوش در بر و مقول در آمد. بیرون مقول را دید، بهیر رفته، و دھول نیز خالی مانده
 و ابر کا فر مزاج، که به هندو سیه پوش مانست، از قوس قزح کمان هندو می کشیده،
 و تیر باران را کشا و سیه چرخت تر داده، قطرات را مانند پیکانهای آبدار میفرستاد،
 چنانکه از جوشن و برگه ستوانی میگذاشت. اگر چه اندام آهنین غواة را از ان القاع نمی بود
 اما قدری از تیر رافع می شد. گاه کمانها را از آب بے آب میگردانید؛ و گاه پیکها را
 از هند سوئے زنگه ره می نمود؛ و گاه بلطف میان تیر و بر در می خزید، و هر دور را از یکدیگر
 جدائی می افکند؛ و گاه در گوشه های کمان چیسزے فرو می نخت، و
 از زبش میگردانید. نم خود در پے کمانها چنان در شسته بود، که میخواست بند بند
 هر یک جدا کند. با این همه، تیر اندازان استاد و کمانداران دانا کمان خود را کمان مستقیم

ساخته بودند، که نه آبرهن بران کار کند و نه باران تیر دست یابد. و باران تیر ایشان
 که از سر توان بود، همه برقی بلا میرخت. بعضی آب گرفتگان آن آبگیر، مانند ماوراء سورخ
 و رخنه می خزیدند؛ و بعضی را پیکانهای آبدار در رخنه های شکم چون آب در سورخ مار
 و مور در می رفت. و راوتان هندو، که سوارگان آبی بودند، گنبد گنجان در می رسیدند،
 و زیر پای مرکبان ترک پست می شدند، سیل خون و سیل آب راه میلان گرفته می دویدند.
 تا پیش سپاه خلیفه محمد قدم آدم را شفیع سازد. گوئی که از بس شیرینی جانهای کفره،
 شربت های خون بنایت شیرین گشته بود، که ابر هر بار آب درو می انگند، و زمین
 خوشخواره آن را بجلاوت تمام فرو می خور. با چندان خرابی، که آن شراب مردان، فتنه
 ساقی و دراز قرابه آسمان عرق صافی میرخت، تا خرابی بیشتر گردد. ازان شراب
 و شربت آدل اجل چاشنی برداشته بود. مصرعه

لَمْ يَدْرُوْا الْعِظَامَ فِي الْاَرْضِ

ازیر وصول، در راهی که از پری آب راه از چاه پیدا نه بود، بجست وجوئی
 تیر روان شدند. از هوا طوفان می بارید، و سواران لشکر مرکبان کشتی و ش را چون
 معلمان استاد بیاحت می فرمودند، شعر

وَقَدْ تَجَرَّيْ عَلَى الطُّوفَانِ تِلْكَ السُّفُنُ حَجْرًا هَا

وَفِيْمَا رَفَحَ نُوحٍ قَالَ بِسْمِ اللّٰهِ حَجْرًا هَا

تا در وی رسیدند، که لشکر مند و آنجا مانند جاب خیمه بر آب زده بود. ناله که از حرم

و حرامت شمشیر ترکان، سر صحر قمر البشیران وزید، ہمہ یکبار بشکستند، و گوی در زمین
فرورفتند۔ موصوفہ

کما قطرات و بلی بین سائل

نسبت کم شدن و یافتن است

نزدیک میان شب، که ستارہ و ماہ در برابر کم شدہ بود، دروز از خواندن و انقضای صبح
از میدان و آسمان دور افتادہ، از بعضی مسرعان برق سیرخان روشن شد، کہ آئے
پے کم سر کم سوئے شکر کند و رشتافت۔ لشکر فتح یا بپے پے آن گریز پائے بران
سوئے مساحت نمود، و در زمان بیاشنا از در آن شہر درآمد عمارتے دید سر کم، و
ہندوانے، کہ از قوت سرخوش پیش ازان پائے کم کردہ بودند دران حال سر کم کردہ
بودند ہم بران گو نہ سر کم میدویند، و سر کم کردہ را می جستند۔ و بیرے کہ داشتند،
کم میکردند۔ و ترکان سراندا، چون ہیج جائے گمرہ را نشان نمی یافتند، بگمان آن سر
سیگان دیگران را بے گمان سر می افکندند، و جائے بجائے در جست و جوئے آن گزیتہ
گردنامہ وارد آہرہ می کشیدند۔

تا آن زمان کہ ہند و شب کم شد، و فلک
خواند از پس قمر است و انقضای

این نسبت پیل و پیل بالا گوهر

در آن مقام چون ابر پیل و ش بکشا و صد و بیست پیل ابروش در سلسله قید آمد.
 پیل بالا خزان، چه ازان جنس که از پشت پیل ابر چکد، و چه ازان نوع که از شکم ابر کوه
 ابر مانند زاید بدست افتاد و به کفیلان خزان تسلیم شد. و بسیار اوقات پیل تن، که
 چون دندان پیل پس نه خریدند، و از با دست ترک، که با سیب سخت دندان پیل
 را درون خزانند چون چشم پیل درون خانه خازیده بودند، از کجماے خانه دگوشماے
 پیلا پیرون می کشیدند، و زیر پای مرکبان پیل شکوه پیل مال میکردند. چنانکه پیل
 آن سواد، از آلاش خون آن اصحاب فیل، طیز آبایل شده بودند، و نوای شکر
 رب الکعبه پیلان ابر میرسانیدند. مشعر

بلا تری تحت الدماء کافئاً
 جبال فیقول لکؤوها استخرف

باز نسبت ز آب و ماهی بن

چند آنکه در آن خراب آباد کند و در بزم سیکماے کشتی شکاف طوفان خون رانند،
 نشان آن ماهی دریا یافته نه شد. زیرا که در آب ماهی را پی برون نتوان کشید،
 مع نه جویندگان پیر اکماے آب در دها و زمین براندن تیزی می بریدند، که مگر

پے بیرون آید چون آن بیگان را پے بیرون نبرند، گمان برند که مگر سوتے
جالت کو تہ نیز بچد آنجا رویم و شست بکشایم؛ باشد بدست افتد۔ بدین اتفاق،
پیش از آنکہ آب بے خورد و با پانداری مشغول شوند، تند تر از آبے کہ از بالا فرو آید،
روان شدند۔ از آیندگان باین صحت اخبار کما ہی معلوم گشت، کہ بپیر دران بیرانہ
گردنہ گشتہ است، و از دیانیز دست شستہ، بدان سبب کہ دریا با چندان لیتاد،
ازین دریا و روان کرانہ خواہ کرد۔ مصرعہ

وَفِي مَحْتِ التَّوْحَى خَوْفًا لِّغَوْسُرٍ

شاخ در شاخ نسبت جنگل

سوئے جنگلے گر نختہ کہ از بس انہوی مورپاے دروئے نخر د، یعنی موئے بکشد۔ و اگر بہ
مثل دہم را مدخل و بہند، پالیش درون ماند، و وہ از بیرون آید۔ و چنین جنگلے باتنہ
چند تنہا ماندہ است، و جان بردہ۔ ملوک رائے زن گفتند کہ۔ شعرا

كَيْفَا الدُّخُولُ لِحَيْشٍ فِي مَضَائِقِهَا

سُرُوحٌ بِلَا بَدَنٍ مَا خَاصَّ بِالْمَجْبَلِ

اینک این نسبت خار و خارا

چون یقین شد کہ رائے دران خارا و خار بلہا سے درخز کرد کہ سوزن درخز کنند،

و سہر کہ در دنیا کہ اولو، در ان سوزن زار فارسان مانند رشتہ در سوزن در رفت،
و بیش جائے آن نہ اند کہ سر رشتہ آن گستاگان را و نہالہ باز توان یافت
ملک جوئے کہ اگر نقش پیل در بہر آن ہندوی می شنید، تیزی مقراض گوش را
و رشب تار بران سوئے میر اند بسبب آن ہم گران نہ خواست کہ بہ صلاح جزوی
پیکان خار او ز را در چاکہائے دہن کوہ ضایع کند، و در پستے سرو پا بر نہ
کہ دریافتن ایشان از ذیل اسکان بیرون رفتہ است، بہر او در شنید شش

لَيْسَ ذُو الْعَقْلِ طَالِبًا شَيْئًا

فِي حِجَابِ الْجِبَالِ يَحْتَجِبُ

ناچار ازان خارتان دہن قبا در کشیدند، و عنان اجہتا و بطف باز دادند، و در
شہر کند و باز آمدند تا در طلب پیلان گزیمودہ کوہ ہائے آن زمین را بہ گزہائے کلک
وشت پیمایان پہلیند، چون بہت یافتن پیلان دیبا، روئے دیبا چہ نیاز سوئے
عماری چرخ طلس آوردند شہر

مَنْ أَطْلَسَ إِلَّا فَلَاحِي

جَلَّ يَا جَوَادُ لَقَدْ أَفْتَحَ الْأَفْيَالُ

بلند است این نسبت پیل ابر

باید ازان، کہ پیلان سحاب پیرامون بیت زین آفتاب گرد آمدند، چنان روشن شد

که در شهر پرست بری تخته ایست زرین پیلان را که پیرامون آن مانند ابرها را
بلند که گرد گرد آفتاب گرد آیند گرد آمده اند سپاه صرصر حمله چون باوند براندان
آن ابرها روان شد در دل شب مانند ابر و باران آنجا رسید با دوان مقدار دوست

پنجاه پیل رعد خروش در سلسله قید سواران با وسیر آمد ^{نظم}

مانده موج های دریا

کز باد روان شود مسلسل

باز این نسبت کفر و اسلام

بعد آن هکس اسلام با فوجی از غزاة محمد بعزیت قلع معبد کفره وقع عبده
اصنام در تخته زرین درآمد عمارت دیدند چون کفر عز اذیل قدیم و محکم اثر و غور
دنیا فیرب انگیر تر گوی بهشتی است که از شداد کم شده بود و آن دوزخیانش
یافته اند یا لنگ وزین رام است یعنی که دیو ه سر آن همه زرش سرے را فخره
کرد و بگذاشت تا روزی سلیمان عهد شود ^{نظم}

یا دیو زرین زحل از بهر بیر آمد

چون سیر چاه کور بود آن شد بجای گون

باز این نسبت بلند از چرخ

الحق، آن معبد فلک زده از آنها بود که سکه حجت الکافر را بر زر زند. زمین تا آسمان
از زمین میله بر کشیده که چشم انجم می خراشید، و در دیده خورشید در می رفت. سرش
در بلندی پنداری با پنجه اسد بلفشیش پیوسته اند، و بنیاد زمینش در قعر لوبه گل
گونی دوازده آبی را با یک ماهی یکے کرده اند. در سقف و دیوارش از یاقوت و
زمرود آفتاب تاب تر صیغه کرده، که بیننده را از دیدن آن سرخ و زر پوش چشم
می آمد، و دیده از خیال در بر فانی میشد. و زمر و سبزش، که تا جوران را سر سبزی دهد
خیال رود که طوطی است از بیضه ماه پریده. پیکر مرصع بت تصور افتد، که آفتاب
را آبله میدهد است. نظارگی را به تیز دیدن آن عطشه بکشد. مصرعه

الحمد لله کان همه در کنج ظل الله شد

نسبت کعبه و بت خانه نکر

فالاحمال، آن بت خانه زرین، که بیت الحرام هندوان، بحر مت تمام در کا و کاو
آوردند، و تکبیر گویان بنیاد کفر را رخنه می کردند. چنانکه از باگ تکبیر، مرغان روحانی
کبوتر و از معلق زنان از هوا فرو می آمدند. آواز متین چنان میخواست، که گوشهائے
دیوار بازی شد. از ذوق آن سماع، تنغ زرین پوش نیز سر اندازی میکرد، تا بتحد

کہ از پیش او سر لای بہمنان و بت پرستان قص کنان از گردن فرود میدوید
و در پایہامی افتاد مصرعہ

قَدْ يَنْوَحُ كَشْكَلِي حَزْبُ شَيْطَانٍ

نسبت طاب و جواہر

خشت زر کہ سنگے نہ داشت، فرود می غلطید، دکلائیہ صندل، کہ آبیش نہ بود، فرود
میرنجیت۔ آن زر زرد و در خون طلی میشد، و آن صندل سفید چہ سترخ می گشت
جائے کہ جوہر آبدار سیخ زخیدے، گوہر تابہ از تیغ می درفشید، و جائے کہ از گلاب
و مشک غلاب بود، از خون و خوشنواب میدوید۔ از زمینے، کہ بوئے
مشک آمد، بوئے خون می آمد؛ و بر در و دیوارے، کہ گوشت زعفران نمودے
رنگ روئین می نمود۔

ہم از اہل بوئے اہل ایمان مست

ہم ازین رنگ اہل کفر خراب

نسبت بت پرست بت نگرید

بتان بنگین، کہ آن را رنگ نہا دیو گویند؛ دران زمین آن رنگ دیویان را بیچ گاہ
لکد مرکب اسلام آنجا نہ رسیده، کہ رنگ ایشان را بشکند۔ مومنان صلوات اللہ علیہم

آن همه لنگه‌های بزرگ را خرد و شکستند که لنگ‌های بزرگ ایشان خرد شد. و
 دیوانه‌ها این از پائے درآمد دیوانه‌ها که آنجا قدم استوار کرده بودند چنان پالمه کردند
 و بختند که در یک نفس تا حصار لنگ برسند. در آن هیبت لنگ نیز بگریختند
 اگرش پائے بود. و بپای دیوانه‌ها که در آن دیوانه‌ها اولاد آدم را پیش
 لنگه‌های دیوان سجده میفرمود، سوئے سر اندیپ بطریقه برون شد که در قدم
 آدم برسد و سر نهاده شد.

بتنگ که چه حد بود در اسلام ظفر
 کابلیس نند در قدم آدم سر
 نسبت گوهر زر چون زر گوهر نگرید

چون بنائے بت خانه کان زر بود، و دنیا دیوارهای مرتفع، کان گوهر برکنند
 و آهن بتین را از جگر لعل آبدار آب دادند، و پولاد معمول را از لعل آشتیناب و کلندر
 که نقش کلید در داد، از هر رخنه فتح بابے کشاد، و سیل که غبار انگیز چشمه‌های خانه است
 در عین دیوار مرتفع در رفت و آب، مر و اریذ فرو آورد. و در تمامی آن معموره خراب
 هر کجا که زیر زمین گنج خاک بر سر مانده بود، زمین را غریل کردند و به بختند و بر کشیدند
 چنانکه گبران را از زجر خاک زرا و از جوهر جز جوهر آتش، باقی نماند چون آن همه زر
 بے وزن و جوهر بے بهایه اینان حضرت تسلیم افتاد، سپاه فیروزمند گران باز خرد

بیکران و پیلان گران، ع
 بک سیر شد جانب بارگاه

باز نسبت ز روشنان سپهر

چون روز آفتاب از تلج آفتاب سر بر آورد و ماه ذی القعدة را که جمش بے نهایت
 داشت فرو پوشید مصرع

یعنی که زمه سیزده و یک شنبه

غزاة منصوبه سایه بان همایون بیستند، و خطائے خوی آلوده پیشانی را از خاک
 آن ساعت والا سراب کرد. و تجانه سیر و حضور که سر نشان بدولاب سیر رسیده بود،
 و بنیادیه آب فرو رفته، بطریقے برگزیده که از زیر سر بنیاد سیر و دیگر تا ناهمی برسید،
 و گنجائے آفتاب ناب که در هر منزل خانها بطمانده بود، از حقیض خاک برگشیدند،
 که بشرف بیت المال رسانیدند چنان گرد از خانهای همنو و بر آوردند که در و نه
 زحل پرغبار شد، شعرا

وَحَّتْ حَوَافِرُ خَيْلِهِمْ مِنْ أَرْضِهَا
 بِأَهْلَةٍ أَوْ أَسْهًا وَتَجَوَّضُوا

چون بعد از آن بدو روز سایه بان سپروش از آنجا جنبش نمود، و چون شمار ماه، که
 بالافته است، یحزرا رسید، و روز هجری از آخر درجه روشن شد مصرع

یعنی که پنجشنبه از ماه هفده روز

در شهر گیم منزل کردند. از آنجا پنج روز در شهر مظهر که برج استقامت برادر در
سند ریخته است نزول شد. آن شهر نیز از آن کیوانی بزرگ که ایوان عالی داشت
چون خانه مرتفع صفت یافتند. راس بارانیان رفته بود و دوسه پیل در تخانه جگنات
گذاشته. هر چند سهام سرگشته ز ایل بنات نعش طلب نمودند، همان دوسه بر
در نظر آمد و بس دیگر نشان هیچ از آن سیارات بد اختر در پیش و پیش آن دوسه
ابر روشن نگشت. ملک اسد صولت را شعله ششم چنان سرگرد که آتش در تخانه
جگنات زد و شعله

كَمَا اسْتَعْلَتْ إِلَى الْأَفْلَاقِ

وَصَارَ النَّحْمُ ضَمًّا ابْجَاقِ

از آنجا ملک کوه استادان سیه کوه گران را از با همیت سلیمان عهد بران کرده
به بیروت گاه رسانید. و بر عکس مثله که کوه به کوه نه رسد، با سپایان دیگر ضم کرد. چون
آن همه ابر هائے دیاجوش در شمار عارض درآمد، هنگام غرض طول صفت تا سه
فرنگ بر سپید و زیر پائے سپایان فرنگ به فرنگ هم سوده شد و هم فرسوده،
پانصد و دوازده پیل که سید سکندر را چون قومی کاغذ بردند، تقوے فرمان
سکندر ثانی در سلسله کاغذ متعبد گشتند. گران همگیان که در خرامیدن پاکیشان
آوازی دارد، ولیکن زمین میخروشید و می گفت صحیح

نزلت الساعة شيء عظيم

:

وصف پیلان اژدها خرطوم
که بود کوه زیر پاشان موم

هم از پیلان ست اینک نسبت این جا

کوهها بران گونه سرافراز که از شگرف پشانی ابرهای سیاه را استر سرخ پوشانند
و ابرهای چنان بلند که آب از پشت شان بعد از دیر بر زمین آید؛ و
پیکرهای چنان پر شکوه که با دارم شان زود بدم زرد جراح اثر آتش در
ایشان نهاده چون برق در ابر؛ و سیاهان کنک گیر کوه که بر ایشان داشته
چون تیغ کوه بر سر کوه - ابر آب ریزد و نبات رویاند؛ طرفه ابر که آب نوشد و نبات
نخورد - کوه سنگ دارد و ساکن بود؛ و عجب کوهی که آب بے سنگ باشد و دره میفر
اگر بمیزان جملش سنجند، کوه هم سنگش نه بود؛ و بالان جملش نهند با دم تنگش نباشد شاهی
حیران شده هر که مهت در پیکر او
کوهی بران و آدمی لنگر او

مردم برگزینش چون فرشته موکل سحاب، و صندوق بر پشتش مانند شمشیر برگزین
هنگام جنبش گویی موج دریاست تند برداشته، و گاه ویستاد پنداری شده برج

حصار است بخاطر طوم نجیق آراسته. اگر موج دریا از باد هائے تند و زنجیر افتد،
 این موج از باد هائے مستی خویش زنجیر دار. اگر شبه برج حصار را بصندوقی چوب
 بیا رانند، آرایش این شبه برج بصندوق زنگاریں؛ یا خورد گنبد نسبت
 بر چهار ستون، که کافران را زیر خود خاک کنند؛ و یا کوهیست بر چهار کوه پایه که کافران
 را از بینی سارّه خود فرو داند؛ و نون دندان شمشیر را حرکت ببرد؛ که صیف خود را
 بیک تشدید و زفاف نشانده؛ و الف خط خوش را تجوید کشش بجائے که نفیس
 خود را بیک مد مضاعف گردانیده. سیاکن چنیده با چنان روانی، سبک و روانه
 صبا چندان گرانی، شاعر

تِلْكَ الْأَفْيَالُ إِذَا مَا وُصِفَتْ
 ثَقُلَ الْفِكَرُ بِحَدِّ ضَمْنَا

وصف نگاوران که از آسب شان بکار
 گردد آخواب آخر سنگین روزگار

هم ز اسپ است نسبت این جا هم

پیل چون سوئے پیل داران رفت   عرض سہائے فرس شماران رفت
 عارض آورد یک بیک بسار   باد افسار بسته پنج هزار

مرکبانے میثانی و قشامی
بحریانے، کہ حون سوارہ کہ آب
درشتا بندگی چو برقی بہاں
تنگ شان آدمی ز سرعت حال
دم شان ز کسین دام حبسا
ہر یک آہر مئے، کہ از تنگ پائے
بر ہوا ایستادہ گاہ درنگ
رفتہ نوعی بہ چشم خفتہ درون
سرہ کردہ چو راہ ناہموار
پست گیر انچنان کہ رفتہ دفن
مرکبانے بدیں جمال دہنہ
ہمہ تسلیم پایگاہ شدند
کہ اگر فتح قلعہ این شاہ است
با دود و تید این شہ عالم

خواب گاہے روان بخوش گامی
ہمہ گنبد کنان رونید بر آب
گل صفت، با داسل نرم دہان
در نیاید مگر بومسم و خیال
گوش بر رستہ سوسنے بہ ہوا
سایہ خود گذاشتہ بر جائے
در شدہ ہچو آتش اندرنگ
کہ درون رفتش نہ بردہ برون
چشم سوزن بدیدہ در شب تار
ہچو رشتہ بہ چشمہ سوزن
چون بہ عرض آمد ستراسر
ستغیہ خباب شاہ شدند
سند دیگر چنین در راہ است
کزہ خاک، بلکہ نہ کرہ ہم

صفت فتح بحری و کانی
باہرستہ افسر سلیمانی

این که این جا هم ز جوهر بست

و اگر در صف صند و قنای جوهر اوصاف نه در هیچ صندوق سینه گنجد، و نه در
 دوج و نه سنجید پانصدین جوهر که هر درم سنگی اذان برابر وینار مغربی خورشید
 بر توان کشید؛ هر یا قوتی بران گونه که آفتاب را قرنها دیده خیره باید کرد، تا
 یک نقش بدان زیبایی از کارگاه غار بکشد؛ و هر درم بران آب، که بر راسالها
 از پیشانی خوی باید چکانید؛ تا یک تحفه اذان بابت بنجر اند دریا بر ساز؛ و هر
 لعلی بدان که کان را روزگار از چشمه خورشید خون باید خورد؛ تا یک نگین بدان نمونه
 بست افتد؛ و هر زمری بدان که فلک مردی اگر خود را پاره پاره کند؛ پاره بدندان
 نه نماید؛ و هر الماس از دوی خوش و روشانی بدان لطافت، که پنداری قطره است
 از چشمه خورشید چکیده. جوهر دیگر از آنها که شعری

تَجَاوَزَتْ حَدَّ الْبَيِّنَاتِ ضِيَاؤُهَا
 كَمَا فِي كَثِيرٍ مِنْ أَنْفَاءِ صَغِيرٍ

کیفیت اتمام مهم معبر
 فیروزی میش بادشاه کشور

اینک این نسبت تعبیر طاعت

چون به نصرت معبود انس و جان، و گرفت صدق نیت امام عهد و خلیفه زمان،
غازیان با سنت جنگلی معا بد کا ذبه را به عزیمت صادق بر صلات زین در سجود
آورند، و احصانم سنگ را، برسان دل نکلین پرستندگان لشکرتند، ز به بنیان
پاک که آن همه سنگهای آلوده را به سختی تمام خرد می کردند؛ و شیطان شیش پیش
خویش دیوار بر می آورد، تا دل منوین مومنان از شکستن آن معبودان باطل فراغ کلی
یافت. و سپیلانے، که آستان بتخانه را به بینی رقتند، برائے احرام بندگی بیت الحق
اسلام قبا را طلس لعل را جامه احرام بها فتند، و برائے سجود و عبادت با و شاه هفت
اقدام پیشانی راست کردند. و ذخایر و اموالے، که قیام آن جماعت بدایر بدان بزرگ
بلکه قبله اقبال و کعبه آمال ایشان، همان برائے حضرت در جمع جامع آمد، و همگی مزاریم
جها و که از جنگلی فرائض بود به متابعت امر امیر المومنین اقامت پذیرفت. بلکه غازی
و سایر مجاهدانش منصوب لشکرانه، و مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ
در مقام تعبیر و نیازی از خاک تضرع تیمم دادند، خاک را از عرق جبین توفی کردند
و بدعای از دیاد و ولایت خلافت دست اسید را تا بعدے بالا بردند، که خزانة اعبادت

برسید، شمعها

وَقَدْ وَضَعَتْ مِنَ الْخَبَرِ قَضَاءً مَطْلَبُ الْبَصْمِ عَلَى يَدَيْهِمْ دَائِمًا

باز گشت لشکر منصور بآنستح و ظفر
سوئے دالابارگاه بادشاه بحر و بر

باز نسبت ز علویات بنگر

چون در شب یک شنبه انجمن کو اکب سوئے سواد اعظم شاه رجوع کرد، سایبان شفق
دام را بر عزم اتصال به برج آفتاب سلطنت کردند. و از شادی رجعت سوئے شهر
آواز برکندن میخا، سر و راق چون غفلت بیج افتاد و دلهارا در نهرت آورد. بامدادان
که در آفتاب از سرافق روشن گشت، و شماراه بادل و لورید یعنی کشتیه وز دوا لجم چها

باز نسبت لشکر و شمشیر

سوئے درگاه بحر بطت کوچ کرد. لشکر گران باریل بسیار و خزانه بشمار منزل
مسارعت می نمود، و ظفر با قتر تمام شرده پیش می برد، و فتح فتوحات آینده را
تبریری اندیشید، و نصرت درنگی اموریاری میداد، و حفظ خدائے پابانی میکرد

آرے سپہ کہ پاس عالم دارد

چون حفظ خدائے پابانش نه بود

نظم

اصغار و کبار لشکر منصور، یُبَشِّرُونَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ اَتَمَّ اَزْ مِی نمودند. و هزاره در کفره
کالد فام بل هم اصل می افتاد. از بس که جمهر خلائق را تعطش خاک بوس درگاه مغلوب

گردانیده بود، آن همه عقبات گذشته بازمی گذشتند، و سهل می نمود. فی المثل که می باشد
که از تصور آن اندام گران شود، به تیزی تگ و تگ تیزی می بریند، که هیچ گران
نمی آورد و مناکمائی که اگر مردم در خواب بیند از خواب بجهد، چنان بی خبری گذشته
که کوئی در خواب می جهند - خارهای که از یاد کردن موسی بر اندام زمین گرد و آن
زمین زیر پهلوان موسی اندام ساز و ارتری آمد - آبهای که از خیال آن مردم
در بحر حیرت غرق شود، مانند شناوران کامل، که بر آب خفته آشنا کنند، باسانی جبره میگردند
تا میان هواهای گرم و بارانها و ژالها سخت و نرم، بابر و بر و تمام، و کنف مظلمه
طل الهی، این از قف و تاب، فارغ از پنج و عذاب، بجناب دولت آب پیوسته تر

فَقَدْ شَكَرُوا عَلَى الْغَمِّ السَّلَامَةَ

وَرَفِيتِ فِي الْأَوَامِرِ بِالْكَرَامَةِ

نسبت باریا و شاه نگر

چون شجره روز اول بای گشت و آسمان سال از دین بی پایان بست اماه را
هنوز اول دولت بود، نظم

یعنی دو شنبه و جماد دوم چهار

تاریخ عام یازده و هفصد و شصت

درین تاریخ آفتاب بلند اکیلی فرارزین بارعام فرمود، و ذیل چتر الظل یزدان

بیاراست شجاع جتیش چشم بدرادورباش میزد، و سواد حترق بختاس خواب
 آلود را سرمه بیداری در چشم می کشید. دستارچه دورباش دستارک نور بر سر مرغ
 خوریز داده بود، و حمال کمر نشیر دوال در گردن آفتاب افگندند سپهر با چندان خیره
 کشی از لطمه شانند حربه بخورد، و زمانه با چنان چیر دستی از تند می کمانها هم زده میماند
 ملوک در صفهای انبوه بران گونه کمر با کمر می سوخته، که لعل زمر و میمند و زمر لعل و
 جنبان در قطار با شکوه بران سان بعین لعل زمین میزد و دند که خاک زرمی شد
 زرخاک. روئے زمین از سجده ملوک کبار پر از پشتپائے کوه می نمود. پوشتهای
 خاک از سون جبین رایان تکه دار زعفران رنگ شد و بود. از باگ بسم الله
 ملائک مادر مری افتاد، که سجود آدم علیه السلام را نشانگر دانند، و از آواز مآلک
 عزرایل را سران می بود که بنی آدم را سجده اتحاد بجائے آرد؛ چنانکه چابک و شان
 خسر و روم را جیشی می ساخت، و چوب هم انحنان شاه رنگ را رومی میگردد انید.
 صبائے تربیت به لطافت می وزید، که پرده توقف از جلگی مرادات مرمومی ربود.
 و باد سبب به تندی می رفت، که اگر نه پیلان را بارگران حضرت ننگ شده، یکے راستان
 پار نمود. چون ترتیب بار بادشاها نه در میمنه و میسر مرتب گشت، شمشیر
 بسوئے تخت فلک خواند آینه الکرسی

و میباید چهار ملک چهار قلز چهار راسانش

بنده و مهرکش با و شاه که شرط بندگی چنانچه ز ترخسیر نه گنجید سحائے آورده بود و با ملک

و اکابر سے کہ نامردم جو زور و اور احیائے سنت و عروجان سپاریا نمودہ، مستعد
موجودت و پیشانی بخت کشاودہ، در رسید۔ و پھر و عبودیت را در صحن بارگاہ نقش لیاط
ساخت آواز لہم اللہ چنان بلند بر رفت کہ رحمت خدا کے بدن جبل متین از آسمان
فرود آمد بشعرا

أَلَا يُرِىٰهُمْ الرَّحْمَٰنُ جِثَّتًا مَّشْقَلًا
مَوَازِينَ دِينَ الْحَقِّ بِالْفَيْلِ وَاللَّالِ

نبت جوہر و جسم حکمت

عرض غنائی کے کہ از طول مسافت چند آنکہ در عمق بحر محیط نہ گنجہ آوردہ بودند،
آغاز شد۔ اجسام گران پیل جوہر بیکران و بے علیل چشم بسیط خاک را فرو پوشید
حاصل جوہر بر پشت حیوان حامل بہ بدیئہ نظر اثبات سیکرد کہ جوہر بالاتر از چشم است،
نثار کہ زیر پائے انسان و فرس، علی العکس چشم را بالاتر از جوہر می نمود۔ و حکلی مردم کہ
در چشم چنان آراستہ اند کہ چشم بد جوہر در جسم پیل و جوہر بے علیل حیوان بودند۔
ہر تندرہ پیل را مادہ چون کوہ، و مادہ را نیز صورت تہ باشکوہ عجب جسمی بہت قوی
از پائے تاسر، و از خرطوم تا دم بعد از ان در از تر، و از پشت تا شکم چون لحم
نگاہ کنند بیکدیگر ہمہ دریں چشم تمام نتوان گفت۔
باقی ہمہ قریب است بہ بعد

بادشاہ جان بخش مرکیم جان دہ و جان ستاں را، بنا بر یافتن این نعمتائے جسیم،
 ادائے شکرے کہ آن را اجسام لسیط سموات محیط نتواند شد، بجائے آورد۔ از آثار
 این شکر عجب نہ باشد کہ اگر ہمگی ابعاد جسم لید را زمین را ہشت نقطہ شمیر او در گیر د۔
 زیرا کہ اتمام تمامی نعمتائے جسیم بہ نقطہائے شکر بستہ اس، مصرعہ
 کما اتماء جسم بالتقاط

چند حرفے در اتمام کتاب
 عذر سہو و خطا برون حساب

فروخوان نسبت دیوان انشا

بفضل خالق قلم، این نسخ نامہ کہ شالے است از دیوان انشائے خسروی
 شیخ بہ طغرائے ابوالمنظر محمد شاہ السلطان، اتمام یافت۔ و کمیت نسخے چند
 از معانی این غازی در سواد و بیاض لیل و نہار تا ذیل یافت تا بیخ تمام ہر شعر
 گردانیدہ شد بحسب اختصار این شرح و انحصار بر چند نسخ، آنکہ چون زدن
 طغرائے خدایگانی ساختہ اند بحسب گرد آوردن گوئی زمین حقیقت است کہ نسخ
 قاصد برائے ان کار در ہمہ آفاق بخوابد و دید، کہ فرمان مہر و قدر است باوشاہ فنا
 آفات برساند بہل باشد کہ در بیج تصنیف بندہ چند جواہر منظوم تواند بود، کہ

نشر چندین صحایف فتوح توان کرد پس ناچار از چندان نشر شامل ششم، و ازان همه تیغ گذاری حرفی، بر سر قلم کردم، و بلباس عبا رستم که بر قد معنی بدستی و راستی کلام توان خواند چند رقعہ دارے بران پوشیدم۔ و نخواستم کہ هیچ نظم بیگانه از عربی و فارسی بر سر قلم راسیم بگرداند، و روی صفحہ را ابلق، زیرا کہ شصتی

مَنْ يَسْتَطِيعُ عِبَادَةً فِي بَيْتِهِ

يُكَسِّبُ لِنَفْسِهِ أَجْرًا

محقق گشت، کہ ترکیب این یکدو حرف کہ بر ہم بسته ام، بار مرکبات و حرفی کو دوکان بے معنی تراست۔ و ترتیب این الفاظ، کہ آب دہان بر روی کار فرمودہ از موسی کل غدا کہ آب دهن کنند است تر و آنکہ بحساب خویش و تعلق چون موسی باریک بر سر قلم آورده ام، بر ایشان ترا خط است کہ موسی بر سر قلم باشد با تا دین کتاب کاتبه چون از توفیق نصیب اینک است و نمودم، امید دارم کہ بدیع بدائع و نظر سلطان ارشاد بیاراید چشمان بعنوان قبولش

مناجات در التماس قبول

و ذکر زاتن مغفرت انزول

نسبت قرآن مکرچون لوح نور

لے نگارنده ہدیہ ہدایت بر تختہ دل مومنان، این بیان قواعد ملکے اہلک از سورہ
فتح و آیات نصر جنو و محمدی مبنی است بر ذات ختم المخلقا و امیر المؤمنین محمد کہ نور
إِن لَّجَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فِي الْآخِرَةِ در لوح جبین اولیای است و واضح نجسته و قمر خنده
گردان۔ و اگر در صحف این اسفار قلم تالی را جابے بیرون از جدول ادب جولانے
رفته باشد و کلماتی کہ شایان شان با و شایان دین پناہ بود از سر جہل و سر
غفلت بہ تحریر پیوستہ، بران ضمیر ملہم کہ نسخہ الیت صحیح از لوح محفوظ آیت
وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ نَبْتَ کئی، تا عفو عظیم خود را حافظ جان بندہ گرداند۔ و اگر
رقم خطائے نگاشته شدہ است کہ اہل معانی و بیان را بر حرف آن جا انگشت
نہادن تواند بود، پر تو قبولے از عالم غایت نامزد فرمائے کہ صورت
فتش در نور دان پوشیدہ ماند۔ و اگر در نظر و بطن این اجزائے نتیجہ بر خلاف
ام الکتاب زاوہ است ختم کتاب برین بکہ می کنم کہ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ
رَسُولُ اللَّهِ۔ و دعائے ختم این است کہ کُنْتُ نَبِيًّا مُسْلِمًا وَ اَلْحَقُّنِي
بِالصَّالِحِينَ اَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى عَبْدِكَ وَ رَسُولِكَ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ فَعَلَا
إِلَيْهِ وَ أَصْحَابِهِ الطَّاهِرِينَ الطَّاهِرِينَ الْمُعْصُومِينَ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ
الرَّاحِمِينَ (اصل این کتاب بعد از رحلت امیر خسرو و بیازدہ سال
تحریر و افش شدہ بود)

Khusrau emphatically expresses his willingness to recast his book according to the Sultan's wishes. But as Mohammed ibn-i Khawend Shah (Mirkhond), the author of *Rauzat-us Safa*, remarks, the official historian should by hints, insinuations, overpraise and such other devices as may come to hand, never fail to express his true opinion, which, while remaining undetected by his illiterate patron, is sure to be understood by the intelligent and the wise. Amir Khusrau had no liking for the *Matik Naib* Kafur-i-Sultani whom he abuses in the *Dewal Rani*. His keen sense of the religious and the poetic in life could not but revolt against the senseless vandalism of the Deccan campaigns. Hence the ghastly realism of his sketches. He may, or may not, have wept tears of blood over the fall of an ancient civilization; but his mode of expression leaves little doubt that the greed of gain and not the service of the Lord was the inspiring motive of the invaders. One thing alone was clear after the day of stormy battle: '*You saw bones on the Earth.*'

---

demonstrated to the idol-worshipping Hindus." "They saw a building (the temple of Barmatpuri) old and strong as the infidelity of Satan, and enchanting like the allurements of worldly life. You might say it was the Paradise of Shaddad, which after being lost, those hellites had found, or that it was the golden Lanka of Ram.....The foundations of this golden temple, which was the 'holy-place' of the Hindus, were dug up with the greatest care. The glorifiers of God broke the infidel building, so that 'spiritual birds' descended down like pigeons from the air. The 'ears' of the wall opened at the sound of the spade. At its call the sword also raised its head from the scabbard, and the heads of Brahmans and idol-worshippers came dancing to their feet at the flashes of the sword. The golden bricks rolled down and brought with them their plaster of sandal-wood; the yellow gold became red with blood, and the white sandal turned scarlet. The sword flashed where the jewels had once been sparkling; where mire used to be created by rose water and musk, there was now a mud of blood and dirt; the saffron-coloured doors and walls assumed the colour of bronze; the stench of blood was emitted by ground once fragrant with musk. And at this smell the men of Faith were intoxicated and the men of Infidelity ruined."

Is this the trumpet of a bloated fanaticism or the excruciating melody of the tragic muse? Was Amir Khusrau praising the idol-breakers or bewailing their lack of true faith? It must not be forgotten that a courtier presenting an official history to the Sultan had no freedom of opinion, and Amir

safe. "It is not permissible to injure a temple of long standing" was the *fatwa* (judgment) of a Qazi in the reign of Sikandar Lodi, and it undoubtedly expresses medieval Muslim sentiment on the matter. The Sultan could prohibit the building of a new temple or mosque, though apart from occasional vagaries the right was rarely exercised; but the destruction of a standing temple is seldom, if ever, heard of. It was, however, different with a temple standing in the dominion of another ruler; it had no Imperial guarantee to protect it and could be plundered with impunity because its devotees were not the Sultan's subjects and their disloyalty and sufferings could do him no harm. The outlook of the age was essentially secular. Religion was a war cry and nothing more.

A superficial reader of the *Khazainul Futuh* might be inclined to think it inspired by bigotry and fanaticism. But this would be a serious error. Amir Khusrau's religious outlook was singularly tolerant; an examination of his *Divans* can leave no other impression on the critic's mind. Even in the most bitter expressions of the *Khazainul Futuh*, there is a veiled suggestion. Of what? "So the temple of Somnath was made to bow towards the Holy Mecca, and as the temple lowered its head and jumped into the sea, you may say the building first said its prayers and then had a bath. The idols, who had fixed their abode midway to the House of Abraham (Mecca) and way-laid stragglers, were broken to pieces in pursuance of Abraham's traditions. But one idol, the greatest of them all, was sent by the *maliks* to the Imperial Court, so that the breaking of their helpless god may be

the inclination to enrol converts, and they were too good soldiers to let an irrelevant consideration disturb their military plans. Of course the *name* of God was solemnly pronounced. The invaders built mosques wherever they went and the call to prayer resounded in many a wilderness and many a desolated town. This was their habit. Of anything like an idealistic, even a fanatic, religious mission the Deccan invasions were completely innocent.

But it would be a serious mistake to interpret the political movements of those days in the light of modern national feeling or the religious enthusiasm of the early Saracens. The fundamental social and political principle of the middle ages was loyalty to the salt. It over-rode all racial, communal and religious considerations. The Raja's Muslim servants followed him against the Sultan just as the Sultan's Hindu servants followed him against the Raja; neither felt any inner contradiction between their religion and their life. Loyalty to the salt (*namak halali*) was synonymous with patriotism; disloyalty to the salt (*namak harami*) was a crime blacker than treason. Irrational as the principle may seem, it prevented communal friction and worked for peace. Conversely, for the ruler all his subjects stood on an equal footing. The Hindu subjects of a neighbouring Raja were the proper and inviting objects of a holy war. But not so the Sultan's own Hindu subjects. They were under his protection and his prosperity depended on their prosperity. Learned writers may call them *zimmis* (payers of tribute) in books of religious law. But men of practical affairs know the ground they stood on and the power of the mass of the people. The temples in the Sultan's dominions were perfectly

stake to the terrible Sultan of Delhi. It was a mad dance of rapine, ambition and death. "The Hindu *rawats* came riding in troops but were laid low before the Turkish horses. A deluge of water and blood flowed forward in order to plead for mercy before the Caliph's troops. Or you might say that owing to the great happiness of the infidel souls the beverage of blood was so delicious, that every time the cloud rained water over it, the ferocious earth drank it up with the greatest pleasure. But in spite of the great intoxicating power of this wine, the *sagi* poured here clear liquid out of the flagon of the sky to increase its intoxication further. Out of this wine and beverage Death had manufactured her first delicious draught. *Next you saw bones on the earth.*"

If Amir Khusrau had been writing in the age of the Puranas, he would have represented Alauddin as an incarnation of Vishnu and described his opponents as malicious demons. That is how the Aryans blackened the character of their enemies and justified their aggression. A modern writer would white-wash the same cruelties by talking of liberty, justice, the duty of elevating backward races and, with solemn unconscious humour, advance the most humane arguments to justify the inhumanities of war. But Amir Khusrau was not a hypocrite; he saw life through plain glasses and the traditions of his day made hypocrisy unnecessary. The Deccan expeditions had one clear object—the acquisition of horses, elephants, jewels, gold and silver. Why tell lies? The Mussalmans had not gone there on a religious mission; they had neither the time nor

it is difficult to be certain that all the gaps have been filled.

In spite of these serious shortcomings, the *Khazainul Futuh* is, for the critical student, a book of solid worth. Amir Khusrau exaggerates and we can make allowance for his exaggerations. He leaves blanks which other historians enable us to fill up. But he is too honest and straightforward to speak a lie, and we can safely rely on his word. He is exact in details and dates and enables us to make a fairly complete chronology of Alauddin's reign (7). In spite of the artificiality of his style, his descriptions have the vivid touches of the experience of an eye-witness. He is a soldier at home in military affairs, in the construction of siege-engines and the tactics of the battle-field; and a careful examination of the *Khazainul Futuh* will enable us to obtain a fairly good idea of the art of war in the early middle ages. Even where he tells us nothing new, he serves to confirm the accounts of others. He did not sit and brood in a corner. He mingled with the highest and the greatest in the land, and when he took up his pen, it was to write with a first hand knowledge of affairs. The sections on the Deccan campaigns are a permanent contribution to Indian historical literature. They embody the romance of a jingoistic militarism, no doubt, but a romance none the less: long and heroic marches across 'paths more uneven than a camel's back,' temples plundered, *Rajas* subdued and the hoarded wealth of centuries brought at a sweep-

---

(7). Barni, our standard historian for the period, is very parsimonious and incorrect in dates.

was simply a current fashion and nobody attached any significance to the words used. Exaggeration is not a commendable habit, but understand it as a habit and it will no longer veil the true meaning of the author.

Ziauddin Barni complains that Kabiruddin simply confined himself to those events which were creditable to Alauddin. This is certainly true of Khusrau's work. He will not utter a lie, but neither will he speak 'the truth and the whole truth'. On the 16th Ramzan, 695, (July 9, 1296 A. D.) Sultan Jalaluddin was assassinated on the bank of the Ganges by the order of Alauddin Khilji, who was then Governor of Karra. It was an atrocious murder but Amir Khusrau simply ignored it. "As Providence had ordained that this Muslim Moses was to seize their powerful swords from all the infidel Pharoahs.....he mounted the throne on Wednesday, 16th Ramzan, 695 A. H." What else was there to say. He was not brave enough to defend his murdered patron nor mean enough to blacken his character after his death. He simply turned away his eyes. Similar omissions strike us in the chapter on the Mongols. Nothing is said of the campaigns in which Alauddin's armies were defeated. The Mongols twice besieged Delhi and Alauddin's position was extremely critical (6). But Khusrau has not even indirectly alluded to these momentous events. We are able to make up for some of the omissions with the help of Barni and other historians, but

---

(6). In the first invasion the Mongols were led by Kutlugh Khwaja and in the second by Targhi. Barni, who is brief and hasty in his accounts of wars, gives a detailed account of the two sieges of Delhi, probably because Kabiruddin and Amir Khusrau have preferred to be silent about them.

Khusrau, if a scholar, was also a courtier, and a courtier is devoted to the fashion of the passing hour. The fashion had been set by Kabiruddin and his predecessors. Khusrau blindly followed it.

The *Khazainul Futuh* is not merely a challenge to the *Fath-i-Nama* of Kabiruddin; it is also a continuation of it. Barni seems to imply that Kabiruddin was a survivor from the preceding age and he may not have lived to complete his voluminous work. If so, the disproportionate length of the Deccan campaigns in the *Khazainul Futuh* becomes intelligible. The *Khazainul Futuh* is essentially a history of the Deccan invasions. Alauddin may have asked Khusrau to continue Kabiruddin's work, but Khusrau's introductory remarks make it probable that he wrote on his own initiative and expected the Sultan to accept it as the official account of the reign. The *Fath-i-Nama* had made a detailed description of the earlier events unnecessary, and Khusrau merely summarises them to enable his book to stand on its own feet. But the Deccan campaigns are given in detail, probably after the manner of the extinct *Fath-i-Nama*.

Amir Khusrau wished his work to be an official account of Alauddin's reign and the *Khazainul Futuh* has, consequently, all the merits and defects of a government publication. It credits Alauddin with every variety of virtue and power and his officers also come in for their due share. All governments live on lies or, atleast, a partial suppression of truth. But Amir Khusrau's hyperbolic exaggerations are less deceptive and dangerous than the insidious propaganda of modern governments. His adulation and flattery neither deceived nor was intended to deceive; it

case, have made its preservation difficult. But Barni and Khusrau had the *Fath-i-Nama* before them and accomodated their histories to it. Barni, who was essentially a man of civil life, allowed Kabiruddin to speak of Alauddin's conquests, and confined his own history to an account of administrative and political affairs, merely adding a paragraph on the campaigns here and there for the logical completeness of his work. Amir Khusrau was more ambitious. He pitted himself against Kabiruddin's great, if transient, reputation and on Kabiruddin's own chosen ground. Hitherto his pen, 'like a tire-woman, had generally curled the hair of her maidens in verse', but it would now bring 'pages of prose for the high festival'. Let not critics dismiss him as a mere poet, living in a mock paradise and incapable of describing the affairs of government and war. If he had wings to fly, he had also feet to walk. He would even surpass Kabiruddin, whom shallow critics considered 'the greatest of all prosaists, ancient and modern.' He would excel in all that Kabiruddin had excelled. The four virtues (or defects) which Barni deplorably attributes to Kabiruddin are all painfully present in Khusrau's work—an artificial style adorned with figures of speech, an exclusive devotion to wars and conquests, the elimination of all facts that were not complimentary to Alauddin, and, lastly, an exaggerated flattery of the Sultan. In the *Panj Gunj* he had imitated the *Khamsah* of Nizami and walked as far as possible in his predecessor's foot-steps. It was a mistake, but he repeated it once more in the *Khazainul Futuh*. We do not see Khusrau's prose in its natural dress; it is draped and disfigured into an imitation of Kabiruddin's extinct composition. For Amir

and modern. But of all the events of Alauddin's reign, he has confined himself to a narration of the Sultan's conquests; these he has praised with exaggeration and adorned with figures of speech, and has departed from the tradition of those historians who relate the good as well as the bad actions of every man. And as he wrote the history of Alauddin during that Sultan's reign and every volume of it was presented to the Sultan, it was impossible for him to refrain from praising that terrible king or to speak of anything but his greatness."

So Amir Khusrau, though the poet laureate, was not the court historian of Alauddin Khilji; that honour belonged to Kabiruddin who was considered to be the greatest prose writer of the day. The official history by which Alauddin expected to be remembered by posterity was not the thin volume of Amir Khusrau but the ponderous '*Fath-i-Nama*' which was prepared under the Sultan's personal supervision. The '*Fath-i-Nama*' has disappeared; its manuscripts may have been intentionally destroyed during Timur's invasions or under the early Moghul Emperors for it must have been full of contempt and arrogance towards the Mongol barbarians (5); Ferishta and the later historians do not refer to it and its great length would, in any

-
- (5) The same fate has overtaken other medieval histories, for example the first volume of *Baizhaqi*, the *Autobiography of Mohammad bin Tughlaq* and the last chapter of Afif's *Tarikh-i-Feroz Shahi*, which was a violent attack on Timur and is found torn or missing in most volumes.

no such massacre, and Khusrau himself goes on to assure us: "My object in this simile is not real blood but (only to show) that the sword of Islam purified the land as the sun purifies the earth." The *Khazainul Futuh* has to be interpreted with care, and in the light of other contemporary material; it would be dangerous and misleading to accept Khusrau's accounts at their face value. Still the labour of interpretation is well repaid by the new facts we discover.

The *Khazainul Futuh* naturally falls into six parts—the introduction, administrative reforms and public works, campaigns against the Mongols, the conquest of Hindustan, the campaign of Warangal and the campaign of Ma'bar. The space devoted to the various sections is surprisingly unequal. About two-third of the book is devoted to the Warangal and Ma'bar campaigns, while the other measures of Alauddin's reign are summarised in the remaining third. The reason for this is perhaps not impossible to discover. A remark of Barni (*Tarikh-i-Ferozi* page 361) seems to throw light on the real character of the *Khazainul Futuh* as well as the *Tarikh-i-Ferozi*. "The other great historian of the time (of Alauddin) was Kabiruddin son of Tajuddin Iraqi. In the art of composition, eloquence and advice, he exceeded his own and Alauddin's contemporaries, and became the *Amir-i-dad-i-lashkar* in place of his revered father. He was held in great honour by Alauddin. He has displayed wonders in Arabic and Persian prose. In the '*Fath-i Nama*' (Book of Victory) which consists of several volumes, he does honour to the traditions of prose and seems to surpass all writers, ancient

his prose would have "marched along routes quite different from those selected by Alauddin's generals. The reader, who wishes to discover the true historical fact, has first to analyse Khusrau's literary tricks and critically separate the element of fact from the colouring imparted to it by Khusrau in order to bring in the allusions. At times the literary tricks make us ignore the fact at the bottom. "*Allusion to virtue and vice*—Though the giving of water (to the thirsty) is one of the most notable virtues of this *pure-minded* Emperor, yet he has removed *wine* and all its *accompaniments* from *vicious* assemblies; for *wine* the daughter of grape and the sister of sugar, is the mother of all *wickedness*. And wine, on her part, has washed herself with salt and sworn that she will henceforth remain in the form of vinegar, freeing herself from all *evils* out of regard for the claims of '*salt*'" (4). This would have appeared a mere literary flourish if we had not been definitely told by Ziauddin Barni that Alauddin carried through a series of harsh measures for the suppression of drinking in Delhi. Conversely, the allusion may have no basis of fact at all. "*Allusions to sea and rain*—The sword of the righteous monarch completely conquered the province (Gujrat). Much *blood* was *shed*. A general invitation was issued to all the beasts and birds of the forest to a continuous feast of meat and drink. In the marriage banquet, at which the Hindus were sacrificed, animals of all kinds ate them to their satisfaction". This would seem to indicate a general and intentional massacre. But there was

---

(4) Wine and sugar may be both produced from the same grapes and the addition of salt turns wine into vinegar.

ted to shock and disgust. His one desire is to convince the reader of his own mental power and in this, so far as contemporaries were concerned, he certainly succeeded. But Amir Khusrau, for all his artistic talents, never comprehended that a book of prose, like a volume of verse, should be a thing of beauty and of joy.

The *Khazainul Futuh* very well illustrates the general character of Khusrau's prose. It is divided into small paragraphs; every paragraph has a heading informing the reader what allusions he is going to find in the next few lines. A single example will suffice. "*Allusions to water.* If the *stream* of my *life* was given the good news of *eternal existence*, even then I would not offer the *thirsty* any *drink* except the praises of the Second *Alexander* (3). But as I find that human *life* is such that in the end we have to *wash* our hands off it, the *fountain* of words will only enable the reader to moisten his lips. Since the achievement of my life-time, from the cradle to the grave, cannot be more than this, I did not think it proper to *plunge* to the bottom of endless *oceans*, but contented myself with a small quantity of the '*water of life*'". And so it goes on, wearisome and artificial, from beginning to end.

It is obvious that such a procedure detracts much from the value of an historical work. Only such facts can be stated as will permit Khusrau to bring in the allusion; the rest will be only partially stated or suppressed; and Khusrau's only resource was to make his paragraphs as small as possible, otherwise

---

(3) Alluding to the first Alexander's efforts to discover the water of immortality.

flocked to his door (2). He seems also to have beguiled his leisure hours in discovering new literary tricks and often sent them as presents to his friends. The *Ijaz-i-Khusrau* is the accumulated mass of these miraculous prose compositions which Amir Khusrau had been amassing for years and edited in the later part of Alauddin's reign. Most of the pieces are tiresome and frivolous, but others throw a brilliant light on the social life of the day. Amir Khusrau's second prose-work, the *Khazainul Futuh* is the official history of Alauddin's campaigns.

Amir Khusrau was a man of wit and humour. His fancies are often brilliant. Nevertheless nothing but a stern sense of duty will induce a modern reader to go through Khusrau's prose-works in the original. His style is artificial in the extreme; the similes and metaphors are sometimes too puerile for a school-boy; at other places the connecting link between the ideas (if present at all) is hard to discover. Prose is the natural speech of man for ordinary occasions, but Amir Khusrau's ideas seem to have come to him in a versified form. So while his poetry has all the beauties of an excellent prose, his prose has all the artificiality of very bad verse; it is jejune, insipid, tasteless and wearisome.

Failing to realise that the true beauty of prose lies in its being simple, direct and effective, he tries to surprise his readers by a new trick at every turn, attacks him with words the meaning of which he is not likely to know, or offers him metaphors and similes calcula-

---

(2) One of the letters has been translated in Elliot and Dowson. There are others of equal and greater value.

INTRODUCTION.

BY

MOHAMMAD HABIB,

Professor of History, Aligarh.

Poetry was Amir Khusrau's mother-tongue; prose he wrote with difficulty and effort and he would have been well advised to leave that region of literature to more pedestrian intellects. But it was not to be expected that such a consideration would serve to check his exuberant genius. Apart from the introductions to his *Diwans*, two of his prose-works, differing in volume and value, have survived to us. The first, *Ijaz-i Khusravi* (Miracles of Khusrau) is a long work in five volumes on figures of speech (1). It contains every variety of miracle known to the penman of the age—petitions to high officers composed of vowels only, verses which are Persian if you read them from right to left and Arabic if read from left to right, compositions from which all letters with dots are excluded, and many such artificialities of wit and style which may have delighted and consoled the author's contemporaries but fail to attract our modern taste. Some of the letters included in the volumes have a solid historical value. An application to a government officer requesting for a post or complaining against the misbehaviour of neighbours was sure to attract attention if drafted by Khusrau; and the poet was too inventive not to have a new 'miracle' ready for every occasion. It is easy to understand that supplicants

---

(1) Published with marginal explanations by
Newal Kishore Press, Lucknow.

M. Sultan Hameed M.A., LL.B., M. S. Kafil Ahmad
Rizvi M.A., LL.B. and Qazi Ataullah Sahib M.A.,
who were kind enough to help me in the difficult
task of proof-reading.

SYED MOINUL HAQ.

ALIGARH.

June 1927.

Khazainul-Futuh is really the continuation of a former book—a fact which Professor Habib is probably the first person to point out. Moreover his English translation of the work with appendices and foot notes is in the press. It would have been long and tiresome to explain Amir Khusrau's literary tricks, allusions and figures of speech ; for the trained Persian scholar such explanations are superfluous, and the Khazain-ul-Futuh is hardly the book to be recommended to a beginner in Persian. Amir Khusrau, though he is a conspicuous figure in the long line of Indo-Persian poets, wrote very little prose and the little that he wrote is incomprehensible to the average reader. At the beginning of the book he himself declares:—

اگرچه مشاطه کلیم همواره برترافتن اشعار مرصعیناف بوده است
و ابکار نثر را در پرده ادراک کم جلوه نمود باین همه چون این عروس
دو نه از پناه راستین دارد—ع

آلی العیب ما مال عین العالی

I take this opportunity of thanking Professors A. B. A. Haleem and Md. Habib for their valuable assistance. My grateful thanks are also due to my friends, Messrs Sh. Abdur Rashid M. A., LL.B.,

the Sultania Historical Society decided to get it published.

The text of the Khazain-ul-Futuh, now placed before the public for the first time, has been edited on the basis of the British Museum Manuscript Or. 1638, a rotograph copy of which was placed at my disposal by Professor Md. Habib, and a transcribed copy of a manuscript in the possession of Mr. Syed Hasan Barni, M. A., LL. B., Bulandshahr. The two manuscripts are almost indetical and the variations are so few and unimportant that I have not considered it worth while to indicate them. Judging from the handwriting, the British Museum Manuscript does not seem to be very old but it is accurate, complete and readable.

This manuscript was given to the authorities of the British Museum by Col. Yule and there is a note at the end of it to the effect that the original from which it was copied was written only eleven years after the death of Amir Khusrau.

It would be superfluous to add any comments and criticisms here. The introduction gives a critical study of the prose style and works of Hazrat Amir Khusrau and establishes the theory that the

P R E F A C E .

The Khazain-ul-Futuh of Hazrat Amir Khusrau of Delhi is one of the two prose works of that eminent poet. The 'Ijaz-i-Khusravi' treats of the figures of speech and other linguistic subtleties which, although insipid for modern taste, are an ample proof of the author's versatile genius. On the other hand, the Khazain-ul-Futuh, a brief history of the campaigns of Sultan Alauddin Khilji with special reference to his Deccan invasions, is an extremely valuable treatise. It is a contemporary production and is written by one who was himself an expert in the military art. From the occasional references to the book found in some of the medieval histories it appears that the classical historians knew of it but did not utilise it thoroughly. Manuscripts of the book being rare, modern scholars too have mostly confined their attention to the extracts given in Sir Henry Elliot's History. In view of its intrinsic worth and the scarcity of its manuscripts

When my colleagues and I started our labours in this field we did so light-heartedly regardless of the difficulties to be encountered. Even now, though chastened and sobered, we intend to persevere in our course. It is hoped that this series, though meant for the serious student of medieval India, will not be devoid of interest to the general reader. It is, furthermore, hoped that it will to some extent facilitate the task of re-constructing our national history and will inspire in the Indian youth of to-day something of that ardour for the collection and preservation of historical data which the historians of medieval India display.

A. B. A. HALEEM.

Muslim University,
Aligarh.

June, 1927.

FOREWORD.

Very few countries have been so rich in historical records as India since the Muslim settlement. But wars, neglect and an unfavourable climate have deprived us of a substantial portion of the works of medieval historians. Even those that are still extant are found mostly in manuscript form in the private and public libraries of India and Europe. Indians, with a few notable exceptions, have done very little to rescue them from oblivion, and practically all that has been done so far has been the work of European scholars. The Royal Asiatic Society of Bengal has been a pioneer in the field and is entitled to the gratitude of every student of Indian History.

The present series is an attempt to place before the literary public of this country some of the most valuable histories bearing on Muslim India. Preference will be given to historians who lived contemporaneously with the events they have related and every effort will be made to collate all the available texts and to bring out reliable editions. Sir Syed Ahmad, the venerable founder of this institution, brought out an edition of Ziauddin Barani's *Tarikh-i-Ferozshahi* in 1864, and it is but meet that this work should be once more resumed at Aligarh.

To

Mian Sir Mohammed Shafi K. C. S. I.
Bar-at-Law, Lahore
Khan Mohammed Saadat Ali Sahib,
Rais, Lahore
Nawab Samiullah Beg,
Chief Justice, Hyderabad,
Deccan

Whose munificence has enabled the Society to publish this valuable manuscript.

Muslim University, Sultanania Historical Society,

ALIGARH.

—:O:—

President :—

A. B. A. Haleem,

Vice-President :—

Mohd. Habib,

Treasurer :—

Syed Naushey A

Secretary :—

Syed Moinul Haq.

Publications of the Sultania Historical Society.

General Editor:

A. B. A. HALEEM,

B. A. (Oxon), Bar-at-Law,

Chairman Dept: of History,

Muslim University,

Aligarh.

Publications of the Sultania Historical Society.

*

THE KHAZAINUL FUTUH

OF

HAZRAT AMIR KHUSRAU

OF DELHI

Persian Text.

EDITED BY

SYED MOINUL HAQ M. A.

MUSLIM UNIVERSITY,

Aligarh, U. P.

Publications of the Sultania Historical Society.

THE KHAZAINUL FUTUH

OF

HAZRAT AMIR KHUSRU
OF DELHI

Persian Text.

EDITED BY
SYED MOINUL HAQ, M. A.
MUSLIM UNIVERSITY,
Aligarh, U. P.

LYTTON LIBRARY, ALIGARH.

८५८८
००

DATE SLIP

१९१५०७२५

This book may be kept

FOURTEEN DAYS

A fine of one anna will be charged for
each day the book is kept over time.

75593.90.
13103.00

१९१५

